

ЗВІТУВАННЯ ПРО ВИБОРИ

Посібник Ради Європи для
громадських організацій

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

ЗВІТУВАННЯ ПРО ВИБОРИ

Посібник Ради Європи
для громадських організацій

Рада Європи

Programmatic Cooperation Framework for
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Англомовний посібник "Звітування про вибори" було підготовано за фінансової підтримки Європейського Союзу в межах проекту Рамкової програми співробітництва Ради Європи та Європейського Союзу "Реформування виборчого законодавства та практики, розвиток регіональної співпраці з виборчих питань". Одна з цілей цього регіонального проекту - удосконалити процес спостереження за виборами на національному рівні у країнах Східного партнерства.

Висловлені в цьому посібнику погляди є суто авторськими і не обов'язково відображають офіційну політику Ради Європи.

Усі права захищено. Заборонено перекладати, відтворювати та розповсюджувати в будь-якій формі чи будь-якими засобами, електронними (на компакт-дисках, у мережі Інтернет тощо) або механічними, включно з фотокопіюванням, записом чи збереженням на будь-якому з інформаційних носіїв чи систем відтворення, якусь із частин цієї публікації без попереднього письмового дозволу Директорату комунікацій (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int).

Оформлення обкладинки: Відділ підготовки документів та публікацій (SPDP), Рада Європи

Верстка: ФОП Клименко Ю.Я.

Видавництво: ФОП Клименко Ю.Я.

©Рада Європи, 2016 рік, англійська версія:
REPORTING ON ELECTIONS,
ISBN 978-92-871-8224-1

©Рада Європи, 2017 рік,
переклад українською мовою.

Цей посібник перекладено українською мовою та надруковано за сприяння проекту Ради Європи «Реформа виборчої практики в Україні».

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
ПОДЯКИ	7
ВСТУП	9
ГЛАВА 1. ВИБОРЧИЙ ЦИКЛ І ЗВІТНІСТЬ	15
1.1. Спостереження за виборами як складова виборчого циклу	15
1.2. Принципи звітності	17
1.3. Види звітності	21
ГЛАВА 2. ПЛАНУВАННЯ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ІЗ ПОГЛЯДУ ЗВІТНОСТІ	25
2.1. Обсяг національного спостереження за виборами	25
2.2. Цілі національного спостереження за виборами	27
2.3. Реалістичний і послідовний план роботи з огляду на спроможність організації	28
2.4. Навчальний план зі складання звітності	31
2.5. Комунікаційний план	34
ГЛАВА 3. ВНУТРІШНЯ ЗВІТНІСТЬ	39
3.1. План внутрішньої звітності	39
3.2. Визначення функцій	43
3.3. Форми звітності	47
3.4. Поради щодо навчання	56
3.5. Можливі проблеми та обмеження	58
ГЛАВА 4. ЗОВНІШНЯ ЗВІТНІСТЬ	67
4.1. Навчання основної групи	67
4.2. Структура зовнішніх звітів	69
4.3. Поради щодо складання звітності	87
4.4. Теми звітів і перелік контрольних питань	94
4.5. Зовнішня комунікація звіту	120
4.6. Можливі виклики та перешкоди	125
4.7. Адвокація/Відстеження виконання рекомендацій	129
ДОДАТКИ	135
Додаток 1 – Скорочення	135
Додаток 2 – Визначення	137
Додаток 3 – Форми звіту (приклад)	139
Додаток 4 – Список літератури	155

Передмова

Право на вільні вибори гарантовано Європейською конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод. З усіх демократичних гарантій проти зловживань політичною владою цей міжнародний документ є одним з найфундаментальніших. Здатність людей виявляти свою індивідуальність та здійснювати свій вибір мирним шляхом, за допомогою виборчого бюлетеня, має ключове значення для стабільності в будь-якому суспільстві, а також і для безпеки демократії в Європі.

Отже, завдання, які виконують спостерігачі на виборах, украй важливі. Вибори потрібно готувати ретельно й чесно, а спостерігачі повинні виконувати свої обов'язки неупереджено і прозоро. Їхня присутність і професіоналізм допомагають забезпечувати довіру як самих виборців, так і міжнародної спільноти. Рада Європи та наші партнерські організації прагнуть, таким чином, допомагати організаціям, що здійснюють спостереження, провадити таку діяльність на найвищому рівні.

У цьому посібнику зібрано методи надання допомоги у виборчому процесі, які наша організація розробляла упродовж багатьох років. Цей посібник ставить за мету допомогти спостерігачам підвищити продуктивність своєї роботи та якомога ефективніше підготувати звіти. Нашою точкою відліку є позиція, відповідно до якої спостерігачі не залишаються осторонь виборчого процесу, пасивно споглядаючи на нього збоку, а відіграють активну роль у розробці національних виборчих процедур, надаючи поради та рекомендації. Тому вкрай важливо, щоб звіти та поради місії, надані національним органам влади, були зрозумілі та могли втілюватися в конкретних діях. Є також низка суттєвих принципів, на які спостерігачам, на нашу думку, варто звернути особливу увагу під час виборів, зокрема, на участь жінок, молоді, національних меншин і людей з обмеженими можливостями.

Це нове видання, на мій погляд, стане для організацій, залучених до такої діяльності, практичним та корисним дороговказом, що відображає накопичений десятиліттями відповідний досвід і забезпечує підтримку їхньої неоціненної праці.

Турбйорн Яглан (*Thorbjørn Jagland*),
Генеральний секретар Ради Європи

Подяки

Висловлюємо щирю вдячність таким особам:

Експертам робочої групи з перегляду посібника Ради Європи для громадських організацій «Звітування про вибори»: Іван Годарські (Ivan Godársky), Марі-Карін фон Гумппенберг (Marie-Carin von Gumpenberg), Ардіта Дріза Маурер (Ardita Driza Maurer), Дайан Баньян (Diane Bunyan), Жорді Баррат (Jordi Barrat), Петра Борнхьофт (Petra Bornhöft), Даниела Діакону (Daniela Diaconu), Ніколае Панфіл (Nicolae Panfil), Квентін Рід (Quentin Reed), Тамар Бартая (Tamar Bartaia), Роман Удот (Roman Udot), Владімір Пран (Vladimir Pran) та Дмитрій Нурумів (Dmitry Nurimov) – за їхні внески та ідеї.

Мережі громадських організацій Ради Європи зі спостереження за виборами в країнах Східного партнерства: Комітету виборців України, Громадянській мережі «ОПОРА» (Україна), Білоруському Гельсінському Комітету, Центру прав людини «Вясна» (Білорусь), Центру моніторингу виборів та демократичних досліджень (Азербайджан), Міжнародному товариству за справедливі вибори і демократію (Грузія), Асоціації Promo-LEX (Молдова), Антикорупційному центру Transparency International (Вірменія) і Гельсінській громадянській асамблеї – Ванадзор (Вірменія) – за їхній професіоналізм, прихильність, творчий підхід і надані практичні приклади.

Неурядовій організації МЕМО 98 (Словаччина) – за плідну співпрацю, ідеї та внесок до глав, пов'язаних із висвітленням виборів у ЗМІ.

Працівникам Відділу з питань виборчого сприяння та перепису населення Генерального Директорату II – Демократія Ради Європи.

Європейській комісії – за фінансову допомогу, надану через Рамкову програму співробітництва на 2015-2017 роки.

Відділу медіа та управління Інтернетом Генерального Директорату з прав людини та верховенства права; Департаменту статутної діяльності Конгресу місцевих та регіональних влад; Відділу виборів і політичних партій Секретаріату Венеціанської комісії; Відділу спостереження за виборами та міжпарламентського співробітництва Секретаріату Парламентської асамблеї Ради Європи; Відділу громадянського суспільства Генерального Директорату II – Демократія Ради Європи, – за їхній внесок.

Вступ

РАДА ЄВРОПИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

Вибори – це передумова демократичного управління, оскільки саме через них громадяни країни вільно та на підставі закону обирають осіб, які можуть законно управляти від їхнього імені та в їхніх інтересах. Проведення демократичних виборів з урахуванням основних прав і свобод людини та на основі верховенства права зрештою сприяє встановленню процедур та інституцій, що формують належне врядування. Саме з цих причин вибори та виборчі процеси залишаються в полі уваги Ради Європи та інших міжнародних організацій, а також громадських організацій держав-учасниць.

Хоча між міжнародними та національними спостерігачами за виборами є відмінність, усі вони повинні користуватися рівними правами та свободами й дотримуватися спільних принципів. У Раді Європи міжнародне спостереження за загальними та місцевими виборами здійснюють відповідно Парламентська асамблея та Конгрес місцевих і регіональних влад (часто – спільно із Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ)). Коли йдеться про спостереження за виборами на національному рівні, до такого процесу можуть бути залучені як партійні, так і позапартійні спостерігачі. Цей посібник, однак, покликаний допомогти громадським організаціям проводити спостереження за виборами на професійному рівні через складання звітів про результати своєї роботи.

Хоча Рада Європи почала вивчати питання громадських організацій (ГО) в 1986 році, коли вона вперше ухвалила Європейську конвенцію про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій, її робота із заохочення діяльності громадських організацій фактично стартувала після приєднання нових членів із Південно-Східної, Центральної та Східної Європи. Паралельно з діяльністю щодо визначення правового статусу ГО, Венеціанська комісія Ради Європи розробила «Керівні принципи щодо міжнародно визнаного статусу спостерігачів на виборах» (затверджено 10 грудня 2009 року).¹

---

1. Доступно за посиланням: [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)059-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)059-e)

«Керівні принципи» прагнуть забезпечити підтримку міжнародно визнаного статусу «спостерігача за виборами», зокрема «національного спостерігача за виборами». У документі наголошується, що міжнародним і національним спостерігачам належить надавати однакові свободи, так само їм потрібно мати спільні принципи й права, а також обов'язки. Він підкреслює, що на міжнародне спостереження за виборами, поміж іншим, варто покласти обов'язок оцінювати та звітувати про те, чи мають національні організації зі спостереження за виборами можливість здійснювати свою діяльність без необґрунтованих втручань або обмежень, а також нагадувати про міжнародні стандарти в разі, якщо національним організаціям перешкоджатимуть спостерігати за виборами чи якимось чином обмежуватимуть їхню діяльність. Крім того, у «Керівних принципах» зроблено акцент на тому, що ключовим критерієм під час оцінювання виборчого процесу має стати оцінка відповідності вимогам національного законодавства, а також міжнародним стандартам і належній практиці. Автори документа наполягають на тому, що вибори – це процес, а не одностороння подія, тому сфера оцінки під час спостереження за виборами має охоплювати три етапи: етап до голосування, етап власне голосування та етап після голосування. Спостереження на етапі до голосування починається з оцінки законодавства та, за потреби, з процесу його перегляду й включає в себе реєстрацію виборців і партій. На етапі фази, що триває після голосування, відбувається врегулювання скарг, апеляцій і претензій до роботи членів виборчих комісій. «Керівні принципи» доповнюють Декларацію принципів міжнародного спостереження за виборами (ухвалено ООН 27 жовтня 2005 року), присвячену діяльності міжнародних спостерігачів.

ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ НАЦІОНАЛЬНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ ЗА ВИБОРАМИ

Із плином часу роль національного спостерігача ставала дедалі важливішою, його функції вже не обмежувалися лише днем виборів, а охоплювали також етап до голосування й особливо – етап після голосування. Національне спостереження за виборами набуло таким чином набагато складнішого характеру та отримало суттєве значення для легітимності виборчого процесу, оскільки воно безпосередньо сприяє дотриманню та захисту прав людини.

Присутність спостерігачів на виборчих дільницях залишається центральним елементом спостереження. Водночас методики спостереження за виборами стали більш сучасними, набувши відчутних змін в застосуванні, у зборі даних, у звітності тощо. Ці зміни відбивають дедалі глибше усвідомлення важливості політичної культури та ясне розуміння потреби більш систематично оцінювати якість виборчого процесу. Постійний аналіз та тлумачення міжнародних стандартів і належної виборчої практики полегшили спостерігачам процес оцінювання виборів у цілому та розуміння його окремих частин.

Як результат, національні спостерігачі за виборами тепер мають у своєму арсеналі куди більш потужні, ніж будь-коли раніше, інструменти, які розширюють їхні можливості. Спостереження за виборами сьогодні набуває більш систематичного характеру, спостерігачі стають дедалі вправнішими в розробці та запровадженні різноманітних стратегій із виявлення більш витончених спроб виборчих

маніпуляцій і шахрайської поведінки з боку різних зацікавлених сторін у виборчому процесі та разом із запобігання таким спробам. Національні спостерігачі стали обов'язковими вартівими виборчого процесу.

ЗРОСТАННЯ РОЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ ЗА ВИБОРАМИ У ЗДІЙСНЕННІ ЗМІН

Зі зростанням професіоналізму груп національних спостерігачів за виборами міжнародна спільнота почала дедалі більше покладатися на компетентність таких груп. Національні спостерігачі, зокрема, краще розуміють ситуацію на місцях; вони допомагають міжнародним спостерігачам, надаючи їм докладну інформацію про виборчий процес від самих його початків (навіть до розгортання груп міжнародних спостерігачів). Окрім того, національні спостерігачі мають мандат не тільки спостерігати, а й брати активну участь у виборчому процесі: передусім вони відстежують усі порушення та недоліки під час виборів, а також допомагають втілювати заходи, запроваджені з метою поліпшення виборчого процесу.

Із підвищенням професіоналізму національних спостерігачів за виборами зростає відповідальність громадян за виборчий процес, адже вони, громадяни, беруть участь у виборах не тільки як виборці та кандидати, а також як і спостерігачі. У цей спосіб вони сприяють прозорості та довірі до виборчого процесу, зміцнюючи, таким чином, віру громадськості в цілісність та чесність виборів.

ВИКЛИКИ, З ЯКИМИ ЗІШТОВХУЮТЬСЯ НАЦІОНАЛЬНІ СПОСТЕРІГАЧІ ЗА ВИБОРАМИ

Існують країни, в яких права національних спостерігачів не завжди поважають, а їхню діяльність часто обмежують. Наприклад, у 2003 році в остаточному звіті ОБСЄ/БДІПЛ за підсумками президентських виборів в Азербайджані зазначено, що закон забороняє «спостерігати за виборами тим національним організаціям, бюджет яких складається більше ніж на 30% з надходжень коштів від іноземних держав. Наслідком дії цього законодавства стало зниження рівня прозорості виборів, участі в них та довіри до них із боку громадськості. Це послабило можливості НУО щодо захисту та лобювання інтересів, пов'язаних із виборами».² Ще одним прикладом є президентські вибори в Україні 2010 року, коли влада заборонила брати участь позапартійним національним спостерігачам. Правова ситуація в країні змінилася у 2014 році, коли громадським організаціям надали можливість здійснювати діяльність зі спостереження за виборами.

Проте в окремих країнах національні спостерігачі, як і раніше, зіштовхуються з обмеженнями, що не дозволяють їм у повному обсязі реалізувати свої права впродовж всього виборчого процесу. Розуміючи, що такий процес зазвичай є довготривалим, автори посібника ставлять за мету заохотити всі національні групи спостерігачів до досягнення своїх демократичних цілей, щоб цілком

2. МСВ ОБСЄ/БДІПЛ. Остаточний звіт про президентські вибори в Азербайджані 15 жовтня 2003 року, доступний за посиланням: www.osce.org/odihr/elections/azerbaijan/13467?download=true

забезпечити здійснення визнаного на міжнародному рівні права брати участь у веденні публічних справ на благо кожної країни упродовж усього виборчого циклу.

Закономірно, що в той час, як діяльність національних спостерігачів у деяких країнах спрямована на закріплення основних прав у законодавстві, інші, більш досвідчені та професійні групи, вишукують додаткові інструменти, щоб збільшити резонанс від заходів спостереження та їхніх результатів. Водночас не менш важливо, щоб національні спостерігачі були обізнані з міжнародними стандартами, відповідним національним законодавством та обов'язками. Роль Ради Європи полягає у наданні допомоги національним спостерігачам у виявленні найбільш невирішених питань.

Спостереження Ради Європи під час здійснення програм допомоги напередодні виборів у країнах Східного партнерства вказують на те, що професіоналізм і незалежність груп національних спостерігачів можна зміцнити, якщо надавати їм додаткової підтримки:

- ▶ у розробці більш всеохопного й систематичного підходу до спостереження за виборами, який можна використати, щоб забезпечити добре структуровану та орієнтовану на роботу з повідомленнями звітність, включно з рекомендаціями та порадами щодо післявиборчих заходів;
- ▶ у поглибленій інтеграції міжнародних виборчих стандартів та належної практики в методологію національного спостереження за виборами;
- ▶ у прийманні на себе зобов'язань суворої неупередженості та неутручання під час спостереження, включно з підготовкою звітів, що ґрунтуються на фактах і вірогідних доказах, а також дотримання кодексу поведінки.

На додаток до цих потреб національні спостерігачі, згадані в оцінці Ради Європи, заявили, що їхній нейтралітет і об'єктивність часто ставлять під сумнів, особливо в разі високої конкуренції на виборах та за умов оскарження результатів таких виборів. На місцях національних спостерігачів нерідко залякують, переслідують і (або) пропонують їм хабарі, а проти деяких із них навіть порушують кримінальні справи. Їм не дають виконувати своєї роботи – спостерігати за виборами, їх не допускають до виборчих дільниць, їм погрожують фізично, суворо попереджають їх і (або) їхніх знайомих і родичів про майбутні наслідки.

ПОСІБНИК

Проблеми, із якими зіштовхуються національні спостерігачі, лежать в основі методологічної допомоги Ради Європи у виборчій сфері. Цей посібник підготовлено у відповідь на оцінку Радою Європи потреб національних спостерігачів, з особливим акцентом на праві складати звіти з рекомендаціями за результатами спостережень. Це сприятиме зміцненню можливостей національних спостерігачів та зростанню їхнього професіоналізму.

Посібник складено для національних спостерігачів, увагу зосереджено передусім на звітності членів основної групи. Водночас він також висвітлює звітність довгострокових і короткострокових спостерігачів. Праця здебільшого

охоплює підсумкові звіти про вибори та звіти (заяви) про попередні результати, а також дозволяє зрозуміти суть проміжних звітів; допомагає скласти уявлення про оперативні звіти, прес-релізи, зрештою пропонує поради щодо того, як відстежувати виконання рекомендацій.

Посібник подає загальний огляд планування діяльності спостерігачів у контексті звітування: йдеться про обсяг спостереження за виборами, оцінку можливостей організацій із підготовки звітності, основні принципи спостереження і те, на чому можна зосередити спостереження, питання, пов'язані із тим, як оцінювати потенційні можливості звітування у власній організації, основні принципи спостереження та поради, як проводити навчання з питань звітування.

Посібник далі містить главу про внутрішню звітність, а саме – про план звітування, обов'язки працівників у контексті звітності, їхнє навчання та форми внутрішньої звітності.

Потім посібник висвітлює зовнішню звітність, починаючи з аналізу того, як проводити підготовку членів основної групи, надаючи поради зі складання звітності, і закінчуючи оглядом структури та змісту підсумкових звітів.

Значну частину посібника присвячено контрольному переліку питань, які варто брати до уваги в межах кожної теми звітності: політичний контекст, нормативна база, органи управління виборчим процесом, списки та реєстрація виборців, реєстрація кандидатів, роз'яснювальна робота серед виборців, виборча кампанія, висвітлення виборів у ЗМІ, день виборів, підрахунок голосів та оприлюднення результатів, скарги та апеляції, події, що відбулися після виборів.

Насамкінець у посібнику наведено поради щодо поширення звіту та реалізації його рекомендацій.

Рада Європи сподівається, що цей посібник зробить внесок у подальше підвищення професійного рівня національного спостереження за виборчим процесом, який відіграє життєво важливу роль у підтримці та захисті цілісності виборчого процесу відповідно до принципів Європейського виборчого доробку. Оскільки вибори – не одноденна подія, ще важливіше, щоб групи національних спостерігачів твердо дотримувалися зобов'язань зі спостереження за подіями до і після виборів як за невід'ємними складовими виборчого циклу. Рада Європи продовжуватиме сприяти подальшому розвитку цієї сфери.

Глава 1

Виборчий цикл і звітність

1.1. СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ ЯК СКЛАДОВА ВИБОРЧОГО ЦИКЛУ

Вибори вбудовані в регулярний виборчий цикл. Виборчий цикл загалом розглядають як такий, що відбувається з моменту проведення виборів до моменту проведення наступних виборів. Основна ідея полягає в тому, що вибори – це не окремі події, а процеси, що проходять до і після дня виборів. Зазвичай одночасно проходять більше одного виборчого циклу. Наприклад, парламентські вибори, що відбуваються кожні чотири роки, мають відмінний цикл від президентських виборів, що відбуваються кожні п'ять років.

Іноді послуговуються іншими термінами, які часто мають вужче значення. Одним із таких термінів є «виборчий період». Зазвичай він означає період, починаючи з дня офіційного оголошення дати виборів і закінчуючи днем затвердження остаточних результатів виборів уповноваженими органами. Спостерігачам варто звертати увагу на таку різноманітну термінологію. Ще важливіше, щоб вони мали чітке уявлення про події відповідного виборчого циклу, які стосуються тих аспектів виборів, за якими спостерігачі мають намір спостерігати.

Тип здійснюваного спостереження зумовлює те, що становить інтерес у виборчому циклі для спостерігачів. Наприклад, спостереження за підготовкою і безпосереднім проведенням голосування може зосереджуватися на дні виборів, періоді реєстрації виборців, періоді створення виборчих комісій і навіть на конкретних політичних змінах, таких як зміни меж дільниць або зміни у виборчому кодексі. Іншим прикладом є моніторинг фінансування кампанії, під час якого потрібно звертати особливу увагу на взаємозв'язок між доходами й витратами протягом офіційної виборчої кампанії та доходами й витратами поза її межами.

Підхід із використанням інструменту «виборчого циклу»

«Виборчий цикл» – це інструмент наочного планування та навчання, розроблений Міжнародним інститутом демократії та сприяння виборам (МІДСВ).³ Він ілюструє різні етапи виборчого процесу та періоду між двома виборами. Такий інструмент охоплює дії, які мають виконувати різні особи та організації впродовж згаданих етапів. Інструмент «виборчий цикл» було розроблено для того, щоб полегшити перехід від бачення виборів як події до розгляду їх як складної сукупності процесів. «Виборчий цикл» потрібно використовувати радше як певний орієнтир, аніж строгу модель циклічного характеру виборів. Фактично ж виборчі процеси в кожній країні не відповідатимуть точно моделі електорального циклу, оскільки багато з цих процесів насправді значно складніші за цю модель.

Мал. 1. Виборчий цикл

Джерело: www.idea.int/elections/eea

Спостереження: від дня виборів до виборчого циклу

Розробка інструменту «виборчий цикл», яка ставила за мету полегшити зосередження на виборчих процесах ширшого характеру, певним чином віддзеркалювала розробку стратегій спостереження за виборами. Багато громадських організацій спочатку концентрували увагу на процедурах голосування та підрахунку голосів, але згодом розширили обсяг своїх спостережень, включивши до них оцінку законодавства та інших ключових виборчих процесів. Крім того, комплексний підхід до виборів також становить передумову для ефективного відстоювання виборчих реформ, що є природним продовженням спостереження за виборами.

3. Доступно за посиланням: <http://ecycle.idea.int/>.

Розширення експертного потенціалу

Для того щоб застосувати підхід до виборів, що передбачатиме використання моделі «виборчого циклу», організаціям доведеться розширити експертний потенціал до належного рівня, що дозволить їм аналізувати складніші аспекти виборчих процесів. Це потребує формування групи експертів, кожен із яких повинен зосередитися на певних основних процесах. Розвиток такої командної компетентності значною мірою сприятиме підвищенню якості звітів, оскільки забезпечуватиме вичерпні результати, аналіз і рекомендації та дозволить перерозподіляти навантаження, пов'язане з підготовкою звітності.

Методологія спостережень і стратегія звітування

Як буде викладено в главі 3, підхід із використанням «виборчого циклу» суттєво впливатиме на стратегію звітування та на характер звітів. Тоді як звітності, яку складають у день виборів, більше притаманний компонент викладення фактів, звітність про основні процеси має натомість виразну аналітичну складову. Це означає, що зі збільшенням акценту на проведенні спостереження до голосування зростатиме й потреба у глибших аналітичних та письмових навичок під час написання звітів. Однак користь від такого підходу буде особливо помітна в період після виборів, коли організації відстоюватимуть проведення реформ. Глибокий аналіз і чіткий виклад рекомендацій забезпечать міцну основу для формування цілей виборчої реформи.

Для підготовки звітів про основні виборчі процеси організаціям доведеться розробити довгострокову методику спостережень, дотримання якої має забезпечуватися відповідною кількістю та структурою персоналу.

Плануючи діяльність зі спостереження, було б корисно розробити – як вправу – власну модель виборчого циклу. Така індивідуальна модель виборчого циклу сприятиме розвитку довгострокової методики спостереження, включено з розміром і структурою групи спостерігачів, а також стратегії звітування. Залежно від завдань спостереження, організації варто розглянути питання про доцільність підготовки одного звіту за весь виборчий цикл або звітів до чи після основних подій, таких як оголошення виборів, завершення визначення меж дільниць або реєстрації виборців, формування остаточного списку кандидатів, проведення виборчої кампанії, день виборів, опублікування чи оскарження результатів виборів.

1.2. ПРИНЦИПИ ЗВІТНОСТІ

Існує давня неформальна згода щодо основних принципів звітності, яких мають дотримуватися організації, що спостерігають за виборами. Звіти повинні бути точні, об'єктивні та неупереджені, без висловлення партійних вподобань. Вони також мають бути своєчасні, прозорі та аналітичні. Низка чинників, наведених у цьому посібнику, впливає на якість звіту, йдеться, зокрема, про належне використання мови, організацію інформації та стиль написання. Ці чинники різнитимуться, залежачи від конкретних авторів того чи іншого звіту. Однак, як підкреслено в Декларації глобальних принципів непартійного спостереження

та моніторингу виборів громадськими організаціями, ухваленій Глобальною мережею національних спостерігачів за виборами (GNDEM), спостерігачам варто завжди мати на увазі, що «позапартійних громадських спостерігачів за виборами можуть вважати правозахисниками, що спеціалізуються на захисті цивільних і політичних прав, які становлять запоруку проведення справжніх виборів».

З метою упорядкування основних принципів складання звітності про вибори міжнародні урядові та неурядові організації включили підготовку звітів як одну з основних функцій до Декларації принципів міжнародного спостереження за виборами та Кодексу поведінки міжнародних спостерігачів за виборами (далі – «Декларація»). Декларація була підписана в ООН 27 жовтня 2005 року і схвалена численними організаціями, зокрема, Парламентською асамблеєю Ради Європи та Венеціанською комісією. Міжнародна спільнота громадських організацій, GNDEM, ідучи за поданим прикладом, розробили свою Декларацію глобальних принципів (див. вище), яка також містить основні принципи підготовки звітності. Останню декларацію було підписано в ООН 3 квітня 2012 року, а її принципи безпосередньо спираються на загальновизнану статтю 21 Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) та статтю 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП). Вона була схвалена Венеціанською комісією Ради Європи (15-16 червня 2012 року)⁴ а також отримала підтримку в ухваленій 3 жовтня 2012 року резолюції Парламентської асамблеї 1987 (2012) про забезпечення більшої демократії на виборах⁵. Принципи звітності, наведені в цій главі, впливають безпосередньо з Декларації.

Звітування як право

Право звітувати про виборчі процеси вважається невід'ємною частиною права на участь в управлінні публічними справами, як визначено в ЗДПЛ і МПГПП. Згідно з тлумаченням цього права в Декларації, громадські організації можуть законно вимагати доступу до виборчого процесу, оцінювати та доповідати про пов'язані з виборами правові рамки, інституції, процеси та політичний простір. У Декларації також зазначено, що організації громадян можуть пропонувати рекомендації та виступати за вдосконалення нормативної бази, а також за повне дотримання законів і усунення перешкод на шляху до всебічної участі громадян у виборах.

Методологія

Звіт має містити методологію спостережень. Хорошою практикою вважається здійснення спостереження та звітування на всіх етапах виборчого циклу, якщо це можливо. Декларація містить широкий перелік складових виборчого процесу, які належить оцінювати. Однак допускається обмеження обсягу спостереження певними аспектами виборчого процесу, якщо є потреба звернути увагу на конкретне питання або проблемну сферу. У таких випадках звіт повинен містити на це пряму вказівку.

4. Доступно за посиланням: www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282012%29018-e.

5. Доступно за посиланням: www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19121&lang=en.

Графік

Декларація вирішує два ключові питання, що стосуються графіка звітності. Перше з них полягає в тому, що, долучаючись до національного спостереження, громадські організації беруть на себе відповідальність за регулярний випуск звітів, заяв та прес-релізів. Приховувати звіти про вибори не дозволяється.

Друге питання – це право володіти інформацією. Декларація визнає, що інформація, аналіз і висновки, зроблені громадськими організаціями, належать їм, і що організації несуть відповідальність за визначення (також у світлі законодавчих вимог) строків і порядку подання своїх результатів спостереження та рекомендацій.

Звітування про результати виборів

У прогнозних результатах, отриманих завдяки паралельному підрахунку голосів та іншим методам перевірки результатів голосування й статистичного аналізу, варто ретельно дотримуватися термінів подання звітності. Особливу увагу потрібно приділяти достовірності внутрішньої звітності, достатності отриманої інформації та точності статистичних даних. Звіти на основі статистичних даних мають містити методологічну інформацію, таку як принципи вибірки й статистичних розрахунків.

Співпраця з державними установами

Робота громадських організацій завжди має ґрунтуватися на принципі доброї волі під час співпраці з виборчими органами та іншими державними установами. Навіть більше, громадським організаціям варто прагнути такої співпраці. Вони повинні докладати зусиль для того, щоб зустрічатися з виборчими органами, цікавитися інформацією або роз'ясненнями щодо застосування законодавства та практики й зрештою обмінюватися з відповідними державними установами інформацією, зібраною під час спостережень.

Рекомендації та відстоювання інтересів

Звіти за результатами спостережень за виборами мають містити не лише виклад фактів й аналіз. Організації, що підтримують Декларацію, фактично беруть на себе зобов'язання надавати рекомендації щодо вдосконалення виборчого процесу, відстоювати потребу покращення нормативної бази та ефективного проведення виборів органом управління виборчим процесом.

Фінансування

Обов'язком організації, що здійснює спостереження за виборами, є надання звітів про джерела фінансування. Громадські організації, залучені до національного спостереження за виборами, також мають розкривати інформацію про відносини й обставини, що можуть створити конфлікт інтересів або перешкоджати незалежності спостереження за виборами.

Неупередженість

Неупередженість і позапартійність – це основні риси будь-якого національного спостереження за виборами. Ретельний відбір формулювань й обґрунтований аналіз є запорукою уникнення підозр в упередженості. Звіти мають відповідати найвищим етичним стандартам неупередженості та точності. Принцип неупередженої звітності не лише актуальний у світлі позицій окремих політичних партій і владних структур, а й застосовується до питань, які виносять на референдум.

Прозорість

Спостереження за виборами становить одну з форм моніторингу й має особливо чутливий характер з кількох причин. Громадські організації, що здійснюють спостереження за виборами, опиняються в самому центрі процесу, який визначає розподіл політичної влади. Результати їхньої роботи – особливо якщо вони свідчать про порушення закону або інші недоліки в проведенні виборів – здатні впливати на результати виборів. Із цієї причини політичні сили, що конкурують на виборах, можуть намагатися дискредитувати результати спостережень. Вони здатні робити це, заперечуючи методологію спостереження, його точність або вдаючись до спроб дискредитації організації як такої.

Щоб мінімізувати ризик таких закидів і послабити вразливість до них, організація повинна бути максимально прозорою, особливо в контексті названих нижче аспектів.

- ▶ Розкриття методології спостереження: за чим і як спостерігають, включно із джерелами інформації, способами формування вибірки тощо, як аналізують і подають результати, якими є графіки подання результатів.
- ▶ Передача методології політичним партіям (або іншим конкурентам на виборах), а також органу, відповідальному за нагляд у сфері, що є об'єктом спостереження (наприклад, виборча комісія, агентство з питань запобігання корупції, головне контрольно-ревізійне управління), із закликом надавати свої зауваження та пропозиції. Якщо ці органи висловлять свої застереження щодо методології, організація, яка здійснює національне спостереження за виборами, має або публічно захищати обрану методологію, або внести зміни, якщо застереження добре обґрунтовані.
- ▶ Ухвалення політики повного розкриття інформації про діяльність організації, включно з її організаційною формою, призначенням, управлінням і фінансуванням.

Цих правил прозорості потрібно дотримуватися разом з іншими правилами, що стосуються подання результатів. Найважливіші з них – будь-яке твердження необхідно чітко підкріплювати фактичними даними, а інтерпретацію результатів здійснювати дуже обережно. Наприклад, якщо моніторинг витрат на кампанію здійснюється з використанням орієнтовного діапазону ринкових цін на пов'язані з кампанією послуги, результати варто подавати, використовуючи ціни на нижній межі діапазону оцінок.

Нормативна база

Одним із ключових аспектів спостереження за виборами та їхнього аналізу є національна нормативна база та дотримання різними зацікавленими сторонами законів і нормативно-правових актів. Окрім того, організації, які приєдналися до Декларації, також мають аналізувати виборчий процес у світлі міжнародних зобов'язань країни, взятих нею обов'язків і доказів належної практики.

Навчання

Організації, що спостерігають за виборами, зобов'язані гарантувати, що всі їхні працівники та спостерігачі повною мірою розуміють стандарти позапартійного спостереження за виборами, організовувати навчання з питань національних і міжнародних норм проведення виборів та забезпечувати відповідне навчання з питань методології спостереження та підготовки звітності.

1.3. ВИДИ ЗВІТНОСТІ

Цей посібник охоплює два види звітності: внутрішню та зовнішню. Попри спільну мету – подати результати спостереження за виборами та рекомендації для зацікавлених сторін виборчого процесу – ці два види звітів відрізняються за своєю стратегією, графіками підготовки, методологією та аудиторією. Отже, важливо усвідомлювати відмінності між ними.

Внутрішня звітність

Внутрішні звіти дозволяють передавати інформацію «знизу» до центрального керівництва громадської організації, де таку інформацію накопичують, піддають подальшому аналізу і на закінчення відображують у зовнішньому (публічному) звіті.

Організації можуть дотримуватися різних стратегій внутрішньої звітності, але під час розгляду планів підготовки звітів їм варто звернути увагу на можливість використання таких типів внутрішніх звітів.

Базові оцінні звіти

Звіт цього типу готують на початку спостереження за виборами. Завдання такого звіту – зафіксувати стан виборчої нормативної бази й середовища та проаналізувати його значення для майбутнього виборчого процесу. Базовий звіт включатиме в себе результати спостереження за нормативною базою (разом із адміністративними розпорядженнями) і структурою виборчого органу. Цей внутрішній звіт можна легко використати в підсумковому зовнішньому звіті.

Внутрішні аналітичні звіти

Якщо в організації достатньо спроможності, членів групи, що спостерігають за окремими аспектами виборчого процесу, можна зобов'язати подавати звіти, що виходять за рамки повідомлення лише про факти й містять аналіз процесу. Як і базові оцінні звіти, внутрішні аналітичні звіти є корисним внеском до остаточного зовнішнього звіту. Прикладами такого типу звітності є звіти про:

- ▶ розробку нормативної бази та адміністративні розпорядження;
- ▶ процес ухвалення судових рішень у спорах на етапі до виборів, зокрема за результатами розгляду апеляцій не допущених до виборів кандидатів;
- ▶ підготовку виборів – матеріально-технічне забезпечення, друк бюлетенів, закупівлю виборчих матеріалів;
- ▶ можливість для жінок, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і осіб з обмеженими можливостями брати участь у всіх аспектах виборів;
- ▶ дії інших державних структур, таких як збройні сили та органи державної безпеки.

Періодичні звіти з місць (від ДСС)

Це регулярні, зазвичай щотижневі, звіти, у яких задокументовано дані щодо реалізації всіх аспектів виборчого процесу. Їх готують довгострокові спостерігачі (ДСС) відповідно до шаблону, розробленого з огляду на особливості виборчого процесу. Це звіти на підставі фактів, подані для подальшого аналізу.

Звіти про інциденти

Це позапланові короткі й термінові звіти, підготовлені ДСС, у яких розглядають конкретні події, що загрожують виборчому процесу. Такі події зазвичай пов'язані зі значними порушеннями виборчого процесу або насильством.

Звіти в день виборів (КСС)

Йдеться про звіти, подані короткостроковими спостерігачами (КСС) під час і наприкінці процесу голосування та підрахунку голосів. Ці звіти зазвичай базуються на розроблених заздалегідь до дня виборів звітних шаблонах, таких як перелік контрольних запитань і звітні форми.

Зовнішня звітність

Зовнішня звітність становить ключовий аспект спостереження за виборами. Вона забезпечує публічну фіксацію того, що спостерігали, аналізували та рекомендували упродовж конкретних виборів, і слугує матеріалом для посилення у майбутній роботі. Як правило, усі зовнішні звіти є публічними. Однак організація може затримати публікацію деяких зовнішніх звітів, зокрема звітів про інциденти, які спочатку доводять до відома виборчих органів із метою оперативного вирішення або пом'якшення наслідків виявлених проблем. Існують різноманітні типи зовнішніх звітів, що різняться за своїми масштабами, аналітичною спрямованістю, рівнем деталізації рекомендацій і каналами поширення.

Зовнішні звіти про інциденти

Призначення зовнішніх звітів, як і внутрішніх, – звернути увагу на актуальні й відомі проблемні події. Якщо дозволяють обставини, рекомендується спочатку скерувувати такі звіти до виборчих органів, щоб дати можливість органам

усунути проблему. В іншому разі організації можуть розглядати перспективу поширення цих звітів різними комунікаційними каналами.

Проміжні звіти

Це періодичні звіти, які зазвичай готують за підсумками основних етапів виборчого процесу – наприклад, наприкінці процесу реєстрації виборців, процедур затвердження кандидатур, на початку чи наприкінці кампанії тощо – або видають із регулярною періодичністю до дня виборів. Вони мають аналітичний характер і можуть містити рекомендації для зацікавлених сторін щодо майбутніх етапів виборчого процесу.

Заяви

Це короткі стислі публічні оголошення, покликані звернути максимальну увагу громадськості на конкретну подію. Вони можуть попереджати громадськість про будь-яку критичну подію, закликати до конкретних дій або висловлювати підтримку певним діям виборчих органів чи інших зацікавлених осіб. Приклади таких заяв – заклики до політичних партій щодо дотримання дня тиші або звернення до виборчих органів із вимогою оприлюднити результати голосування на дільницях.

Заяви з попередніми результатами спостережень та остаточні звіти

Йдеться про всеосяжні звіти, які випускають відразу після дня виборів або наприкінці всього виборчого процесу. Вони містять опис методики спостереження, основні результати з їхнім аналізом і подальші висновки, а також рекомендації щодо покращення виборчого процесу на майбутнє.

Мал. 2. Таблиця внутрішньої та зовнішньої звітності

Внутрішня звітність	АУДИТОРІЯ персонал
	ПРОЗОРИСТЬ конфіденційно
	МЕТОДОЛОГІЯ доповідь про факти
	ГРАФІК практично безперервно
Зовнішня звітність	АУДИТОРІЯ зацікавлені особи
	ПРОЗОРИСТЬ публічна
	МЕТОДОЛОГІЯ аналіз
	ГРАФІК періодично чи одноразово

Джерело: www.isfed.ge

Глава 2

Планування спостережень із погляду звітності

Спостереження за виборами – один із найпотужніших інструментів, які можуть використовувати громадські організації з метою підвищити якість виборчого процесу. Останніми роками національне спостереження за виборами з боку ГО стає дедалі більш професійним. Вони часто здатні зосередитися на всьому виборчому циклі. Якщо національне спостереження за виборами ґрунтується на усталеній методології, здійснюється професійно, сумлінно і в громадських інтересах незалежною неупередженою організацією, що несе повну відповідальність за свою діяльність, то таке спостереження здатне суттєво допомагати вдосконаленню виборчого процесу і загалом сприяти розвитку демократії.

Кожній ГО, що бере участь у національному спостереженні, важливо провести оцінку потреб задовго до дня виборів, щоб визначити цілі, обсяг і терміни своєї діяльності як спостерігача на виборах. Інші елементи підготовки з огляду на звітність мають передбачати оцінку потенціалу організації, включно з кадровими та фінансовими ресурсами, яку потрібно відобразити в плані роботи. Такий план становить логіко-операційну матрицю послідовних дій, яка в разі свого здійснення у визначеному обсязі та з огляду на цілі національного спостереження за виборами забезпечить безперебійну роботу та своєчасну підготовку зовнішніх і внутрішніх звітів. План роботи може включати в себе план навчання та комунікаційний план або доповнюватися ними. Обидва плани важливі для успішної підготовки до національного спостереження за виборами.

2.1. ОБСЯГ НАЦІОНАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

Кожному національному спостереженню за виборами належить мати чітко визначений обсяг.

Міжнародні місії зі спостереження за виборами охоплюють багато питань, використовуючи єдину методологію: від аналізу нормативної бази, спостереження за підготовкою виборів і до проведення голосування в день виборів та вирішення виборчих спорів. Однак оскільки вони використовують єдину методологію, такі міжнародні місії зі спостереження за виборами не завжди здатні повною мірою розглянути певні проблеми в кожній окремій країні, – цим місіям може бракувати часу чи досвіду, або ж на них можуть бути поширені інші обмеження.

Обсяг національного спостереження за виборами може бути різний. Великі та досвідчені ГО або коаліції ГО здатні виставити достатню кількість спостерігачів, можуть здійснювати спостереження в масштабах всієї країни чи протягом усього виборчого циклу на власний розсуд. Утім, імовірніше, що багато ГО розроблятимуть проекти, зосереджені на конкретних аспектах виборів. Відповідно їм доведеться обмежити обсяг своєї діяльності спостерігачів та дотримуватися особливих методологій, щоб досягти своїх цілей. Для того щоб належним чином сфокусувати спостереження, організація може обрати питання, що стане об'єктом її спостереження, виходячи з оцінки потреб, як показано в прикладах нижче.

- ▶ Якщо попередні звіти спостерігачів, повідомлення ЗМІ або думки експертів вказують на те, що процес голосування у день виборів відбувався без порушень, але зі списками виборців здійснювали маніпуляції, буде доцільніше застосувати обмежені ресурси національного спостереження за виборами, щоб пильно проконтролювати процеси реєстрації виборців та складання їхніх списків.
- ▶ Якщо попередній досвід, практика виборів (відсутність голосування поштою, голосування за іншу особу або електронного голосування) чи конкретний вид виборів (місцеві, регіональні вибори) свідчать про те, що проблема виборців, які фактично мешкають за кордоном, але мають право голосу, викликає занепокоєння у зв'язку із можливістю фальсифікації виборів, така ситуація може потребувати посиленої уваги з боку спостереження в день виборів, включно зі спостереженням за окремими виборчими процедурами.
- ▶ Якщо національне спостереження за виборами ставить за мету встановити, чи партії надають точну інформацію про свої витрати на виборчу кампанію, то спостерігачам потрібно здійснювати контроль за певними категоріями витрат. Для того щоб вибрати конкретні категорії, організація має визначити основні форми виборчої агітації в країні, оскільки такі форми можуть значно різнитися залежно від політичної системи.
- ▶ Якщо є серйозні побоювання з приводу зловживання державними (адміністративними) ресурсами з боку керівних політичних сил з метою отримання користі під час виборчого процесу, важливо вибрати, на яких видах державних ресурсів має зосередитися спостереження: наприклад, на медіа-ресурсах, державних службовцях, транспортних засобах, офісній інфраструктурі та ін.

Оцінку потреб потрібно проводити через збирання інформації про наявну правову та інституційну базу, офіційних доповідей або документів із розглядуваного питання (наприклад, звітів центральної виборчої комісії), доступних публікацій і досліджень із розглядуваного питання (наприклад, наукових статей, аналітичних матеріалів ГО, попередніх місій спостерігачів), опублікованих у ЗМІ відомостей і тематичних інтерв'ю з відповідними зацікавленими особами (такими як посадовці з виборчих органів, політики, академічні фахівці, активісти громадянського суспільства, журналісти тощо).

Готуючи оцінку потреб, ГО повинна зважати на тип виборів, оскільки така інформація іноді має вирішальний вплив на методологію спостереження

за виборами. Може виникнути потреба в різних підходах, залежно від того, чи є вибори президентські, парламентські, місцеві або ж проводиться загальнонаціональний референдум.

Після завершення оцінки потреб потрібно виявити проблемні галузі, на які варто скерувати увагу національних спостерігачів. Оцінка також має відігравати важливу роль у формуванні конкретних цілей проекту національного спостереження за виборами.

2.2. ЦІЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

Проекту спостереження передусім потрібно мати чітко сформульовані цілі. Це може позитивно вплинути на реалізацію всіх складових проекту, включно з організацією звітності, розподілом завдань, встановленням і дотриманням термінів та ін. Якщо дотримуватися такого внутрішнього стратегічного підходу до планування проекту спостереження, він матиме всі можливості для реалізації на професійному рівні.

На вибір цілей для проекту спостереження впливає декілька чинників. Вони пов'язані з внутрішнім становищем в організації, а також із зовнішнім середовищем. Із внутрішнього погляду, організації, визначаючи свої цілі, мають бачити, як вони пов'язані зі стратегічною метою організації та (або) відповідають їй. Вибір цілей також залежатиме від наявних людських і фінансових ресурсів. Попередній досвід спостереження за виборами так само може становити важливий чинник на цьому значному етапі в розробці проекту спостереження.

Із зовнішнього погляду, ГО потрібно враховувати загальний політичний та (або) правовий простір. Часто така оцінка дозволяє їм визначати найактуальніші та найважливіші цілі для конкретного проекту спостереження. Крім того, можна вивчити можливості формування коаліцій з іншими організаціями. Однак організації, що розпочинає таке співробітництво, варто мати на увазі, що спільний проект часто веде до розширення загальних цілей національного спостереження за виборами.

Нарешті, пріоритети міжнародного спостереження за виборами можуть вплинути на цілі ГО, залученої до діяльності з національного спостереження за виборами.

Залежно від цих та інших чинників, ГО можуть визначати цілі свого національного спостереження за виборами від забезпечення цілісності виборчого процесу до сприяння виборчій реформі чи іншому питанню. Вони можуть зосереджуватися на широкому колі цілей або обмежувати своє спостереження лише одною чи двома. Серед імовірних цілей можуть бути такі:

- *Забезпечення поінформованої незалежної неупередженої думки про виборчий процес.*

Громадська організація зі спостереження за виборами готує об'єктивні, доказові публічні звіти та заяви, які широко розповсюджуються серед основних зацікавлених сторін виборчого процесу з метою надати інформацію про позитивні результати та недоліки виборчого процесу.

- *Сприяння прозорості виборчого процесу та забезпечення його цілісності.*
 Мета полягає в тому, щоб сприяти зростанню довіри до виборчого процесу, посиленню відповідальності за проведення виборів, а також згоді кандидатів із результатами виборів. Однак варто проявляти обережність, вибираючи цю мету в окремих ситуаціях, коли основних умов для проведення вільних виборів не дотримано. За будь-яких обставин сама лише присутність спостерігачів на виборчих дільницях не може легітимізувати виборчого процесу або посилити довіру до нього.
- *Протидія фальсифікації виборів і зниження рівня маніпуляцій або пов'язаних з виборами порушень.*
 ГО, що здійснюють національне спостереження за виборами, самою своєю присутністю на виборчих дільницях або за інших пов'язаних із виборами ситуацій можуть знеохотити потенційних порушників виборчого законодавства та процедур. З огляду на це, таку діяльність зі спостереження доцільно розглядати також як застережний захід протидії ймовірним маніпуляціям на виборах.
- *Аналіз недоліків виборчого процесу й надання рекомендацій щодо реформ.*
 Неупереджене спостереження за виборчим процесом і розробка конкретних рекомендацій можуть ініціювати вдосконалення національного виборчого законодавства та виборчої практики, а також закласти фундамент для більш комплексного реформування виборчої системи.
- *Підтримка та захист універсальних прав людини, особливо громадянських і політичних прав.*
 Цільове спостереження за виборами здатне запобігати порушенням прав людини й визнаних міжнародних зобов'язань щодо виборів (право та можливість брати участь в управлінні публічними справами, голосувати, бути обраним, свобода від дискримінації та рівність усіх громадян, свобода вираження поглядів, зібрань і об'єднань, право на ефективний засіб правового захисту тощо).
- *Оцінка відповідності виборів національному законодавству та міжнародним стандартам.*
 Як правило, організації спостерігачів за виборами оцінюють вибори на відповідність національному законодавству, а також міжнародним стандартам із метою визначити рівень демократії, дотримання верховенства права та засадничих свобод і прав людини.

2.3. РЕАЛІСТИЧНИЙ І ПОСЛІДОВНИЙ ПЛАН РОБОТИ З ОГЛЯДУ НА СПРОМОЖНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ

Спостереження за виборами – складне завдання, яке потребує відданості, професійних знань і добре організованих людських і фінансових ресурсів. У цій частині наведено огляд заходів, які необхідно розглянути, готуючись до організації та здійснення національного спостереження. Отримання максимальної віддачі від нерідко дуже обмеженої спроможності організації часто має вирішальне значення для успіху національного спостереження. Реалістичний план роботи, що відповідає обсягу й цілям національного спостереження за виборами, ґрунтується

на ретельно підібраних людських ресурсах і підкріплюється достатніми та своєчасно наданими фінансовими ресурсами, забезпечує безперешкодне скоординоване та ефективне ведення національного спостереження за виборами, включно з дотриманням жорстких термінів внутрішньої та зовнішньої звітності.

Робочий план

Як перший крок, громадським організаціям, що здійснюють національне спостереження за виборами, варто підготувати план роботи. Процес підготовки такого плану має включати в себе розробку переліку заходів, термінів їхньої реалізації та пропоновані вимірні результати. Корисно проаналізувати план роботи на відповідність цілям і обсягам спостереження, оскільки така робота допоможе виключити ті види діяльності, що прямо не стосуються досягнення цілей або виходять за обсяги спостереження. Належний план роботи демонструє, що діяльність і кінцеві результати точно відповідають цілям спостереження. Інакше кажучи, план фактично становить стратегію досягнення цілей спостереження та описує засоби, за допомогою яких таку стратегію потрібно реалізувати. План має бути стабільний, але й достатньо гнучкий, щоб його можна було пристосувати до будь-яких несподіваних ситуацій, що можуть траплятися під час діяльності.

Загалом доцільно викласти основні складові плану письмово, щоб кожен, хто бере участь у здійсненні спостереження, був обізнаний зі змістом плану. Крім того, було б корисно опублікувати його, оскільки такий крок відповідатиме принципу прозорості. Також доброю практикою є оприлюднення іншої документації, пов'язаної зі спостереженням, принаймні в узагальненій формі, включно з цілями, обсягом, керівними принципами (кодексом поведінки) та іншою актуальною інформацією про проект.

Спостереження за виборами потребує чіткого планування та організації, мета яких – забезпечити дотримання численних строків. Таким чином, доцільно було б розробити детальний календар, у якому зазначити ті дати та часові періоди, коли відбуватимуться найважливіші заходи, пов'язані з виборами. Календар слугує наочним посібником, однак перш за все допомагає визначити, які заходи мають здійснюватися, які кадрові й фінансові ресурси будуть доступні та якою є потреба у матеріально-технічній підготовці.

Людські ресурси

Доцільно розробити кадрову політику, яка детально розглядає всі питання й процедури, пов'язані з людськими ресурсами. Така політика має чітко передбачити кадрові потреби для здійснення спостереження та містити таблицю всіх посад. Залежно від обсягу та цілей національного спостереження за виборами мають бути визначені такі позиції та умови:

- ▶ Кількість та функції членів основної групи (ОГ)
- ▶ Кількість довгострокових спостерігачів
- ▶ Кількість короткострокових спостерігачів
- ▶ Кількість помічників ОГ, ДСС і КСС

- ▶ Інший персонал (бухгалтери, перекладачі, ІТ та технічне забезпечення, водії та ін.)
- ▶ Умови оплати праці (діапазон окладів, зокрема премій за результатами роботи).

Терміни найму працівників потрібно встановлювати з огляду на робочий план та календар. Розробка такого плану заздалегідь, із приділенням належної уваги обсягу та цілям проекту з національного спостереження за виборами, дозволяє наймати, утримувати та звільняти працівників відповідно до потреб спостереження, у результаті чого використання людських ресурсів оптимізується.

Під час підбору працівників і здійснення національного спостереження за виборами важливо подбати про те, щоб жоден працівник або волонтер, залучений до спостереження, не мав конфлікту інтересів (наприклад, входив до виборчої комісії, обіймав виконавчу чи керівну посаду в політичній партії або був зареєстрований як кандидат). Здійснюючи підбір працівників і спостерігачів, ГО повинні, наскільки це можливо, зберігати гендерний, віковий, етнічний і мовний баланс. Залучення спостерігачів-волонтерів, як правило, значно знижує витрати на персонал, але в цьому разі варто приділити особливу увагу проведенню навчання за міжнародними стандартами. Усі працівники мають бути віддані справі забезпечення дотримання прав людини та розуміти потреби тих, хто може страждати від дискримінації (наприклад, жінки, релігійні та етнічні меншини, люди з обмеженими можливостями).

Фінансові ресурси

Не менш важливим аспектом планування спостережень є фінансовий бік діяльності. Бюджет має чітко відбивати масштаби спостереження та передбачати наведені нижче категорії.

- ▶ Оренда офісу та комунальні послуги
- ▶ Офісне обладнання та його обслуговування
- ▶ Канцелярські товари
- ▶ Оплата праці спостерігачів (включно з податками та утриманнями)
- ▶ Оплата праці основної групи (включно з податками та утриманнями)
- ▶ Засоби зв'язку та поштові витрати
- ▶ Видатки на відрядження (відшкодування витрат штатних спостерігачів і волонтерів)
- ▶ Договірні послуги (бухгалтери, перекладачі, викладачі, інші консультанти)
- ▶ Інші прямі витрати (друк/копіювання; витрати, пов'язані із заходами).

Бюджет повинен охоплювати всі потреби та мати достатній резерв на випадок непередбачених обставин. Донорські організації очікують, що бюджет буде ретельно обґрунтований пропозицією щодо здійснення спостереження. Крім того, вони зазвичай вимагають подавати фінансові звіти на регулярній основі (щомісячно, щоквартально або з іншою періодичністю). Як правило, національні групи спостерігачів можуть використовувати різні джерела фінансування, наприклад, зазначені нижче:

- ▶ Внески від заможних приватних осіб і підприємств

- ▶ Пожертви матеріалів і послуг від підприємств і приватних осіб (внески в натуральній формі)
- ▶ Членські внески
- ▶ Надходження від реалізації власної продукції, публікацій та матеріалів наочної агітації організації (футболки, магніти, значки, плакати тощо)
- ▶ Гранти від міжнародних та вітчизняних донорів, зацікавлених у підтримці демократичних процесів.

Потенційними донорами можуть бути міжурядові інституції, такі як: Європейська комісія, посольства іноземних держав у країні ГО, відомства з питань розвитку та технічної співпраці, міжнародні ГО та фонди, а також відповідні місцеві партнери чи інституції (наприклад, центральна виборча комісія). Збір коштів на спостереження досить часто відбувається в умовах дефіциту часу, що може призвести до виникнення низки проблем, зокрема ситуацій, коли наявному бюджету на спостереження бракуватиме грошових надходжень або фінансування.

Вірогідність спостереження може опинитися під загрозою, якщо кошти надають уряд, політичні партії чи інші зацікавлені сторони, безпосередньо залучені до виборів. Із цієї причини багато ГО уникають фінансової підтримки своєї діяльності з боку таких потенційних донорів. У разі якщо таке фінансування буде одержане, його варто належним чином визнати, щоб уникнути звинувачень у партійній заангажованості чи упередженості. Підозри в заангажованості зазвичай вдається нейтралізувати чи подолати, належно виконавши робочий план на основі неупередженості, об'єктивності, професіоналізму та прозорості.

2.4. НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ЗІ СКЛАДАННЯ ЗВІТНОСТІ

Цей посібник містить три розділи, присвячені питанням навчання, кожен із яких зосереджує свою увагу на потребі підготовки основної групи спостерігачів: поточний розділ, що ставить за мету надати загальний огляд, розділ усередині глави про внутрішню звітність (див. главу 3.4) і ще один – у главі про зовнішню звітність (див. главу 4.1).

У першому розділі викладено деякі загальні моменти, на які ГО повинні звертати увагу, щоб розробити належну навчальну програму. У ньому розглянуто питання розробки типового навчального плану зі складання звітності із використанням стратегічного підходу, спрямованого на досягнення середньострокових і довгострокових цілей. Цей розділ можна також використати як певні рамки, у межах яких потрібно ухвалювати подальші рішення про підготовку в найближчій перспективі. Наприклад, вибір належного методу має ключове значення для успішного результату конкретної навчальної діяльності, але таке рішення необхідно виробляти й обґрунтовувати в межах ширшої стратегії. Інші два розділи стосуються реальних потреб у навчанні, навчальних підходів і методів.

Початкова оцінка

Якщо організація, що здійснює національне спостереження за виборами, у минулому вже проводила навчання щодо виборчих питань, такий досвід варто переглянути під кутом зору значення цього досвіду дотично до успіхів

чи невдач попереднього національного спостереження за виборами. Такий ретроспективний аналіз має бути якомога ширшим. Він повинен охоплювати різні періоди (наприклад, етапи виборів і поза виборами) і бути спрямований на виявлення загальних сильних сторін або повторюваних недоліків.

Хоча й можуть з'являтися нові чинники (наприклад, нові цілі, обсяги спостереження чи працівники), які, на перший погляд, спонукатимуть до нової підготовки в навчанні, варто пам'ятати, що в будь-якому національному спостереженні важливо зважати на минулу діяльність. Повторення помилок – дуже поширене явище, однак на помилках можливо й вчитися.

Дорожня карта стратегічного бачення

З огляду на результати такої початкової оцінки, украй важливою для нових проєктів є наявність чіткої дорожньої карти. Попри відмінності, що існують між різними країнами, загальною помилкою є ухвалення рішень, орієнтованих на усунення лише нагальних проблем. Для ГО дуже зручним може виявитися календар виборів, що спонукатиме їх до оперативного проведення навчальних занять, але стратегічний план (середньострокова та (або) довгострокова дорожня карта) – це єдиний спосіб покращити загальну якість навчання. Інакше навчальній діяльності завжди бракуватиме стратегічної спрямованості і вона буде лише реакцією на проблеми короткострокового характеру або навіть імпровізацією.

Дорожня карта має складатися з різних елементів, і нижче наведено деякі з них з огляду на важливість.

Конфігурація зацікавлених сторін на виборах

Конфігурація зацікавлених сторін на виборах завжди становить найважливішу складову будь-якого стратегічного планування. Навчання спостереженню пов'язане із залученням низки осіб, які виконують різні функції. Хоча кожна з цих осіб має власну сферу відповідальності, у процесі виконання завдань між ними виникають взаємозв'язки, які потрібно правильно оцінювати під час розробки стратегічного плану навчання. Розподіл людей за функціями допоможе уточнити, хто і що робитиме протягом усього виборчого циклу, і, з огляду на це, визначати, яка навчальна методика потрібна в кожному окремому випадку і хто придатний для проведення такого навчання. Особливо важливо правильно спланувати та провести навчання інструкторів, оскільки воно становить один із ключових методів забезпечення якості каскадного навчання (зазвичай проводиться в умовах браку часу та з метою охоплення всього персоналу, залученого до національного спостереження за виборами, а також спостерігачів), а відтак вибудувати злагоджену стратегію навчання всіх залучених осіб.

Показники/якість та оцінка впливу/підпорядкування

Метою навчання є передання персоналу, залученому до національного спостереження за виборами, і спостерігачам певну інформацію або набір навичок. При цьому вважають, що така практика сама собою генеруватиме позитивний результат. Хоча такий підхід і може бути виправданий у деяких критичних ситуаціях, проте загалом його варто уникати. Уявлення про окремі

слабкі елементи організації – ось зручна відправна точка для розробки та проведення навчальних заходів.

Належна практика полягає у визначенні цілей та постійних показників якості в рамках стратегічного навчального плану організації. Якщо використовувати показники, то через деякий час вони дозволять накопичити дані, які свідчатимуть про фактичну ефективність навчальних програм, і, таким чином, вдасться легко виявляти можливості для покращення. Крім того, із цими показниками так само безпосередньо пов'язана підзвітність. Успішні ініціативи, а також негативний досвід стануть помітніші, а відтак ухвалення управлінських рішень щодо ефективності роботи персоналу – обґрунтованішими.

Ознайомлення з організаційною структурою

Збалансована та активна організаційна структура також становить передумову для вдалої навчальної програми. Ідеальної моделі не існує, оскільки кожна країна і кожна громадська організація мають свої відмінності. Загалом кажучи, будь-який огляд організаційної структури, наданий під час навчальних заходів, – корисне доповнення до навчання з основних питань. Ця складова навчання може включати обговорення правового статусу ГО, внутрішньої структури, ролі зовнішніх донорів, чинників, що можуть вплинути на незалежність організації, (не)формальних зв'язків з іншими національними та міжнародними ГО та ін.

Як застосовувати людські й матеріальні ресурси, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), навчальні матеріали

Іноді благі наміри ґрунтуються на нереалістичних припущеннях і, таким чином, призводять до виникнення серйозних перешкод практичного характеру в реалізації навчальної діяльності. Набагато складнішим від звичайних фінансових труднощів може виявитися людський чинник. Склад основного персоналу ГО іноді буває таким, що для навчання новачків і спостерігачів бракуватиме кваліфікованих інструкторів чи досвідчених працівників. Такий персонал також може бути зайнятий іншими поточними завданнями, що обмежуватиме його участь у підготовці та проведенні навчальних заходів. Як варіант, здійснення цих заходів можна доручити іншим організаціям або найняти тимчасовий персонал, щоб організувати таке навчання. Так само доцільно покластися на плани навчання інструкторів, які дають змогу оперативно провести каскадне навчання уздовж усього ланцюжка спостерігачів.

Навчальні матеріали, як у паперовому, так і в електронному вигляді, є ключовими інструментами для успішного результату навчання, але підготувати їх за короткий час неможливо. Загальна стратегія має визначати, які матеріали потрібні, які засоби необхідно застосовувати та на яких етапах. Такі матеріали варто готувати заздалегідь і коригувати залежно від конкретних потреб і вимог.

Належна практика/розбудова мереж

Навіть за наявності різних підходів до національного спостереження деякі загальні проблеми, ситуації та методи можна використовувати як спільну основу

для навчання. Міжнародна виборча спільнота складається з різних суб'єктів, які можуть виявитися надзвичайно корисними для ГО в проведенні національного спостереження за виборами. Регулярна взаємодія з міжнародною спільнотою дозволить швидко засвоювати належну практику, а також об'єднувати зусилля через різні мережі організацій національного спостереження за виборами шляхом розроблення та втілення загальної стратегії навчання.

2.5. КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПЛАН

Як зазначалося вище, під час налагодження національного спостереження за виборами потрібно керуватися плануванням і постановкою чітких цілей. Уся інформація, що поширюється серед зовнішньої аудиторії, має відповідати цілям національного спостереження за виборами.

Встановлення чітких завдань передбачає визначення цілей зовнішньої комунікації, що, у свою чергу, впливає на спосіб, у який організація поширює свої звіти. У рамках більш загального комунікаційного плану в національному спостереженні за виборами ГО повинні вирішити, як поширювати інформацію через звіти і як використовувати зміст цих звітів, щоб забезпечити подальший вплив результатів роботи та рекомендацій у період після виборів.

Цілі та об'єкти комунікації

Усі організації національного спостереження за виборами мають призначити уповноважену особу (речника) або групу, що відповідає за комунікації, яку часто називають прес-службою. Призначені людина або група осіб мають нести відповідальність за визначення комунікаційних потреб і пріоритетів та розробку стратегії їхньої реалізації.

Організація може прийняти рішення про те, що буде зосереджуватися лише на розповсюдженні інформації або на тому, щоб відігравати активнішу роль у формуванні дискусії про виборчий процес, наприклад, заохочуючи громадян до участі у виборах або підвищуючи рівень суспільної довіри до виборів. Окремими кроками на шляху до загальних цілей постають конкретні завдання. Вони впливатимуть на звітну діяльність та її графік, наведений у плані внутрішньої звітності.

Цільова аудиторія під час національного спостереження за виборами зазвичай включає в себе кандидатів на виборах (політичні партії та кандидати), виборчі органи, інші громадські організації, місцеві та міжнародні ЗМІ, дипломатичну спільноту та інші міжнародні організації, залучені до виборів, а також виборців і державних посадовців.

Різні типи повідомлень сприятимуть підготовці звітності за результатами роботи та будуть ефективніші, якщо їх складати, зважаючи на потреби конкретного типу аудиторії. Відділу комунікацій потрібно заздалегідь вивчити пріоритети кожної групи з огляду на інформацію, пов'язану з виборами, та час, який представники цієї групи готові присвятити обговоренню виборчих питань, і вибрати найактуальнішу для таких осіб інформацію.

Вибрані для комунікації методи можуть різнитися відповідно до змісту повідомлень і цільової аудиторії. Організації, залежно від конкретної ситуації,

можливо, доведеться вирішувати, які з методів варто використовувати – друківані, аудіовізуальні або он-лайн канали поширення інформації, традиційні чи нові ЗМІ. Такі рішення залежать від багатьох чинників, пов'язаних із термінами та наявними бюджетними ресурсами, персоналом і досвідом.

Типи аудиторії

Комунікаційний підхід може набувати різних форм, наприклад, коли результати спостереження за виборами та рекомендації обговорюють із виборчими органами або коли про реформи дискутують у громадянському суспільстві. Організації потрібно підтримувати обізнаність різних аудиторій про хід національного спостереження за виборами та бути готовою проводити регулярні брифінги, розповсюджувати друківані матеріали або розміщувати останні новини в соціальних мережах.

Відносини з виборчими органами дуже важливі на всіх етапах і в усіх складових проекту зі спостереження за виборами. Постійний взаємний діалог потрібний для збору інформації – він може виявитися важливим для сприяння реформам у майбутньому. Багато успішних організацій підтримують відкритими канали для конструктивного спілкування з виборчими органами, надаючи оновлену інформацію про свою діяльність або налагоджуючи механізми співпраці для реалізації, скажімо, проектів із ведення роз'яснювальної роботи серед виборців.

Політичні партії або їхні представники в парламенті є важливими джерелами інформації для звітності. Результативне спілкування з парламентаріями також здатне забезпечити подальше співробітництво в процесі сприяння реформам. Корисно обговорювати питання виборчого процесу з представниками політичних партій, створювати матеріали для презентацій або проводити заходи спеціально для них упродовж періоду спостережень, звертатися до них за порадою або навіть підтримкою в питаннях, порушених у звітах, не забуваючи про вимогу дотримання неупередженості та про свою роль «вартового».

Представники дипломатичної спільноти та міжнародних організацій зацікавлені у звітах національних спостерігачів і в регулярному обміні думками щодо загального виборчого середовища. Національним організаціям спостереження було б доцільно використовувати усі можливості, які відкриваються завдяки заходам, що їх проводять міжнародні групи, із метою підтримати свої пріоритети в реформах і знайти фінансування для своїх майбутніх проектів. Вони також можуть організувати власні презентації для представників дипломатичної спільноти й міжнародних організацій.

Комунікації з іншими громадськими організаціями можуть бути хорошим каналом для розвитку діалогу про виявлені проблеми та формування коаліцій за проведення реформ.

Загалом виборці або, конкретніше, окремі групи виборців можуть стати об'єктом комунікацій. Наприклад, вибіркова інформація зі звітів слугуватиме основою в заохоченні дискусій у соціальних мережах та залученні молодих виборців, у сприянні розгляду важливих для них питань.

Прес-аташе/речник і прес-служба

Усім організаціям, що здійснюють спостереження за виборами, рекомендують призначити речника для налагодження зовнішньої комунікації. У великих організацій є відділ комунікацій, який очолює прес-аташе або речник. Цей відділ налагоджує та підтримує контакти зі ЗМІ та іншими зацікавленими суб'єктами, надсилає запити та модерує прес-заходи ГО. У великих країнах національне спостереження за виборами може потребувати призначення речників у регіонах, щоб полегшити та пришвидшити контакти зі ЗМІ з питань регіонального характеру.

Організації, що діють по всій країні через своїх штатних працівників і волонтерів, нерідко відкривають прес-центри або прес-служби в центральному районі столиці. Таке бюро використовують для проведення прес-конференцій, конфіденційних бесід та інтерв'ю з журналістами, для навчання спостерігачів, зустрічей із політиками та виборцями. Про розташування нової місцевої установи варто оголосити через ЗМІ, через поширені листівки або через соціальні мережі – скрізь, де може бути цільова аудиторія (а також на веб-сайті організації).

Відділ комунікацій або речник(и) мають приділити особливу увагу «гарячому періоду» поруч з днем виборів: приблизно за тиждень до та тиждень після виборів. Щонайменше на цей період бажано відкрити прес-центр. Відповідно до фінансових і кадрових ресурсів, організація може орендувати одну-дві кімнати в центральному районі міста під медіа-центр. Безкоштовні місця для роботи журналістів, Wi-Fi-доступ та інші офісні послуги дозволять налагодити кращу взаємодію між працівниками організації національних спостерігачів і журналістами в найвідповідальніші моменти. Штатний персонал і волонтери можуть допомагати в організації прес-заходів і підготовці зовнішніх звітів. Якщо є намір охопити іноземні ЗМІ, потрібно забезпечити переклад прес-конференцій та звітів організації англійською мовою. Переклад письмових звітів іншими мовами можуть здійснювати волонтери, які мешкають за кордоном. Про різні послуги медіа-центру і графік прес-заходів упродовж тижня варто оголосити публічно, зокрема через листівки або соціальні мережі (а також на веб-сайті організації).

Щонайменше одна людина в офісі повинна відповідати за технічну підтримку. Призначений працівник має керувати контентом на веб-сайті ГО, надсилати матеріали до соціальних медіа й створювати та підтримувати електронні бази даних розповсюдження звітів.

Корисно створити списки номерів мобільних телефонів регіональних речників і підготувати перелік виборчих дільниць, якими можуть зацікавитися журналісти.

Визначення медіа ландшафту

У плануванні комунікації важливо визначити найчастіше використовувані засоби масової інформації в країні. У багатьох державах-учасницях Ради Європи телебачення відіграє значно важливішу роль, ніж газети, радіо та Інтернет. Це означає, що організаціям національного спостереження потрібно визначити найпопулярніші канали та програми, однак не варто забувати й про інші засоби, особливо про постійне зростання важливості он-лайн простору. Не слід недооцінювати комунікації через Інтернет, особливо через соціальні медіа.

Залежно від наявних ресурсів і потреб, ГО можуть намагатися вийти на міжнародні ЗМІ. Для цього ГО необхідно мати можливість перекладати англійською мовою найактуальніші звіти. Належною практикою вважається вичитування англомовних звітів носіями мови. Хороша англійська мова демонструє професіоналізм ГО.

Низька якість англomовної версії (або будь-якого іншого офіційно презентованого перекладу) здатна підірвати довіру до ГО та її авторитет як цінного джерела інформації про вибори.

Варто створити перелік національних та міжнародних засобів масової інформації, добре відомих у країні або в усьому світі. Після того як такий список буде складено, його потрібно регулярно оновлювати, а також слід мати підключену функцію, що дозволяла б швидке розповсюдження звіту чи заяви цими каналами. Легкий доступ до такої бази даних і просте управління нею матиме вирішальне значення для успішного поширення повідомлень, особливо в день виборів. Прес-аташе та іншому офісному персоналу належить провести тестування роботи з базою даних.

Відсутність особистих контактів зі ЗМІ не сприяє ефективній роботі. Особи, відповідальні за взаємодію зі ЗМІ, повинні докласти зусиль, щоб налагодити та підтримувати особисті контакти. Електронні листи та короткі повідомлення можуть стати цінними інструментами тільки тоді, коли адресат відомий, і навпаки.

Графік роботи

Вибори – це тривалий динамічний процес, на який впливає багато чинників. Із цієї причини спланувати заздалегідь кожен взаємодію зі ЗМІ або кожен прес-захід неможливо. Поряд із тим, організації слід вирішити, коли саме серед ЗМІ потрібно поширювати деякі з основних звітів упродовж різних періодів виборчого циклу. Саме тому для підготовки та публікації кожного звіту належить встановити чіткі терміни. Зазвичай при публікації звітів про спостереження за виборами та при проведенні прес-конференцій дотримуються нижченаведеного графіка.

Період до виборів

- ▶ Прес-реліз про початок спостереження.
- ▶ Спеціальні звіти з окремих аспектів, таких як агітація, законодавство й безпека. Для ЗМІ особливий інтерес становитимуть прес-конференції з останніми результатами спостережень, що проводяться упродовж тижня до дня виборів.
- ▶ Регулярні проміжні звіти про загальну підготовку до виборів – не пізніше ніж за 7-10 днів до дня виборів.

День виборів

- ▶ Прес-реліз про відкриття виборчих дільниць.
- ▶ Прес-релізи про явку та голосування протягом дня (після 12:00) і до закриття дільниць.
- ▶ Прес-реліз у разі термінових новин за результатами спостереження.

Період після виборів

- ▶ Заява про попередні результати та висновки щодо всього періоду спостереження (відразу, через один-два дні після завершення виборів).
- ▶ Остаточний звіт із вичерпною та детальною оцінкою, включно з рекомендаціями щодо всіх контрольованих аспектів виборчого процесу (приблизно через два місяці після виборів).

Глава 3

Внутрішня звітність

У цій главі розглянуто основні елементи внутрішньої звітності, у тому числі такі етапи: складання планів внутрішньої звітності; розподіл завдань у рамках національної місії зі спостереження за виборами; розробка/коригування форм національної звітності; навчання спостерігачів збору інформації на місцях; обробка інформації від спостерігачів мережевою групою; аналіз інформації основною групою.

3.1. ПЛАН ВНУТРІШНЬОЇ ЗВІТНОСТІ

Потреба в плані внутрішньої звітності

План внутрішньої звітності становить ключову частину загального стратегічного плану роботи організації та відіграє вирішальну роль в успішному моніторингу виборів. Він об'єднує всі важливі елементи в одну систему та сприяє надійності, дієвості та ефективності. План внутрішньої звітності становить «карту», яка слугує керівництвом у підготованні внутрішньої звітності для працівників, що здійснюють національне спостереження за виборами, включно з членами основної групи, ДСС та КСС.

План внутрішньої звітності:

- ▶ підвищує можливість досягнення організаційних завдань і цілей;
- ▶ сприяє ефективній роботі та взаємній підтримці всіх елементів у підготовці внутрішньої звітності;
- ▶ створює продуктивніші та гнучкіші внутрішні мережі;
- ▶ надає членам основної групи, ДСС і КСС чіткі вказівки та детальні інструкції в повсякденній діяльності;
- ▶ забезпечує потік інформації та обмін нею між членами місії;
- ▶ поліпшує розуміння індивідуальних завдань та реагування на взаємні потреби;
- ▶ використовує відповідні засоби внутрішньої комунікації та звітності;
- ▶ визначає відповідність роботи встановленим термінам і правилам;
- ▶ усуває фактори виникнення конфлікту шляхом зменшення неоднозначності повідомлень;
- ▶ уможлиблює аналіз роботи та забезпечує канали для вимірювання показників майбутнього успіху;
- ▶ дає змогу підвищити показники діяльності, зв'язуючи індивідуальні та колективні зусилля в єдину систему.

Основні елементи плану внутрішньої звітності

Місія зі спостереження за виборами повинна мати розвинену структуру підготовки внутрішньої звітності з чітким розмежуванням ролей та обов'язків. Її ефективність можна підвищити:

- ▶ правильним і раціональним поділом праці серед членів місії;
- ▶ чіткими та детальними інструкціями про завдання та обов'язки кожної групи/особи;
- ▶ продуктивними й надійними каналами комунікацій/звітності між членами місії.

Часові рамки підготовки внутрішньої звітності

У таблиці нижче наведено орієнтовні часові рамки для основних етапів виборчої кампанії та діяльності зі спостереження. Цей графік складено з огляду на вибори, що проходять в один тур; якщо спостереження здійснюватиметься протягом двох турів, варто внести відповідні поправки. Строки можуть бути скорочені в разі проведення виборів у коротші терміни.

- Підготовчий етап (за два-три місяці до дня виборів)
  - ▶ Підбір фахівців (особливо коли група національного спостереження планує створити коаліцію з іншими партнерами)
  - ▶ Залучення ДСС
- Розгортання й спостереження на етапі до виборів (за шість-вісім тижнів до дня виборів)
  - ▶ Публічне оголошення про початок спостереження за виборами
  - ▶ Інструктаж ДСС
  - ▶ Розгортання ДСС (чотири-п'ять тижнів)
  - ▶ Спостереження за усіма аспектами виборчого процесу
  - ▶ Випуск проміжного звіту чи звітів про результати спостереження до виборів
  - ▶ Залучення КСС
  - ▶ Залучення спеціалістів з введення даних
  - ▶ Інструктаж КСС
  - ▶ Акредитація КСС
  - ▶ Залучення і навчання спеціалістів з введення даних
- Спостереження в день виборів
  - ▶ Збір інформації від спостерігачів відповідно до форм та встановленого графіка
  - ▶ Заяви/прес-релізи/прес-конференції щодо відкриття та організації роботи виборчих дільниць, процесів голосування та підрахунку голосів, явки виборців та виявлених порушень
  - ▶ Прес-конференція щодо остаточних результатів виборів

- D. Звіти та спостереження після виборів (від завершення дня виборів і упродовж трьох тижнів після цього)
- ▶ Випуск попередньої заяви (наступного дня після дня виборів)
  - ▶ Підведення підсумків роботи КСС
  - ▶ Спостереження за процесами після виборів (підрахунок голосів, оголошення результатів, розгляд апеляцій)
  - ▶ Підведення підсумків роботи ДСС
  - ▶ Випуск підсумкового звіту (два-три тижні після дня виборів)

Приклад належної практики: часові рамки роботи в день виборів

Організації зі спостереження за виборами варто встановити часові рамки заходів на всіх етапах виборів, які передбачатимуть таке: вид діяльності, дата/термін, місце проведення та відповідальні особи. Розробляючи графік, можна орієнтуватися на календар виборів центральної виборчої комісії (ЦВК). Календар ЦВК дозволяє відстежувати, чи діяльність відбувається відповідно до пов'язаних із виборами заходів. Досвід свідчить, що для деяких видів діяльності, таких як навчання, зв'язки із громадськістю, звіти ДСС, звіти в день виборів, можуть бути встановлені окремі детальніші часові рамки. Нижче наведено витяг із часових рамок діяльності в день виборів.

Часові рамки можна розробити в таких форматах: таблиця Excel, Microsoft Word та інші спеціальні програми. Google Календар – один із найпопулярніших і найзручніших інструментів, що використовується багатьма організаціями для створення графіків діяльності. Google Календар доступний для всіх безкоштовно і полегшує збір усіх потрібних складових в одному просторі. Інформацію можна сортувати, оновлювати, робити доступною в мережі та автоматично надсилати як нагадування щодо кожного виду діяльності.

Таблиця 1. Внутрішній графік роботи ISFED у день виборів до місцевих органів влади в 2015 році

15 червня (День виборів)		
Час	Завдання	Відповідальна особа
06:30	Прибуття керівного персоналу для відкриття центру обробки даних і налаштування комп'ютерів	Координатор, ІКТ-фахівець
06:30	Прибуття фахівців з введення даних, реєстрація, сніданок (для всіх)	ІКТ-фахівець
06:45	Інструктаж фахівців з введення даних	ІКТ-фахівець
06:45	Прибуття КСС до виборчих дільниць	Координатор, ДСС
07:00	Відкриття виборчих дільниць	ЦВК
07:15	Перша SMS – текст про прибуття	КСС

15 червня (День виборів)		
07:30-08:00	Відстежування даних: експорт даних, фахівці з введення даних зв'язуються з КСС	ІКТ-фахівець, фахівець-аналітик
08:00-08:30	Заміна спостерігачів (за потреби)	Координатор, ІКТ-фахівець, ДСС
08:00-10:00	Зйомка центру обробки даних на відео	Асистент зі зв'язків із громадськістю
08:30	Друга SMS	КСС
08:30-09:00	Відстежування даних: експорт даних, фахівці з введення даних зв'язуються з КСС	Фахівці з введення даних, координатор, ІКТ-фахівець
08:30-09:30	Аналіз інцидентів (відправлення узагальненого звіту про порушення о 09:30)	Юрист
09:00	Прибуття виконавчого директора до центру обробки даних	Виконавчий директор
09:00-09:30	Аналіз паралельного підрахунку голосів (ППГ)	ІКТ-фахівець, фахівець-аналітик
09:00-12:00	Перерва в роботі операторів	ІКТ-фахівець, помічник ІКТ-фахівця
09:20-10:00	Заява	Менеджер зі зв'язків із громадськістю, виконавчий директор
10:00-10:30	Переклад заяви	Перекладач
10:00-10:30	Дизайн/графіка	Дизайнер, менеджер зі зв'язків із громадськістю
10:30-11:00	Відправлення заяви на друк до центру ЗМІ	Менеджер, помічник менеджера зі зв'язків із громадськістю
11:00	Прес-конференція стосовно відкриття дільниць	Виконавчий директор
11:00-11:30	Розсилання заяв (англійською та грузинською мовами) електронною поштою	Менеджер зі зв'язків із громадськістю
11:30-12:00	Викладення інфографіки в Інтернеті (Facebook, веб-сторінка)	ІТ-менеджер, менеджер зі зв'язків із громадськістю
12:10	Третя SMS	КСС
12:10-12:30	Відстежування даних: експорт даних, оператори введення даних зв'язуються з КСС	Оператори, координатор, ІКТ-фахівець
12:00-13:30	Аналіз інцидентів (відправлення узагальненого звіту про порушення о 13:30)	Юрист
13:30-14:00	Заява	Виконавчий директор, менеджер зі зв'язків із громадськістю
13:00-17:00	Позмінна перерва в роботі фахівців з введення даних	Помічник ІКТ-фахівця
14:00-14:30	Переклад заяви	Перекладач
14:30-15:00	Дизайн/графіка	Дизайнер, менеджер зі зв'язків із громадськістю
14:30	Відправлення заяви на друк до прес-центру	Менеджер зі зв'язків із громадськістю
15:00	Прес-конференція щодо явки виборців опівдні	Виконавчий директор

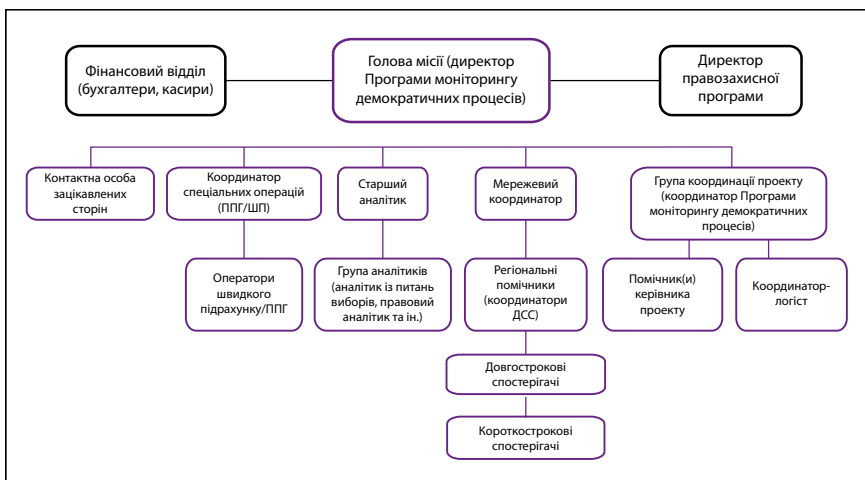
Джерело: www.isfed.ge

- ▶ Основна група експертів з головою місії та заступником голови місії; аналітики для підготовки зовнішніх звітів; мережевий координатор, який отримує та перевіряє внутрішні звіти.
- ▶ Спостерігачі, які збирають інформацію на місцях.

Щоб підготувати звіти, кожен із двох підрозділів повинен виконувати конкретні операції, і обидва підрозділи мають координувати свою діяльність. Приклад структури зі спостереження за виборами наведено в таблиці нижче.

Мал. 4. Структура спостереження за виборами (Молдова)

Джерело: <https://promolex.md>

Основна група

Основна група координує роботу всієї місії зі спостереження за виборами; вона ухвалює рішення щодо загальної методології, забезпечує ефективну координацію діяльності та комунікації, визначає зміст і терміни подання проміжних звітів, заяв і підсумкового звіту.

Структура основної групи змінюється від організації до організації. Як правило, вона охоплює голову місії, заступника голови місії та окремих аналітиків чи експертів (аналітик із питань виборів, правовий аналітик, політичний аналітик, аналітик ЗМІ, прес-аташе чи речник, експерт із питань безпеки та координатор мережі й ДСС, експерт зі статистики). Окрім цих членів, які орієнтовані на змістові аспекти, є також допоміжні члени основної групи (фінансовий експерт/бухгалтер, експерт з логістики, експерт із закупівель).

Основна група забезпечує постійне спілкування між своїми членами, зазвичай через регулярні спільні зустрічі (наприклад, щоденні ранкові зустрічі), які також слугують розподілу завдань. Окремі члени основної групи несуть відповідальність за забезпечення вертикального зв'язку та розподілу функцій серед членів своїх робочих груп. В ідеалі, основна група повинна складатися з координаторів/менеджерів, які забезпечують інформаційний потік таким чином, щоб основна

група була повсякчас обізнана з діяльністю та потребами її членів. До складу ключових працівників основної групи входять такі особи:

Голова місії

- ▶ Координує загальний процес підготовки звітів.
- ▶ Взаємодіє з радою, щоб погодити зміст звітів та заяв.
- ▶ Бере участь у діяльності щодо зв'язків із громадськістю з метою поширення звітів і заяв.
- ▶ Затверджує звіти.

Заступник голови місії

- ▶ Виступає основним політичним і технічним радником голови місії.
- ▶ Забезпечує дотримання процедур звітності та відповідність бланків звітності до ситуації.
- ▶ Готує проміжні звіти, попередню заяву та підсумковий звіт.
- ▶ Координує підготовку інструктажів для спостерігачів, а також матеріалів і форм.
- ▶ Здійснює оперативне планування з метою забезпечення розгортання ДСС і висвітлення подій у день виборів.

Заступник голови місії здебільшого готує попередню заяву та інші зовнішні звіти на основі матеріалів, які надають члени основної групи. З огляду на стислі терміни (попередню заяву зазвичай оприлюднюють наступного дня після виборів), підготовка таких звітів становить складне завдання, яке потребує структурованого процесу складання, перевірки та доопрацювання. Щоб не потрапити в цейтнот, проекти всіх цих звітів варто складати задовго до публікації. Голові місії також потрібно надати достатньо часу для перевірки таких проектів. Отже, встановлюючи відповідні терміни, варто зважати на ці обставини.

Аналітики

Аналітики несуть відповідальність за здійснення оцінки відповідно до свого фаху (правова, виборча, політична, ЗМІ тощо), спираючись на власний аналіз у загальнонаціональному масштабі, а також на відомості, що їх надають спостерігачі на місцях. Внутрішні звіти, які надсилають довгострокові та короткострокові спостерігачі на місцях, мають стати ключовим елементом для аналітиків у формулюванні основних результатів, закономірностей, висновків і рекомендацій зовнішніх звітів.

Керівництво основної групи (голова та заступник голови місії) відповідають за поділ та доручення обов'язків із вирішення будь-яких частково збіжних питань і проблем, що виходять за встановлені межі компетенції.

Мережевий координатор

Мережевий координатор відповідає за підтримання зв'язку основної групи та інших груп місії зі спостерігачами на місцях (ДСС, мобільні КСС, КСС).

Координаторів можуть надавати допомогу декілька регіональних координаторів. Мережевий координатор спільно з регіональними мережевими координаторами (якщо такі є) збирає та перевіряє звіти про спостереження, що надходять від ДСС, КСС чи інших спостерігачів на місцях. Інформацію далі скеровують до основної групи. Мережевий координатор:

- ▶ розробляє систему для зберігання та обробки періодичних звітів ДСС і звітів про інциденти;
- ▶ сприяє розробці методів навчання та навчальних матеріалів із підготовки звітності для ДСС;
- ▶ координує свої зусилля з ДСС із метою збору та обробки інформації від КСС;
- ▶ долучається до складання звітних розділів на основі інформації, що міститься у звітах ДСС.

Експерт зі статистики

Експерт зі статистики разом з фахівцями з введення даних збирають інформацію від КСС у день виборів: події, а також дані з протоколів. Всю інформацію вводять у спеціальну програму для подальшої обробки. У разі виникнення помилок фахівець зв'язується з КСС, щоб підтвердити/спростувати інформацію та виправити її. Комп'ютерна програма полегшує отримання основною групою достатньої інформації про швидкий підрахунок голосів або паралельний підрахунок голосів.

Юристи центру реагування на порушення

Юристи центру реагування на порушення можуть становити додатковий підрозділ національної місії зі спостереження, створений спеціально для того, щоб у день виборів отримувати інформацію про зауважені порушення або відхилення від правил, надану ДСС, КСС і спостерігачами в окружних виборчих комісіях (ОВК), вводити дані в базу даних і надавати консультації щодо того, як варто реагувати на ту чи іншу ситуацію.

Спостерігачі

Довгострокові спостерігачі

ДСС – це «очі й вуха» місії зі спостереження за виборами в регіонах. Основне завдання ДСС полягає в зборі різних даних про виборчі процеси та виборчу кампанію в зоні своєї відповідальності. ДСС збирають відомості про результати спостережень до і після виборів, що були отримані на основі спеціальної методології спостереження та із використанням різних форм звітності про спостереження (стандартна форма звіту ДСС, форма звіту про інциденти, тематичні форми тощо). ДСС належить усвідомлювати важливість інформації, яку вони збирають, звертати пильну увагу на деталі і збирати підтвердження фактам, зазначеним у звітах.

Короткострокові спостерігачі

КСС збирають якісні та кількісні дані про процеси, що відбуваються в день виборів на виборчих дільницях. Залежно від методики спостереження, КСС

розгортають свою роботу так, щоб охопити всі виборчі дільниці або випадкову вибірку дільниць. КСС перебувають на виборчих дільницях упродовж усього дня виборів, доповідаючи про відкриття виборчих дільниць, процедуру голосування, підрахунок голосів і підбиття підсумків голосування. Інформацію передають у такий спосіб:

- ▶ Стационарні групи (швидкий підрахунок/ППГ, звітування через SMS, звітування по телефону) доповідають про стан на місцях безпосередньо центру, використовуючи телефонний зв'язок, відправляючи текстові повідомлення або заповнюючи форми заяв про інциденти.
- ▶ Мобільні групи доповідають своїм відповідним ДСС, які перевіряють, виправляють і узагальнюють інформацію та передають її до центру (основній групі).
- ▶ Спостерігачі на верхньому рівні ОВК надають інформацію ДСС і центру реагування на інциденти про результати спостереження та порушення, виявлені в ОВК у день виборів.

Дедалі більше організацій застосовують сучасні технології та надсилають інформацію безпосередньо до бази даних, яка дозволяє здійснювати складніший аналіз. Невелика група аналізу даних (зазвичай два-три працівники під керівництвом експерта зі статистики) після цього виконує перший аналіз інформації та спрямовує його результати до основної групи (заступникові голови місії, аналітикові з питань виборів) із метою підготовки розділів звіту, присвячених дню виборів.

3.3. ФОРМИ ЗВІТНОСТІ

Є два типи форм внутрішньої звітності: форми довгострокового спостереження та форми короткострокового спостереження (див. Додаток 3). Обидва набори форм спеціально розроблено з огляду на специфіку країни. Вони становлять одне з основних джерел інформації для основної групи, на додаток до інформації, яку зібрали аналітики в центрі. Під час складання або редагування форм бажано дотримуватися поданих нижче рекомендацій.

Завчасне складання форм

Багато національних спостерігачів уже розробили форми внутрішньої звітності, які слугують конкретній меті спостереження. Із наближенням виборів таким спостерігачам варто серйозно братися за перегляд своїх форм у світлі здобутого попередньо досвіду і зроблених висновків; їм потрібно звернути увагу на ті питання, на яких вони мають намір зосередитися у своїй звітності. Вони також повинні мати чітке уявлення про те, як забезпечити належну та найефективнішу обробку даних, щоб використати ці дані в публічних звітах організації, що здійснює національне спостереження.

Основна група спочатку має розглянути всі можливі проблеми й труднощі зі звітністю. Під час «мозкового штурму» основній групі варто визначити, які ситуації можуть виникати під час спостереження і як про них належить повідомляти. Треба буде визначити сценарії, а також імовірність їхнього виникнення. Відповідно,

основній групі потрібно розробити нові або переглянути наявні форми звітності, не виключаючи можливості внесення до них змін на пізнішому етапі. Варто запланувати регулярний перегляд форм звітності з метою внесення змін до них. У такий спосіб національна організація спостереження буде готова для ефективного збору інформації.

Основні елементи кожного звіту

Якість публічних звітів і заяв повною мірою залежить від якості питань, які місія зі спостереження за виборами включає до своїх внутрішніх звітів. Варто також звернути увагу на методи формулювання запитань і збирання, перевірки та аналізу відповідей.

Основній групі доведеться присвятити значну кількість часу розробці форм звітності та запитанням, які ДСС і КСС мають ставити різним зацікавленим сторонам. Розробляючи форми, основна група повинна переконатися в тому, щоб спостерігачі ставили п'ять основних запитань:

- ▶ Хто спричинив подію?
- ▶ Що саме відбувається?
- ▶ Коли це відбувається?
- ▶ Де це відбувається?
- ▶ Чому це відбувається?

Мал. 5. Якість інформації

Джерело: <https://promolex.md>

Включення цих запитань до форм внутрішньої звітності дозволить спостерігачам охопити більшість із ключових аспектів подій.

Форми довгострокового спостереження

Залежно від особливостей країни, обсягу, структури, людських і фінансових ресурсів місії спостереження за виборами, довгострокове спостереження за виборами може базуватися на двох взаємодоповнюваних методах збору даних: формах довгострокового спостереження за виборами (форми ДСС) та зборі даних у центрі членами основної групи.

Форми ДСС – головне джерело інформації про хід виборчого процесу в регіонах. Національні спостерігачі розробляють такі форми ДСС:

- ▶ *Стандартні форми звітності ДСС* призначені для збору кількісної та якісної інформації щодо всіх аспектів проведення виборчої кампанії. Тематику форм ДСС також можна зосередити на окремих питаннях (фінансування кампанії, моніторинг ЗМІ тощо), забезпечуючи таким чином сконцентрованість на відповідній проблемі та якісний збір інформації. Ці форми звітності часто копіюють структуру проміжних звітів, складених до виборів, а також заяв після виборів та (або) підсумкових звітів.
- ▶ *Форми звітування ДСС про інциденти* забезпечують безпосередню та детальну інформацію про випадки в зоні спостереження ДСС. Ці форми можуть доповнюватися формами звітів ДСС про мітинги, які можна використовувати в разі особливо важливих подій (наприклад, спостережуваного мітингу).

Зміст форм ДСС залежить від особливостей країни, структури національної організації та методології моніторингу. Поряд із тим, складаючи форми ДСС, варто зважати на кілька наведених нижче аспектів.

Обсяг діяльності місії зі спостереження за виборами

Форми звітності ДСС належить розробляти відповідно до загальної мети та обсягу роботи місії зі спостереження за виборами: структура зовнішніх звітів практично копіює структуру форм ДСС. Навіть якщо організація спостерігачів зіштовхується із кадровими й фінансовими обмеженнями, до форми варто включити хоча б мінімальний перелік характеристик виборчого процесу, щоб забезпечити якісне й послідовне довгострокове інформування основної групи. Як правило, форми регулярної звітності ДСС охоплюють такі аспекти виборчої кампанії:

- ▶ роль центральної та місцевої державної адміністрації;
- ▶ діяльність органів управління виборчим процесом;
- ▶ складання списків виборців (застосування електронних списків виборців), реєстрація виборців;
- ▶ проведення виборчої кампанії, у тому числі діяльність конкурентів на виборах;
- ▶ фінансування виборчої кампанії;
- ▶ висвітлення виборчої кампанії у ЗМІ (особливо в регіональних ЗМІ);
- ▶ апеляції та скарги.

Перегляд та оновлення форм

Перед початком спостереження за виборами основна група повинна розглянути питання про коригування своєї методики спостережень. Більшість організацій спостерігає за виборами, відстежуючи основні події виборчої кампанії, вивчаючи виборчий календар, встановлений виборчими органами, а також кандидатами на виборах та іншими відповідними зацікавленими сторонами. Деякі досвідченіші організації дотримуються більш комплексного підходу, надсилаючи своїх ДСС до кожного населеного пункту в зоні свого спостереження, тим самим охоплюючи всіх зацікавлених сторін на виборах і забезпечуючи загальнонаціональні репрезентативні результати.

Приклади належної практики: передові методи обробки форм звітності

■ Також можна застосовувати нові інструменти складання звітності. У 2014 році організація Promo-LEX (Молдова) перевела в цифровий формат свої форми звітності ДСС, створила комп'ютерну програму для збору даних від ДСС і забезпечила кожного ДСС планшетом, Інтернетом стандарту 3G та окремим обліковим записом електронної пошти. ДСС також додатково навчалися, як застосовувати програмне забезпечення для підготовки звітності та як користуватися планшетами.

■ У 2012 році організація ISFED (Грузія) розробила спеціальне програмне забезпечення для збору даних від ДСС. Програма дозволила ДСС додавати інформацію безпосередньо до бази даних, яку потім міг переглядати персонал регіональних та центральних відділень. Програма також автоматично виявляла помилки й невідповідності та аналізувала кількісну інформацію.

Детальна інформація

Для того щоб отримати повну, точну та об'єктивну інформацію, форми ДСС необхідно розробляти одним із двох можливих способів:

1. Запитання формулюють у дуже загальному вигляді, щоб ДСС могли давати гнучкі відповіді. У цьому разі ДСС мають бути добре навчені так званій техніці звітності «п'яти запитань», яка передбачає відповідь на п'ять простих запитань (хто? що? коли? де? чому?).
2. Розробляють детальні форми звітності. У цей спосіб основна група гарантує, що ДСС надасть кількісні і якісні відповіді на «п'ять запитань», про які йшлося вище.

Чим детальніше складені форми ДСС (з огляду на те, що форми належно відображають конкретний виборчий контекст), тим докладнішу інформацію отримуватиме основна група про невідповідність нормам і (або) про порушення та їхню значущість для виборчого процесу. Так ДСС матимуть змогу надавати якісну інформацію; їм буде набагато легше збирати додаткові відомості, оскільки вони знатимуть, які запитання ставити; а основна група зможе легко перевіряти, чи дійсно ДСС збрали всю потрібну інформацію.

Форми регулярної звітності, форми звітності про інциденти чи форми термінових доповідей також мають надавати ДСС можливість здійснювати короткий аналіз, який виходить за межі переліку фактів і цифр. Відкриті запитання дозволили б їм викласти свої спостереження з огляду на контекст, надати деяку довідкову інформацію та дійти власних висновків. Відкриті запитання дозволяють спостерігачам повідомляти про події, що не були передбачені формами. У таких випадках звіти чи форми можуть містити нагадування про те, що всю контекстуальну інформацію та висновки спостерігача варто чітко позначати як такі, які не кваліфікуються як спостережувані факти.

Орієнтування на календар ЦВК та календар місії

Орган управління виборчим процесом перед початком усього виборчого процесу зазвичай розробляє календар виборів. Національним спостерігачам також необхідно розробити аналогічний календар для того, щоб відстежувати ключові моменти та етапи цього процесу й відповідно планувати реалізацію своєї місії зі спостереження, особливо в тому її сегменті, який стосується внутрішньої та зовнішньої звітності. Строки подання звітності ДСС мають бути чітко пов'язані із рамками, встановленими в календарі виборів, а також і з календарем звітності, розробленим місією.

Встановлені в календарі виборів терміни важливо включити до форми ДСС. Це допоможе ДСС пам'ятати про найважливіші події виборчої кампанії та своєчасно повідомляти про них усіх зацікавлених осіб.

Короткі й прості форми

Для упорядкування звітності ДСС важливо, щоб форми були максимально простими. Закриті запитання дозволяють основній групі отримувати більш точні дані, які вони могли б використовувати також з метою збору статистики. По-перше, ДСС можна запропонувати формулювати свою відповідь на запитання лише одним словом – «так» чи «ні» (скажімо, чи було забезпечене дотримання конкретної правової норми), після чого, залежно від попередньої даної позитивної чи негативної відповіді, продовжити за потреби розпитувати із метою отримати деталізовану інформацію (див. приклади таких запитань у таблиці нижче). Ця практика дозволяє аналітикам отримувати точні відповіді.

Таблиця 2. Витяг із форми звітності ДСС (Грузія)

А. Діяльність органу управління виборчим процесом								
1	Скільки нарад було проведено в окружній виборчій комісії упродовж звітного періоду?			Укажіть кількість:				
2	Чи було дозволено всім зацікавленим особам брати участь у нарадах?			Так	Ні (заповніть блок Б)			
3	Які політичні партії не висунули своїх кандидатів до окружної виборчої комісії відповідно до закону?							
	ЄНР	Християнські демократи	Республіканська партія	Консервативна партія	Лейбористська партія	Промисловість врятує Грузію	Європейські демократи	Інші

4	Чи опублікувала ЦВК детальний список ДВК у терміни, встановлені законом?
☐ ТБ ☐ Преса ☐ Радіо ☐ Веб-сайт ☐ Стенди ☐ Не публікувала	

Посилання на законодавчі акти

Запитання, включені до форми ДСС, мають містити (де це необхідно) посилання на конкретні статті виборчого законодавства, які регламентують ту чи іншу ситуацію. Крім того, форми ДСС потрібно писати юридичною мовою, заохочуючи таким чином ДСС до вивчення юридичної термінології, а відтак до використання такої юридичної мови у своїй звітності.

Керівництво для спостерігачів

На першій сторінці форми ДСС мають бути наведені вказівки або керівні принципи, які нагадують ДСС про кодекс поведінки спостерігачів, строки подання звітності та пояснення щодо заповнення форми. Також можна розмістити окремі настанови щодо того, як відповідати на запитання. Із ДСС належить провести практичні заняття; особливу увагу потрібно звернути на способи, методи та техніку збору доказів і підтверджень, що обґрунтовуватимуть твердження звітності (як-от: копії документів, фото, відео, зразки агітаційних матеріалів, показання свідків). Якщо під час спостереження виникнуть проблеми із заповненням форм, мережевому координаторові чи координаторові ДСС можуть доручити надати підтримку електронною поштою, телефоном чи особисто через виїзд на місце.

Форми короткострокового спостереження

На відміну від міжнародних спостережних місій, національні короткострокові спостерігачі здебільшого працюють на одній виборчій дільниці з моменту її відкриття та до підбиття підсумків (створюючи таким чином стаціонарну групу спостерігачів); однак також можуть бути залучені мобільні групи чи спостерігачі, які відвідують декілька виборчих дільниць у день голосування. Кожні стаціонарна короткострокова група чи спостерігач заповнюють форми на кожному відвідану виборчу дільницю (дільнична виборча комісія). Пакет документів короткострокового спостерігача головним чином охоплює такі складові:

- ▶ *стандартна форма КСС* для збору якісних і кількісних даних на виборчій дільниці (див. Додаток 3);
- ▶ *форма звітування про інциденти*, що забезпечує безпосередню та детальну інформацію про кожен інцидент на виборчій дільниці (див. Додаток 3);
- ▶ *бланк скарги* з вимогою вжити заходів стосовно зафіксованого порушення (див. Додаток 3).

Окрім того, графік діяльності КСС допомагає спостерігачеві дотримуватися всіх процедур, збирати потрібну інформацію, відображати результати у належних формах і звітувати у визначені терміни.

Розробляючи форми КСС, варто зважати на певні аспекти, подані нижче.

Коригування форм

Форми для короткострокового спостерігача необхідно розробляти й структурувати згідно з методологією спостереження та метою звітування. Якщо паралельний підрахунок голосів (ППГ) здійснюють за допомогою телефонних дзвінків або SMS-повідомлень, то стандартна форма КСС має бути коротка й проста, оскільки моніторинг спрямовано на збір конкретних даних у точно визначені терміни. Для стаціонарних або мобільних груп чи спостерігачів форми можуть бути розширені та містити більше запитань. Стандартна форма КСС може доповнюватися формами звітування про інциденти, такі документи містять інформацію про відхилення від правил або порушення на виборчих дільницях.

Тестування форм

Контрольний перелік процедур в день виборів слугує орієнтиром для запитань, які вносять до форм. Крім того, розробляючи форми КСС, доцільно звернути увагу на такі питання.

- ▶ Якими можуть бути потенційні тенденції/порушення?
- ▶ Якими можуть бути основні проблеми, що здатні вплинути на результати?
- ▶ Як можна упорядкувати інформацію за пріоритетами?
- ▶ Якими будуть відповіді на кожне запитання?
- ▶ Як будуть аналізуватися зібрані дані?
- ▶ Якими були результати спостереження під час минулих виборів?
- ▶ Якими були відповіді на кожне запитання?
- ▶ Чи є таке запитання, яке потрібно переформулювати або замінити іншим, оскільки воно не забезпечило достатньої відповіді?

Приклад належної практики: тестування форм КСС

■ Якщо впродовж кількох останніх виборів аналіз виявив дуже низьку кількість чи малий відсоток порушень під час процедури відкриття і, можливо, ви не очікуєте зміни ситуації на майбутніх виборах, кількість запитань такого характеру можна скоротити або ж узагальнити їхній зміст: *чи процес відкриття та організації роботи виборчих дільниць відбувся відповідно до закону?* У цей спосіб короткостроковий спостерігач, як і раніше, зможе стежити за процедурами у день виборів відповідно до докладного контрольного переліку питань. Якщо ж спостерігач помітить порушення під час відкриття виборчої дільниці, він матиме можливість заповнити на місці форму звітування про інцидент (термінова доповідь).

Узгодженість форм

До форм належить вносити всі етапи, що цілком охоплюють день виборів: відкриття, голосування, підрахунок голосів і підбиття підсумків. Запитання мають відповідати процедурам, що відбуваються на кожному з етапів.

Приклад належної практики: запитання щодо процесу голосування

- Чи показували виборці документи, що засвідчують особу?
- Чи перевірили незмивні чорнила для маркування виборців?
- Чи надавали право голосу виборцям з незмивними мітками?
- Чи реєстратори затверджували бюлетені підписом і печаткою?
- Чи помічали чорнилами всіх виборців?

Легкі для розуміння форми

Щоб уникнути різнотлумачень, запитання потрібно формулювати дуже чітко й недвозначно. Неправильні відповіді можуть вплинути на точність результатів. Кількість відкритих питань має бути обмежена; варто використовувати в основному закриті питання, а з метою зменшення помилок доцільно наводити альтернативні відповіді. Відкриті запитання використовують тільки тоді, коли немає іншого способу збору інформації.

Приклад належної практики: відкриті та закриті запитання

- Запитання X: *Чи вчасно відкрилася виборча дільниця?*
- Це запитання можна тлумачити двома різними способами: (1) виборчу дільницю відкрили члени комісії до початку голосування; або (2) роботу виборчої дільниці було організовано, і вона була готова приймати виборців.
- Наведене вище запитання можна сформулювати конкретніше:
- Запитання X: *Коли члени дільничної виборчої комісії (ДВК) відкрили виборчу дільницю з метою організації її роботи?*
- Запитання Y: *Коли виборча дільниця була готова приймати перших виборців?*
- Останні два запитання дають можливість основній групі отримати конкретні відповіді.

Логічна перевірка форм

Логічна перевірка дозволяє основній групі впевнитися в тому, що в протоколі виборчої комісії відображені правильні результати виборів. Експерт зі статистики може розробити список важливих логічних перевірок, що мають бути вбудовані в програмне забезпечення спостережної місії. Цей список логічних перевірок також доцільно використовувати для навчання КСС. У такий спосіб КСС зможуть навчитися перевіряти правильність своїх відповідей і повідомляти більш точні дані. Згодом логічну перевірку можна використовувати для оцінки процесу

підрахунку голосів. Найкраще було б підготувати з цією метою можливі сценарії, які дозволяли б оцінювати процес як «добрий» чи «поганий».

Приклад належної практики: логічна перевірка з метою контролю правильності процесу оцінки

- **Запитання А:** Чи перевіряли маркування виборців?
- Можливі альтернативні відповіді на запитання А – 1) Завжди перевіряли. 2) Не перевіряли в одному-п'яти випадках. 3) Не перевіряли більше ніж у п'яти випадках.
- **Запитання В:** Чи гарантували таємницю голосування?
- Можливі альтернативні відповіді на запитання В – 1) Завжди. 2) Не гарантували в одному-п'яти випадках. 3) Не гарантували більше ніж у п'яти випадках.
- **Запитання С:** Чи здійснювали тиск на виборців?
- Можливі альтернативні відповіді на запитання С – 1) Так. 2) Ні.
- **Запитання D:** Чи процес голосування відбувався відповідно до процедур, встановлених законом?
- Можливі альтернативні відповіді на запитання D – 1) Так, процес проходив правильно. 2) Так, процес проходив правильно, але із дрібними недоліками. 3) Ні, процес проходив із численними порушеннями. 4) Ні, процес було зіпсовано суттєвими порушеннями.
- **Логічна перевірка:** якщо можлива альтернативна відповідь на запитання А має номер 2, на запитання В – номер 1, на запитання С – номер 1, то, відповідаючи на оцінювальне запитання D, спостерігач повинен вибрати альтернативну відповідь за номером 3, яка вказує на те, що процес проходив із численними порушеннями.

Взаємозв'язок між стандартними формами КСС та формами звітування про інциденти

Досвід свідчить, що наявність взаємозв'язку між стандартними формами КСС та формами звітування про інциденти, з одного боку, дозволяє коригувати певні типи методологій чи звітності без втрати важливої інформації, а з іншого – підвищує надійність і точність зібраних даних. Інтеграція форм в єдину комп'ютерну програму допомагає виявити відмінності та помилки, які вдасться перевірити та виправити.

Приклад належної практики: взаємозв'язок між різними типами форм

- 2014 року організація ISFED здійснила моніторинг виборів до органів місцевого самоврядування, спираючись на методологію ППГ із використан-

ням SMS-звітів. Стандартні форми КСС та форми термінових доповідей були вбудовані в єдину комп'ютерну програму. Інформацію зі стандартних форм передавали до SMS-центру, а дані про порушення, внесені до форм термінових звітів, – до центру реагування на інциденти. Система дозволила ISFED виявити понад 150 відмінностей між цими двома формами: факти порушення вписували до стандартної форми та повідомляли про них до SMS-центру, однак форм звітування про інциденти не заповнювали та не надсилали до центру реагування на інциденти. Система дозволила ISFED виправити дані та досягти підвищеної точності у своїй звітності.

3.4. ПОРАДИ ЩОДО НАВЧАННЯ

Після того як окреслено загальну дорожню карту щодо стратегії навчання (див. главу 2.4), у цьому розділі буде надано перелік конкретних порад, які можуть виявитися корисними для належної підготовки навчальних заходів. Ви знайдете багато методів, що можуть полегшити передачу знань, а також сприяти кращому й швидшому засвоєнню навичок. Інструкторам потрібно оцінити, які методи дійсно відповідають потребам занять, що необхідно провести. Залежно від цільової групи (ДСС, КСС, координатори, укладачі звітів) або інших чинників (зокрема термінів, матеріальних ресурсів, власних навичок інструктора, здібностей тих, кого навчають), у переліку можна знайти відповідні методи навчання.

Більшість із наведених нижче методів можна застосовувати з метою підготовки не лише до складання внутрішньої звітності, а й до навчання, орієнтованого на зовнішні звіти (див. главу 4.1). Нижче ви знайдете вичерпний перелік методів; тренерам варто коригувати кожен метод відповідно до цільового призначення.

Проводячи навчальні заняття з внутрішньої звітності, організації зі спостереження за виборами мають зважати на різні типи внутрішньої звітності (наприклад, від КСС до ДСС, від ДСС до основної групи (ОГ), від ОГ до ОГ, від ОГ до ДСС (інструктаж та звітування)). Функціональні обов'язки кожної категорії працівників залежатимуть від типу внутрішньої звітності, що становить предмет навчання, а методи, які застосовуватимуть, мають відповідати потребам кожної конкретної ситуації. Наприклад, навчання із питань звітності від КСС до ДСС може бути сконцентровано на отриманні точних даних на місцях, до того ж особливо доречними, ймовірно, виявляться такі методи як імітація виборів, розгляд прикладів із практики або письмові вправи. Навчання із питань звітності від ДСС до ОГ, швидше за все, потребуватиме, як варіант, аналізу політичного, медійного та правового контексту. Таким чином, відповідні методи навчання не будуть однакові. Вони радше становитимуть вправи з контекстуалізації (наприклад, ознайомлення з попередніми звітами щодо аналогічного питання) або ж навчальні заняття, присвячені тому, як досягти збалансованого підходу та узагальнювати дані.

Різні методи навчання

Із метою кращого засвоєння матеріалу тренери можуть використовувати декілька методів, які доцільно об'єднати в чотири різних підходи.

1. *Засоби ІКТ* – це корисне знаряддя за тієї умови, що організація, яка веде спостереження за виборами, здійснила тверезу оцінку, висновком якої є те, що відповідне навчальне заняття потребує саме цього типу засобів. Презентації PowerPoint, а також відеоролики мають підкріплювати основну мету заняття, наприклад, покращення навичок слухачів зі складання звітів. Однак самі собою вони не є інструментом. Під час навчальних занять можна використовувати такі засоби ІКТ:
  - ▶ подання інформації за допомогою **PowerPoint** (наприклад, основні міжнародні стандарти, структура звіту про вибори);
  - ▶ демонстрація **відеороликів** (наприклад, спілкування спостерігачів із пресою);
  - ▶ **запис інтерв'ю** зі спостерігачами (наприклад, прохання до спостерігача висловити особисту думку, розповісти про фінансування організації, відповісти на запитання про вік спостерігача та його/її кваліфікацію як спостерігача).
2. *Читання документів*. Місія зі спостереження за виборами може вирішити використовувати письмові документи під час навчальних занять. Вони відіграють важливу роль у процесі навчання як спосіб закріпити подану інформацію. Звіти, довідники та інші аналогічні матеріали забезпечують слухачів систематичними й структурно організованими даними, але їхнє використання має бути збалансоване. Занадто багато читання може призвести до того, що заняття матимуть пасивний і неінтерактивний характер. Під час занять запроваджують такі підходи:
  - ▶ **Заняття з читання звітів** (наприклад, читання пояснювальної записки до останнього звіту про вибори та оцінок минулих виборів, що їх надали міжнародні спостерігачі).
  - ▶ Робота із **загальнодоступними довідниками чи документами** (наприклад, читання вголос уривків про міжнародні стандарти та дотримання простої мови в звітності; посилання на Кодекс належної практики Ради Європи або на Копенгагенський документ ОБСЄ).
3. *Моделювання ситуацій і приклади з практики*. Організаціям спостерігачів за виборами рекомендують проводити моделювання різних ситуацій. Вони надзвичайно ефективні принаймні в деяких цільових групах (наприклад, КСС). Рольові ігри дозволяють слухачам наочно уявити ситуації, пов'язані зі звітністю, чого не вдається досягнути читанням звітів чи ІКТ. Спостерігачі за виборами також можуть навести приклади з практики. Такі приклади дуже корисні, особливо якщо вони ілюструють реальні ситуації, пов'язані з підготовкою звітів. Під час навчання можна застосовувати такі підходи:

- ▶ **Імітація виборів** із залученням до неї більшості слухачів (із метою оцінити після цього поведінку спостерігачів, проаналізувати та задокументувати порушення).
  - ▶ **Письмові справи:** передача знань через складання відомостей про конкретну справу, написання скарг до працівників виборчих дільниць і надання короткої інформації про організацію та її методологію спостереження; написання прес-релізів (наприклад, як реагувати на звинувачення на адресу організації).
  - ▶ Проведення **бліц-інтерв'ю**, щоб вивчити напам'ять фрази, які слухачі можуть використовувати в повсякденних ситуаціях, пов'язаних зі спостереженнями (наприклад: чим займається ваша організація? яка ваша методологія спостереження за виборами?).
  - ▶ Обговорення **прикладів із практики**, взятих зі звітів про попередні вибори, з метою поліпшення звітності (наприклад, кодекс поведінки, документування чуток, вибір відповідних формулювань).
4. *Згуртованість і стійкість колективу.* Місія зі спостереження за виборами повинна зміцнювати свій командний дух! Якщо всі спостерігачі володітимуть повною картиною, то місії не треба буде застосовувати індивідуальні підходи, які в кінцевому підсумку можуть стати непотрібними для місії в цілому. Місії зі спостереження за виборами варто розглянути можливість проведення навчання на постійній основі; у цей спосіб вона здатна гарантувати безперервність своєї індивідуальної роботи. Систематичне комплексне й комбіноване навчання може включати в себе такі інструменти:
- ▶ Сприяння розвитку **міждисциплінарних** навичок шляхом навчання експертів із різних аспектів проведення виборів (наприклад, із питань фінансування виборчої кампанії) для пристосовування стилів звітів (тобто формулювання, структури, глибини) до загальних вимог звітності організації.
  - ▶ Надання індивідуальних **відгуків** за окремими темами (від основної групи до КСС і ДСС).
  - ▶ Створення **Інтернет-форумів** чи мобільних застосунків для поширення основних керівних принципів підготовки звітів.
  - ▶ Заохочення до використання **наявних керівництв і довідників** Ради Європи.
  - ▶ Заохочення слухачів (КСС, ДСС, членів основної групи) до участі в **електронному навчальному курсі Ради Європи**, присвяченому написанню звітів.

3.5. МОЖЛИВІ ПРОБЛЕМИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Внутрішня звітність може наштовхнутися на низку проблем і обмежень, які здатні серйозно вплинути на якість інформації, яку спостерігачі обробили на місцях і передали основній групі (аналітикам). Ці проблеми та обмеження бувають різноманітні: перед місією зі спостереження за виборами можуть

постати труднощі, пов'язані із підбором і реєстрацією досвідчених спостерігачів; спостерігачі не матимуть змоги чи бажання надавати запитувану інформацію; спостерігачі можуть зіштовхнутися з конфліктом інтересів; спостерігачі можуть мати труднощі, коли повідомлятимуть цифри й факти в середовищі, заповненому чутками й плітками; спостерігачі можуть мати обмежений доступ до інформації; їм, можливо, доведеться наштовхнутися на закриту інформацію. Ця глава містить огляд можливих шляхів подолання зазначених проблем і труднощів.

Підбір досвідчених спостерігачів

Залучення через мережу

Підбір спостерігачів може виявитися складним процесом, з огляду на труднощі, пов'язані з пошуком такої кількості професійних і неупереджених людей по всій країні. Пошук ДСС і КСС здійснюють із використанням таких джерел:

- ▶ Бази даних спостерігачів, що вже мають досвід роботи.
- ▶ Постійні обласні та районні мережі, у яких можна шукати ДСС і КСС.
- ▶ Для збору заявок можна використовувати ваш веб-сайт. Майте на увазі, що цей спосіб відбору пов'язаний із більшими ризиками, ніж інші.

Навчання та оцінка спостерігачів

Виходячи з досвіду національних громадських організацій, застосування різних підходів, зокрема спостереження, побудованого на репрезентативній вибірці, навчання, зорієнтованого на практику, багатоступінчастої системи оцінювання, підвищує ймовірність того, що на місцях працюватиме дедалі більше професійних спостерігачів.

- ▶ **Спостереження, побудоване на репрезентативній вибірці** дозволяє охопити близько 20% усіх виборчих дільниць, але отримати результати, репрезентативні для всієї країни, – у цей спосіб ви можете зменшити кількість КСС і підвищити ймовірність залучення професійних кандидатів.
- ▶ **Навчання, орієнтоване на практику** допомагає підвищити якість знань учасників та оцінити їхнє вміння спостерігати; ви можете включити до своїх навчальних занять попереднє тестування, підсумкове тестування та оцінювання інструкторами. Пам'ятайте, що важливо навчити більше спостерігачів, аніж насправді потрібно; завжди бажано мати підготовлених фахівців у запасі.
- ▶ **Багатоступінчаста система підбору** дає змогу оцінювати спостерігачів на різних етапах. Процес підбору може виглядати так: спершу ви вивчаєте резюме чи біографічні дані кандидатів, потім перевіряєте рекомендації від надійних організацій чи осіб і згодом проводите співбесіду та тестування з метою перевірити у кандидатів навички зі складання звітності.

Приклад належної практики: багатоступінчаста процедура підбору

■ Під час місцевих виборів 2014 року в Грузії організація ISFED створила єдину багатоступінчасту оцінну базу даних, що містила окремі критерії щодо кожного етапу.

■ Процес оцінки складався з таких етапів:

- ▶ Потенційні КСС пройшли попередні тести перед початком занять; їхні базові знання було перевірено.
- ▶ КСС пройшли підсумкове тестування після навчання з метою перевірки їхніх знань, отриманих під час навчання, і здатності здійснювати спостереження.
- ▶ За 10 днів до виборів КСС взяли участь у моделюванні дня виборів; ISFED перевірила якість їхніх звітів та здатність вести спостереження на практиці.
- ▶ За тиждень до виборів було проведено усне тестування, щоб перевірити, чи обізнані КСС із найважливішими проблемами спостереження за виборами; у разі неправильних відповідей їм знову нагадували правильні відповіді.
- ▶ У день виборів після закінчення голосування ISFED здійснювала перевірку відповідності форм відомостям, внесеним до її бази даних.

■ Протягом цього процесу організація ISFED мала змогу замінити КСС або провести з ними повторний інструктаж. З понад 1000 КСС 23 було замінено, а 18 пройшли додатковий інструктаж. Після такого всебічного процесу навчання та оцінки ISFED отримала базу даних про основні кваліфікації КСС, що уможливило їхнє цільове розгортання.

Відмова в реєстрації як незалежним спостерігачам

У деяких країнах НУО не мають права заходити до виборчих дільниць у день виборів і спостерігати за роботою комісій будь-якого рівня (ДВК, ОБК і вищих виборчих комісій). У цьому разі місія зі спостереження за виборами може обміркувати такі варіанти вирішення проблеми:

- ▶ Реєстрація своїх спостерігачів як журналістів.
- ▶ Дозвіл своїм спостерігачам реєструватися у статусі довіреної особи (спостерігачі від кандидатів).
- ▶ Якщо передбачена така можливість – спостереження за кожною виборчою дільницею за допомогою потокового відео в реальному часі.

Спостерігачі повинні грати за правилами та звітувати про інциденти, проблеми й порушення, за якими вони могли спостерігати. Тому зазначені вище варіанти – це не рекомендації, а радше приклади, як вийти із ситуації в украї виняткових випадках.

Конфлікт інтересів у спостерігачів

Спостерігачі, у яких є конфлікт інтересів, можуть вплинути на надійність і довіру до результатів роботи організації, особливо в невеликих регіонах і селах, де члени комісій, представники політичних партій і виборчі суб'єкти є родичами та (або) друзями спостерігачів.

Організація зі спостереження за виборами повинна мати чіткі критерії для визначення неупередженості спостерігачів, їхніх біографічних даних і стосунків із представниками політичного, державного й громадського секторів. В окремих випадках конфлікти інтересів неминучі. Можливі шляхи вирішення передбачають такі дії:

- ▶ за наявності достатніх ресурсів залучайте спостерігачів з інших регіонів чи міст;
- ▶ якщо ресурсів бракує, розгортайте спостерігачів у тих же селах і містах, але на ділянках, які розташовані найвіддаленіше від місць, звідки вони приїхали, і в межах яких немає родичів і (або) друзів – членів комісій або кандидатів на виборах.

Чутки й плітки

Обережне ставлення до тверджень і чуток

Здійснюючи спостереження, члени місії отримуватимуть багато інформації про пов'язані з виборами інциденти; деякі відомості будуть вірогідні, деякі – не дуже чи взагалі недостовірні. Спостерігачі мають чітко зазначати у звіті, чи надана інформація базується на їхніх особистих спостереженнях, інших вірогідних фактах або ж ґрунтується на твердженнях.

Приклад належної практики: доповідь про твердження

■ Спостерігачі отримали вірогідні дані про те, що виборців, прихильників партії та державних службовців примушують підтримувати провладних кандидатів. У семи округах спостерігачі змогли переконатися в тому, що ці звинувачення є вірогідні або підтверджені декількома джерелами.

Або:

■ До спостерігачів з усієї країни надходять численні тривожні повідомлення про тиск або залякування громадян у зв'язку із виборами. Основна група вивчила такі повідомлення і дійшла висновку, що багато з них заслуговують на довіру. Навіть там, де підтвердити звинувачення неможливо, було очевидно, що люди такій інформації вірили, і це підривало «їхнє право голосувати вільно, не побоюючись покарання». Така проблема серйозно позначилася на якості виборчого процесу.

Чутки – це неперевірена інформація, що передається від людини до людини; їй часто бракує доказів. Спостерігачі за виборами намагаються повідомляти

про події, які вони самі спостерігали й задокументували або про які вони отримали інформацію з надійних джерел.

Констатація фактів

Слід уникати таких висловів, як «окремі випадки» чи «різні запити». Два слова – «окремі» та «різні» – залишають у читача враження, що місія зі спостереження за виборами, можливо, не знає точної кількості випадків, які вона спостерігала або про які їй повідомили.

Приклад належної практики: звіт про факти

- Статті 43 та 45 виборчого кодексу дозволяють політичним діячам, що обіймають державні посади, брати участь у виборчій кампанії.
- Спостерігачі перевіряли чотири повідомлення про незаконні внески до виборчого фонду владної партії.
- У трьох випадках розслідування проводили посадовці з місцевих органів влади.

Уточніть, чи ваш звіт базується на спостереженні з перших рук ...

Приклад належної практики: звіт про спостереження

- ДСС повідомили про низку випадків, коли службовців державної адміністрації та вчителів спонукали до участі в партійних мітингах.

... або ж на відомостях, що повідомили вам. Завжди зазначайте джерело.

Приклад належної практики: інформація про джерела

- Згодом ЦВК повідомила, що 2,83% від загальної кількості бюлетенів по всій країні було визнано недійсними.

Якщо потрібно проаналізувати чутки, інформацію можна перевірити:

- ▶ розшукавши свідків;
- ▶ перевіривши узгодженість заяв;
- ▶ знайшовши підтверджувальні документи;
- ▶ порівнявши ситуацію з аналогічними справами;
- ▶ перевіривши біографічні дані всіх причетних осіб;
- ▶ встановивши мотиви осіб, які поширюють чутки.

Поводження із закритою інформацією

Правильне зберігання закритої інформації

Організації, що спостерігають за виборами, зобов'язані вживати запобіжних заходів, щоб не допустити несанкціонованого доступу до персональних даних. Варто забезпечувати надійну обробку та зберігання інформації про всіх осіб, що надали персональні дані.

- ▶ Письмові столи та шафи для документів мають бути замкнені.
- ▶ Комп'ютери потрібно захищати паролями.
- ▶ Паролі слід зберігати надійно і в таємниці, регулярно змінюючи їх.
- ▶ Пристрої зберігання даних, що містять персональні відомості, потрібно тримати в надійному місці.
- ▶ Документи не варто залишати на столах.
- ▶ Інформація на екранах комп'ютерів не має бути доступна чи помітна будь-кому, крім зареєстрованих користувачів.
- ▶ Доступ до «закритих» даних повинен бути дуже обмежений.

Обережне поведіння із розголошенням інформації

Організації зі спостереження за виборами не варто розкривати будь-яку інформацію третім особам без дозволу основної групи. Така заборона стосується батьків або інших родичів, партнерів, друзів і колег.

Поліція може мати надані законом повноваження отримувати доступ до особистої інформації, що зберігається в організації. Таке право, однак, не застосовується автоматично і має стосуватися розслідування чи виявлення злочину та (або) затримання правопорушника. Варто бути дуже обережним, розкриваючи особу скаржника; заборонено розголошення будь-якої інформації без офіційного письмового сповіщення, у якому зазначено прізвище, звання та номер жетона слідчого. У разі сумнівів спостерігач має звернутися до юрисконсульта.

Запобіжні заходи під час утилізації

Організація зі спостереження за виборами зобов'язана надійно знищувати свої документи, подрібнюючи чи спалюючи їх, щоб запобігти випадковому розголошенню інформації третім особам. Особливу увагу й обережність варто проявляти, повторно використовуючи та утилізуючи комп'ютери.

Обмежений доступ до інформації

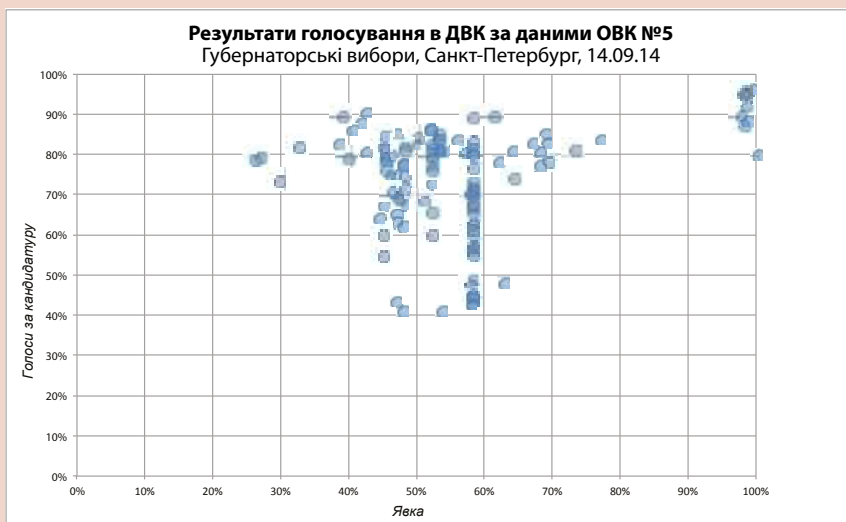
В окремих випадках державні установи можуть відмовлятися від надання запитуваної інформації; таку ситуацію зумовлюють правові заборони, внутрішні правила або неправильне тлумачення чинного законодавства. У цьому разі можна дотримуватися таких підходів:

- ▶ Спиратися на доступні опубліковані відомості (законодавство, інформація на веб-сторінках, у блогах, соціальних мережах, газетах).

- ▶ Аналізувати результати виборів (якщо є розбивка голосів на рівні ДВК).
- ▶ Намагатися отримати більше відомостей, апелюючи до відповідного законодавства про доступ до інформації.
- ▶ У проміжок між виборами проводити навчання посадовців відповідних установ із питань доступу до інформації.
- ▶ Лобіювати міжнародні організації та дипломатичну спільноту, щоб поставити питання про доступ до інформації перед основними зацікавленими сторонами з боку держави.

Дані можна збирати від звичайних громадян; організація зі спостереження може розмістити на краудсорсинговій платформі заклик надавати інформацію. У цей спосіб громадяни допомагатимуть ДСС і основній групі в зборі даних. Громадянам може бути запропоновано надсилати звіти про інциденти до публічних баз даних про інциденти (карти порушень), завантажувати фотографії та скановані агітаційні матеріали до спеціальних громадських фотогалерей.

Приклад належної практики: статистичний аналіз результатів виборів

■ Аналіз статистичних даних ДВК здатний надійно вказати на маніпуляції та фальсифікації. Можна застосовувати такі методи:

- ▶ Простий аналіз із першого погляду: наприклад, однакова кількість бюлетенів, визнаних недійсними, або дійсних бюлетенів чи однакові показники явки виборців.
- ▶ Лінійне порівняння даних: зіставлення даних за одним параметром (таким як кількість голосів за одну партію) серед дільниць у даному районі.
- ▶ Двовимірне порівняння: порівнювання явки виборців у ДВК з голосами за конкретного кандидата в тому ж самому ДВК (див. нижче).

■ На діаграмі порівнюються два значення:

- ▶ голоси за кандидата;
- ▶ явка.

■ Діаграма показує, що в 30 ДВК явка збігається із точністю ± 1 голос, – очевидно, щоб досягти показника явки в 58%. Цей приклад взято з російських губернаторських виборів 2014 року (Санкт-Петербург, ОВК №5).

Глава 4

ЗОВНІШНЯ ЗВІТНІСТЬ

Ця глава охоплює останній етап роботи місії зі спостереження за виборами, результатом якого є публічно доступні матеріали про діяльність місії. На практиці місія готує кілька видів публічних документів, щоб представити результати, висновки та рекомендації стосовно спостережуваного виборчого процесу, а саме: проміжні звіти, попередні заяви та підсумкові звіти. У цій главі посібника розглянуто всі аспекти складання остаточної версії будь-якої зовнішньої звітності: підготовка основної групи, структура звітів, стилістика звітів, теми звітів, включно з рекомендованими для розгляду за напрямками й питаннями, публічна презентація звітів, можливі обмеження й проблеми, а також етапи здійснення подальших заходів та відстоювання інтересів.

4.1. НАВЧАННЯ ОСНОВНОЇ ГРУПИ

Кожна місія зі спостереження за виборами є унікальна, з огляду на свій обсяг, структуру та наявні людські/фінансові ресурси, а також відповідно до соціально-політичного середовища, у якому вона працює. Організації, що ведуть спостереження за виборами, стають дедалі більш професійними, а основні групи зазвичай складаються з експертів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності, що загалом сприяє успішному завершенню роботи місії.

Члени основної групи відповідають за узагальнення інформації, отриманої від ДСС і КСС на місцях, і розробку проміжних та підсумкових звітів. Кожен учасник групи робить свій внесок до складання звітів відповідно до завдання та обсягу своєї роботи. Поряд із тим, у деяких випадках членам основної групи може знадобитися додаткове навчання та (або) заходи з нарощування потенціалу з метою поглиблення знань і навичок, щоб забезпечити єдиний підхід до створення та презентації публічних доповідей.

Загалом навчальні заходи для спостерігачів, які складають зовнішню звітність, скеровані на досягнення двох цілей: поглибити навички здійснення всебічної оцінки різних сфер виборчого процесу та поліпшити вміння доводити результати своєї роботи до відома громадськості в змістовний і в цілому зрозумілий спосіб, у тому числі через формати, пристосовані до різних аудиторій.

По-перше, здійснення всебічного огляду – це основна навичка для будь-якого аналітика. Як правило, у прикінцевому етапі підготовки звітності бере участь небагато осіб (заступник голови місії, прес-аташе). Вони, особливо заступник голови, отримують від окремих працівників матеріали внутрішнього характеру (повіді з відповідних питань від аналітиків основної групи) з метою і потребою упорядкувати їх у чіткий, стислий і послідовний зовнішній звіт (проміжний звіт, попередню заяву чи підсумковий звіт). Водночас прес-аташе має бути здатний складати прес-релізи, призначені для викладення в лаконічний, зручний для ЗМІ спосіб основних повідомлень та висновків спостереження.

Поєднання досвіду, накопиченого в різних галузях (наприклад, у праві, політиці чи статистиці), баланс деталей і загальних підходів і, насамкінець, упорядкування змісту звіту згідно з коротко-, середньо- й довгостроковими завданнями є частиною тих суттєвих навичок, поглибити які й покликана навчальна діяльність. До того ж іншим членам основної групи, відповідальним за свої питання, має бути надано можливість розвивати свої напрями з огляду на загальну картину, і це – мета навчання, на яку треба звертати увагу під час відповідних навчальних занять.

По-друге, у зовнішній звітності можуть використовувати різні формати, відтак підбір відповідальних за неї осіб має відбуватися відповідним чином. Написання прес-релізу вимагає навичок, що різняться від тих, яких потребує складання загального звіту. Тому в навчальній діяльності варто зважати на різних суб'єктів, відповідальних за зовнішню звітність, і передбачати проведення занять, адаптованих до їхніх конкретних потреб. Письмові звіти становлять основну складову загальної стратегії зовнішньої звітності, але існують також інші формати, з якими спостерігачі мають бути обізнані.

З огляду на такі рамки, нижче наведено приклади кількох методів навчання, спрямованих на підвищення якості зовнішньої звітності. Деякі модулі мають бути спільні для всіх учасників основної групи, тоді як інші – адаптовані до конкретних потреб.

Моделювання

Надзвичайно корисним є відтворення реальних ситуацій. Рольові ігри, зокрема, допомагають змінити своє ставлення до багатьох реалій і дозволяють кожному учасникові зрозуміти проблеми інших. Якщо прес-аташе спробує зіграти роль журналіста, така гра зрештою покращить виконання завдань кожним із них. Якщо основні автори звітів переберуть на себе роль членів органу управління виборчим процесом, вони переформулюють написане, щоб досягнути кращого ефекту.

Міждисциплінарність

Навчання може містити спеціальні заняття, призначені для обміну знаннями. Наприклад, юристи можуть поділитися своїми знаннями з експертами з питань виборів, а речники – із аналітиками. Таку практику можна організувати за допомогою рольової гри та інших навчальних стратегій, таких як двосторонні зустрічі між спостерігачами на місцях і фахівцями основної групи, а також шляхом методу «мозкового штурму» щодо загальних проблем і труднощів.

Усні та письмові вправи

Це – ключові складові загальної стратегії навчання. Підготовка якісної зовнішньої звітності пов'язана зі специфічними вміннями сповіщати про результати. Після того як будуть встановлені певні загальні правила (щодо формулювання, узагальнення, посилення тощо), навчання розгортатиметься як ланцюг з окремих вправ (наприклад, аналіз інформації, розробка висновків і рекомендацій, аналіз

інформації, написання прес-релізів) та їхнього подальшого оцінювання, яке здійснюватимуть учасники групи.

Приклади з практики

Порівняльні перспективи можуть допомогти у вирішенні найпоширеніших проблем (наприклад, мова, засоби верифікації, візуалізації). Крім того, під час занять можна спиратися на попередні звіти з цієї ж справи, щоб зробити висновки із засвоєних уроків і запропонувати дієвий метод відстежування (що було добрим/поганим? що можна покращити? якими є міжнародні стандарти та як їх вдасться застосувати у звітах?).

Стратегія помітності

Навчальні заняття так само можна використати для обговорення способів, якими можна досягти оптимального охоплення громадськості при розповсюдженні зовнішніх звітів (засоби та інструменти комунікації). Це стосується змісту навчання, можливості його перенесення або видалення з цього переліку методик і підходів.

Розбудова мережі та обмін досвідом

Мережі спостерігачів можуть забезпечити зворотний зв'язок щодо того, як подолати аналогічні перешкоди, з якими вони зіштовхнулися чи регулярно зіштовхуються у своїй роботі. Бажаною була б участь національних і міжнародних організацій, що спеціалізуються на спостереженні за виборами. Фактично, обмін досвідом та розбудова мережі вдосконалюють те, що пасивно аналізується під час розгляду прикладів із практики.

4.2. СТРУКТУРА ЗОВНІШНІХ ЗВІТІВ

Місія з довгострокового спостереження за виборами, яку здійснює національна організація спостереження за виборами, зазвичай пропонує громадськості інформацію, накопичену упродовж її спостереження за різними етапами виборчого процесу. Є два основні методи складання звітності:

1. Структуровані звіти, що охоплюють усі сфери спостереження (проміжні звіти, попередні заяви та підсумковий звіт) і виходять регулярно впродовж та після кампанії.
2. Прес-релізи, спрямовані на те, щоб відобразити певні моменти процесу спостереження (початок спостереження, порушення під час виборів, процес голосування у день виборів, основне повідомлення попередніх результатів і висновків).

Перший проміжний звіт повномасштабної місії містить початковий основний опис усіх суттєвих аспектів виборчого процесу (виборча система, нормативна база, виборча адміністрація, списки виборців, реєстрація виборців, реєстрація кандидатів, виборча кампанія, фінансування виборчої кампанії, ЗМІ, скарги та апеляції). Зазвичай, залежно від тривалості місії зі спостереження, регулярно (щотижня, раз на два тижні, щомісяця тощо) випускають ще кілька проміжних звітів.

Після дня виборів (але іноді в самому кінці офіційної кампанії) місяць зі спостереження за виборами повинна опублікувати свій звіт із попередніми результатами та висновками із метою оприлюднення ключових оцінок виборчого процесу в цілому. Звіт (заява) має таку ж структуру, що й проміжні звіти (зі спеціальним розділом, присвяченим дню голосування); поряд із тим, його короткий огляд та зміст повинні містити аналіз спостережуваного процесу та зібраних фактів.

Підсумковий звіт зазвичай публікують відразу після завершення всього виборчого процесу (включно із висвітленням розвитку подій після виборів, скарг і апеляцій, а також оголошенням про остаточні результати) десь через три-шість тижнів після дня виборів. Звіт – це найбільш всеохопний зовнішній документ місії спостерігачів за виборами; він містить більш детальний аналіз та конкретні рекомендації, пропонувані владі з метою поліпшити ті аспекти виборчого процесу, які в документі визнано за проблематичні.

Звіти повинні бути чіткі, прості та мати таку структуру

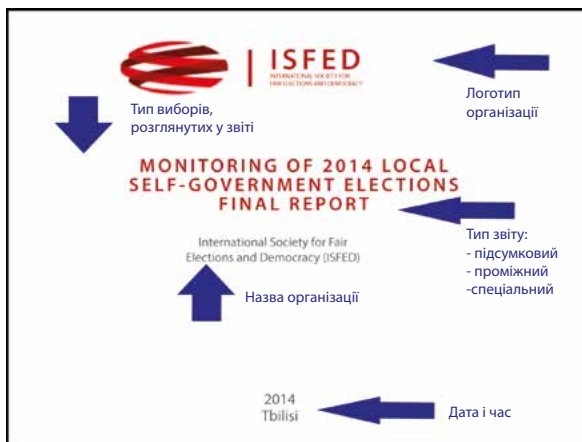
1. Титульний аркуш

Як зазначено на малюнку нижче, титульний аркуш звіту про вибори повинен надавати всю необхідну інформацію з першого погляду. Якщо конкретніше, він має містити наведену нижче інформацію.

На першій сторінці, а також у звіті варто вказати звітний період. Як правило, проміжні звіти охоплюють період від одного до трьох тижнів. Однак якщо місяць зі спостереження за виборами має довгостроковий характер, цей період може бути довшим, оскільки підсумкові звіти охоплюють увесь період спостереження.

- ▶ Назва вашої організації та ваш логотип.
- ▶ Місце і дата публікації звіту.
- ▶ Тип звіту, що ви публікуєте (проміжний, спеціальний, попередня заява, підсумковий звіт).

Мал. 6. Моніторинг виборів 2014 року до органів місцевого самоврядування

Джерело: www.isfed.ge

2. Зміст

Зміст дозволяє читачеві легко отримати уявлення про теми, що висвітлені у вашому звіті; деяких читачів може цікавити лише пояснювальна записка, інших – тільки результати чи висновки, ще інших – лише рекомендації.

Усі звіти мають бути розбиті на розділи. Ці розділи відображено у змісті, який охоплює заголовки таких розділів, а отже, читачі легко відшукають цікаві для себе частини звіту.

Зміст повинен складатися щонайменше з таких розділів:

- ▶ Вступ
- ▶ Методологія
- ▶ Результати (проміжний звіт) / Висновки (заява, підсумковий звіт)
- ▶ Рекомендації (підсумковий звіт)
- ▶ Інформація про організацію

Зміст можна подати різними способами. Нижче наведено два альтернативні варіанти:

Мал. 7. Приклад змісту

ЗМІСТ			
I. ПРО МОНІТОРИНГОВУ МІСІЮ 4	II. ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ 5	III. ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ 11	IV. ЗАКОНОДАВЧА РЕФОРМА 12
V. СПИСКИ ВИБОРЦІВ 15	VI. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ Центральна виборча комісія (ЦВК) 16 Окружні й дільничні виборчі комісії 20	VII. МІЖВІДОМЧА РОБОЧА ГРУПА З ПИТАНЬ ВІЛЬНИХ І СПРАВЕДЛИВИХ ВИБОРІВ 22	VIII. ДЕРЖАВНА РАХУНКОВА ПАЛАТА 23
IX. МОНІТОРИНГ ДО ВИБОРІВ 24 Методологія 25 Використання державних ресурсів 26 Підкуп виборців 27 Переслідування 28 Фізичний напад 28 Зрив виборчої кампанії 29 Звільнення з роботи з політичних мотивів 29 Арешети 30 Участь неповноважних осіб у виборчій кампанії 31 Дискримінаційні заяви протягом виборчої кампанії 32 Медіа середовище 33	X. МОНІТОРИНГ ПУБЛІЧНИХ ЗУСТРІЧЕЙ, ЩО ПРОВІДИЛИ ПАРТІЇ/ВИБОРЧІ СУБ'ЄКТИ ПІД ЧАС ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ 34	XI. ДЕНЬ ВИБОРІВ Перший тур виборів 36 Другий тур виборів 36 Повторні вибори 45 49	XII. ДЕНЬ ВИБОРІВ ТА ПІСЛЯ ВИБОРЧІ СКАРГИ Перший тур виборів 50 Повторні вибори 55 Другий тур виборів 55
	XIII. ГЕНДЕРНИЙ БАЛАНС СЕРЕД КАНДИДАТУР, ПОДАНИХ ДО СКЛАДУ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ 58	XIV. РЕКОМЕНДАЦІЇ 60	

Зміст

I.	Про моніторингову місію	4
II.	Основні результати	5
III.	Політичний контекст	8
IV.	Виборче законодавство	9
V.	Міжвідомча робоча група з питань вільних і справедливих виборів	13
VI.	Державна рахункова палата	14
VII.	Списки виборців	15
VIII.	Органи управління виборчим процесом	16
	Центральна виборча комісія	16
	Окружні й дільничні виборчі комісії	19
IX.	Моніторинг до виборів	21
	Методологія	21
	Основні порушення в період до виборів	22
	Медіа середовище в період до виборів	29
	Моніторинг мітингів, проведених політичними партіями в період до виборів	30
X.	День виборів	32
	Мета моніторингу	32
	Методологія моніторингу	32
	Результати моніторингу за ППГ	33
	Порушення та скарги в день виборів	37
XI.	Період після виборів	39
	Скарги та позови, подані до окружних, дільничних виборчих комісій і судів	39
	Інші важливі події після виборів	42
XII.	Висновки й рекомендації	43

Джерело: www.isfed.ge

3. Методологія

На початку звіту потрібно коротко описати, за чим саме спостерігали і в який спосіб. У розділі про методологію варто охопити такі питання:

- ▶ *Охарактеризуйте вибори, за якими ви спостерігаєте*, – зазначте період спостережень (тільки день виборів чи лише період до виборів та (або) після виборів).
- ▶ *Опишіть обсяг ваших спостережень*, – тобто всі пов’язані з виборами питання чи аспекти виборів (наприклад, висвітлення виборів у ЗМІ, використання адміністративного ресурсу, подання та розгляд скарг).
- ▶ *Деталізуйте вашу методологію спостереження за виборами*, – тобто підхід до планування, навчання, розгортання й здійснення діяльності зі спостереження за виборами.
- ▶ *Зазначте, які саме спостерігачі (ДСС/КСС; стаціонарні/мобільні спостерігачі) були задіяні та в якій місцевості*, – варто описати критерії розгортання спостерігачів (наприклад, всі виборчі дільниці, випадково обрані виборчі дільниці чи виборчі дільниці в конкретних районах, зокрема тих, де мешкають меншини).
- ▶ *Уточніть ваші критерії оцінки виборів* (наприклад, універсальні міжнародно-правові акти – МПГПГ; регіональні міжнародно-правові акти – ЄКПЛ; політичні зобов’язання – Копенгагенський документ; «м’яке право» – Кодекс належної практики у виборчих справах Ради Європи, рішення Європейського суду з прав людини).

Належна практика: загальні риси методології спостереження

■ Нижче наведено звіт про моніторинг президентських виборів 27 жовтня 2013 року, здійснений Міжнародним товариством за справедливі вибори і демократію (ISFED). ISFED як організація, що має одну з найбільш розгалужених мереж, вела моніторинг у період до виборів, а також у день голосування і в період після виборів. Процес моніторингу складався з трьох основних етапів:

- ▶ *Моніторинг до виборів.* Упродовж чотиримісячного періоду до президентських виборів 73 довгострокових спостерігачів здійснювали передвиборчий моніторинг на всіх виборчих округах Грузії. У центрі уваги передвиборчого моніторингу були використання державних ресурсів, діяльність органів управління виборчим процесом та політичних партій, формування списків виборців, тиск із політичних мотивів, погрози та підкуп виборців.
- ▶ *Спостереження в день виборів* здійснювали на 910 виборчих дільницях по всій Грузії, у тому числі на 800 випадково обраних виборчих дільницях, із використанням методології ППГ. Окрім того, додатково на 110 виборчих дільницях ISFED також розгорнуло стаціонарних короткострокових спостерігачів. Окрім короткострокових спостерігачів, моніторингову місію в день виборів складали 78 мобільних груп, 73 окружних спостерігачів, 20 юристів і 20 відеооператорів. Спостереження у день виборів поєднувало три ключові складові: відкриття та організація роботи виборчих дільниць, процес голосування, підрахунок голосів і підбиття підсумків голосування.
- ▶ *Для моніторингу після виборів* ISFED задіяло 73 окружних спостерігачів і юристів. Вони стежили за роботою органів управління виборчим процесом, ходом подання заяв до ОБК і процесом підрахунку голосів. ISFED подало десятки скарг до органів управління виборчим процесом через стверджувані порушення, зафіксовані упродовж цих процесів.

4. Пояснювальна записка

Її розміщують на початку звіту; вона здебільшого ґрунтується на результатах і висновках, поданих у подальших частинах звіту. Пояснювальна записка має надавати читачеві змогу швидко ознайомитися з основними висновками без потреби читання всього звіту.

Основне повідомлення

Основне повідомлення повинно відображати, наскільки спосіб проведення виборчого процесу викликав довіру з боку кандидатів і виборців, а також ступінь політичної волі, продемонстрований владою із метою проведення дійсно демократичних виборів. Загалом таке повідомлення повинно відображати рівень поваги до засадничих свобод і прав людини, дотримання процедур і правил, закріплених у національному законодавстві, а також принципів і норм, встановлених у рамках міжнародних угод і політичних зобов'язань, за якими оцінювалися вибори. Однак мета такого повідомлення не пов'язана із оцінкою того, чи можна вважати вибори «дійсними».

Належна практика: основне повідомлення пояснювальної записки

■ Під час виборів «попри деякі удосконалення виборчого законодавства, багато зобов'язань у рамках ОБСЄ, у тому числі щодо прав громадян об'єднуватися, висувати себе кандидатами та вільно виражати свої погляди, було порушено. Хоча кількість висунутих партіями кандидатів збільшилася, провідні політичні діячі, які могли б відіграти певну роль у цих змаганнях, залишалися в ув'язненні або не могли зареєструватися через свої судимості. Перелік кандидатів також був звужений свавільними адміністративними діями, що призвело до обмеження вибору для виборців. Вибори не проводилися неупереджено, а процес подання скарг та апеляцій не гарантував ефективного засобу правового захисту»

(Місія ОБСЄ/БДІПЛ зі спостереження за виборами (МСВ). Остаточний звіт про парламентські вибори в Білорусі 23 вересня 2012 року).

■ Вибори «загалом були добре організовані та характеризувалися повагою до основоположних свобод. Кандидати мали змогу вільно агітувати. ЗМІ виконали свої правові зобов'язання із забезпечення врівноваженого висвітлення події, а всі кандидати скористалися своїм правом на безкоштовний ефірний час. Водночас брак неупередженості з боку державної адміністрації, зловживання адміністративним ресурсом і випадки тиску на виборців викликають занепокоєння. Хоча день виборів пройшов спокійно, було зафіксовано неналежне втручання в процес, яке в основному стосувалося довірених осіб чинного президента, також спостерігалися серйозні порушення»

(МСВ ОБСЄ/БДІПЛ. Остаточний звіт про президентські вибори у Вірменії 18 лютого 2013 року).

■ Вибори були «підірвані обмеженнями на свободу вираження поглядів, зібрань та об'єднань, що не гарантувало рівних умов для кандидатів. Кампанію було зіпсовано постійними твердженнями про залякування кандидатів і виборців, а також обмеженнями щодо роботи ЗМІ. Значні проблеми можна було спостерігати на всіх етапах процедур, що здійснювалися в день виборів, такий перебіг справ підкреслює серйозний характер недоліків, на які треба звернути увагу для того, щоб Азербайджан у повній мірі міг виконати свої зобов'язання в рамках ОБСЄ щодо проведення справжніх і демократичних виборів»

(МСВ ОБСЄ/БДІПЛ. Остаточний звіт про президентські вибори в Азербайджані 9 жовтня 2013 року).

■ Президентські вибори «були ефективно організовані й прозорі та відбулися в дружній і конструктивній атмосфері. Під час виборчої кампанії вдалося забезпечити дотримання основоположних свобод вираження поглядів, пересування та зібрань, відтак кандидати мали можливість агітувати без обмежень. ЗМІ були менш поляризовані, ніж під час виборів 2012 року, і представляли широкий спектр поглядів. У день виборів громадяни мали змогу вільно здійснити свій вибір»

(МСВ ОБСЄ/БДІПЛ. Остаточний звіт про президентські вибори в Грузії 27 жовтня 2013 року).

■ Вибори стали «важливим кроком у прагненні України провести демократичні вибори відповідно до своїх міжнародних зобов'язань. Процес характеризувався численними позитивними моментами, зокрема неупередженою та ефективною роботою Центральної виборчої комісії, високою конкуренцією серед кандидатів, що забезпечувало справжній вибір для виборців, а також загальною повагою до основоположних свобод. Новообраний парламент має взяти на себе політичну відповідальність, щоб гарантувати ухвалення ключових реформ із метою запобігти вкоріненню окремих неналежних практик, зазначених у цій заяві. Скарги також варто розглядати з дотриманням верховенства права і через демократичні інституції»

(МСВ ОБСЄ/БДІПЛ. Остаточний звіт про дострокові парламентські вибори в Україні 26 жовтня 2014 року).

■ Вибори «пропонували учасникам голосування широкий вибір політичних альтернатив. Кампанія перебувала під впливом геополітичних прагнень країни, а зняття з реєстрації одного з кандидатів невдовзі перед виборами викликало питання щодо своєчасності та обставин цієї події. Кандидати мали безперешкодний доступ до засобів масової інформації, однак більшість ЗМІ, за рідкісними винятками, серед яких – державна організація мовлення, були об'єктом політичного втручання.

Органи управління виборчим процесом відчували довіру з боку більшості зацікавлених сторін, і процес загалом був добре організований, за винятком роботи нової електронної системи реєстрації виборців у день голосування»

(МСВ ОБСЄ/БДІПЛ. Остаточний звіт про парламентські вибори в Молдові 30 листопада 2014 року).

Короткий огляд основних результатів

У самому початку, після основного повідомлення, варто навести короткий виклад найважливіших результатів спостереження за виборчим процесом, охоплюючи, як правило, всі основні теми або напрями роботи національних спостерігачів. Саме це читатиме більшість аудиторії. Нижче наведено огляд основних фраз, якими послуговуються в короткому викладі.

Практика: основні результати

■ Загалом Центральна виборча комісія ефективно організувала технічну підготовку до виборів.

■ Органи управління виборчим процесом на чолі з Центральною виборчою комісією провели вибори в цілому професійно та у встановлені законом терміни.

■ Представництво політичних сил у виборчій комісії було нерівне, що фактично забезпечувало проурядовим силам більшість під час ухвалення рішень. Через таке становище представники опозиції скаржилися на упередженість органів управління виборчим процесом.

- Реєстрація кандидатів загалом відбувалася без обмежень і була прозора.
- Виборча кампанія проходила у вкрай поляризованому політичному середовищі.
- Межа між державою та панівною партією часто була розмитою.
- Загалом ЗМІ надавали виборцям можливість ознайомитися з широким спектром політичних поглядів, дозволяючи їм зробити більш усвідомлений вибір.
- Процедури подання скарг і апеляцій нещодавно були спрощені та певною мірою уточнені.
- День виборів загалом пройшов спокійно.
- Процес підрахунку голосів в ОВК отримав позитивну оцінку з боку спостерігачів.
- За підсумками виборів подано близько 800 скарг і апеляцій, у яких стверджено про низку порушень під час голосування, підрахунку голосів і підбиття підсумків.

Посилання на міжнародні стандарти

У пояснювальній записці потрібно відзначити основні тенденції виборчого процесу і зрештою оцінити, наскільки вибори відповідали міжнародним стандартам, політичним зобов'язанням та принципам організації демократичних виборів, а також – національному законодавству. Це можна здійснити в такий спосіб:

Належна практика: посилання на міжнародні стандарти

- Було виконано важливі попередні рекомендації ОБСЄ/БДІПЛ та Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія), зокрема щодо надання права голосу деяким категоріям ув'язнених, допуску незалежних кандидатів і скорочення цензу осілості.
- Відсутність правильно визначеної процедури підрахунку голосів означала, що чесний підрахунок, як того вимагає пункт 7.4 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 року, неможливо було гарантувати.
- Упродовж виборчої кампанії надходили достовірні повідомлення про залякування кандидатів і виборців, що викликало сумніви щодо можливості для кандидатів вести кампанію в чесній атмосфері, а також гарантії для виборців голосувати, «не побоюючись покарання», як того вимагає пункт 7.7 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 року.

5. Результати (проміжні звіти)

Результати – це короткий виклад фактів, які спостерігали члени місії (включно з основною групою, ДСС і КСС). Оскільки у вас не буде можливості послідовно викладати всі факти через брак часу та місця, вам доведеться підсумовувати їх у результатах вашої роботи. Цей короткий огляд ваших спостережень, тобто результатів роботи, слугує за основу для висновків і рекомендацій, які ви надаєте.

Належна практика: результати звітів

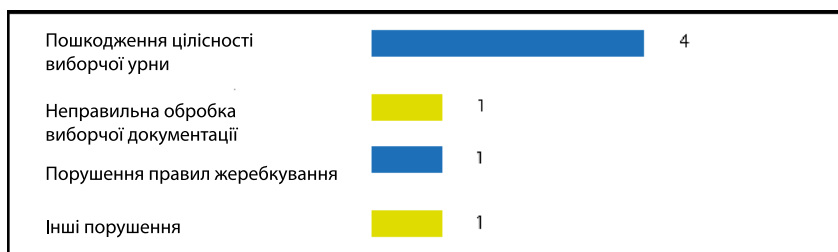
Скарги, подані до ДВК

■ Загалом до ДВК було подано сім скарг на порушення правил підрахунку голосів. Три скарги було взято до розгляду, а чотири – відхилено. Подані до ДВК скарги стосувалися таких видів порушень:

- ▶ Пошкодження цілісності виборчої урни – виборчі дільниці №11 і №30 у м. Терджола, 49-й виборчий округ; виборчі дільниці №12 і №27 у містечку Хуло, 81-й виборчий округ.
- ▶ Неправильна обробка виборчої документації – виборча дільниця №18 в м. Ланчхуті, 61-й виборчий округ.
- ▶ Порушення правил голосування – виборча дільниця №30 у м. Терджола, 49-й виборчий округ.
- ▶ Інші – виборча дільниця №2 у містечку Хуло, 81-й виборчий округ.

Ви також можете проілюструвати випадки порушень, які ви зауважили. Це можна зробити таким чином:

Мал. 8. Статистика порушень, на які ISFED скаржилася до ДВК

Джерело: www.isfed.ge

Контекстуалізація випадків: перерахування – не досить

Не варто лише посылатися на окремі випадки та перелічувати порушення, – їх належить подавати в контексті. Треба чітко зазначати, чи всі виявлені невідповідності або порушення закону являють собою ізольовані інциденти, або ж вони мають системний характер, що може становити загрозу для цілісності виборчого процесу.

Належна практика: контекст інформації

■ ISFED подало 177 скарг щодо 208 порушень, у тому числі 16 – до ДВК і 161 – до ОВК. Дві позовні заяви було подано до суду. Своїми скаргами ISFED здебільшого прагнуло усунути виявлені порушення, звинувачуючи в них голову, секретаря та інших членів відповідних виборчих комісій.

■ Довгострокові спостерігачі виявили загалом 11 випадків, пов'язаних із використанням адміністративних ресурсів на користь панівної партії через внесення змін до державного й місцевих бюджетів та участь сторонніх осіб у передвиборчій кампанії. Однак ISFED не помітило будь-яких повторюваних чи масштабних зловживань адміністративними ресурсами у передвиборчий період.

■ Випадки групового/сімейного голосування було відзначено в 4% спостережень, у тому числі в сільських районах – на 5%, а в міських районах – на 2% виборчих дільниць, де здійснювалося спостереження.

Аналіз випадків

Тоді як міжнародні місії зі спостереження залишають свої оцінки для звітів, що виходять після дня виборів (попередня заява, підсумковий звіт), національні організації іноді можуть користуватися своїм статусом і презентувати результати свого аналізу у звітах, що публікують до дня або в день виборів.

Посилання на міжнародні стандарти

Звітуючи про випадки порушень, можна посилатися на міжнародні стандарти: спочатку констатувати факти, а потім зазначати, який відповідний міжнародний стандарт було порушено.

Належна практика: посилання на міжнародні стандарти

■ Активіст опозиційної партії був затриманий у столиці 22 серпня. Поліція не надала інформації про причини його затримання та звинувачення.

■ У період до виборів було зафіксовано численні випадки затримань і арештів прихильників опозиційних політичних партій та їхніх родичів.

■ Усі заарештовані за дрібні злочини мають право на справедливий судовий розгляд, а їхні основні права під час тримання під вартою належить поважати. Однак у зазначених вище випадках ніхто з позбавлених волі осіб не мав змоги повною мірою скористатися своїми правами на справедливий судовий розгляд. Жоден із них не отримав доступу до справедливого суду незалежно від того, звинувачували їх в адміністративних правопорушеннях чи кримінальних злочинах.

■ ЦВК не ухвалила рішень щодо створення ОБК №3 у Бендерах і №37 у територіально-адміністративній одиниці на лівому березі, а також не скористалася правом на відкриття спеціальних виборчих дільниць у цих районах у терміни, встановлені для створення ОБК. Водночас, зі значним відставанням від виборчого календаря (10 днів), тобто тільки 4 листопада 2014 року ЦВК вирішила, що придністровські виборці можуть здійснити своє право голосу за додатковими списками виборців у 26 виборчих дільницях, уже створених у виборчих округах Кагул (1), Кишинів (5), Аненій-Ной (3), Дубоссари (9), Каушани (3), Криуляни (1), Штефан-Воде (1), Резина (1), Бельці (1) і Флорешти (1).

■ Після відновлення конституційних поправок 2004 року депутати позбудуться мандатів, якщо не приєднаються до парламентської фракції політичної партії, від якої були обрані, або вийдуть із такої фракції. Це суперечить пункту 7.9 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 року та викликає постійну критику з боку Європейської комісії за демократію через

право (Венеціанської комісії) Ради Європи в контексті Конституції України 2004 року.

(Місія ОБСЄ/БДІПЛ зі спостереження за виборами. Остаточний звіт про дострокові парламентські вибори 26 жовтня 2014 року)

■ 25 вересня робоча група ЦВК із питань ЗМІ виступила із заявою, закликавши три ЗМІ – азербайджанську службу «Радіо Свобода» («Азадліг»), Британську мовну корпорацію (Бі-Бі-Сі) та «Голос Америки» – припинити порушення статті 74.4.1 виборчого кодексу, яка забороняє агітацію та розповсюдження агітаційних матеріалів іноземними юридичними особами.

(Місія ОБСЄ/БДІПЛ зі спостереження за виборами. Остаточний звіт про президентські вибори 9 жовтня 2014 року)

Баланс між текстом, діаграмами та ілюстраціями

Найважливішу інформацію варто викладати в письмовій формі. Не рекомендовано використовувати занадто багато наочних засобів та інфографіки, зокрема діаграм. Хоча секторна чи стовпчикова діаграма може наочно проілюструвати необроблені дані, її в жодному разі не треба наводити без пояснень, які би розтлумачили читачеві важливість цих даних: вказівка на кількість інцидентів та період, упродовж якого вони трапилися; або висвітлення кандидатів у медіа в прайм-тайм; або порівняння даних ППГ із офіційними результатами виборів.

Не варто зловживати малюнками. Факти потрібно викладати у звіті переважно в письмовій формі. Якщо є необхідність використати ілюстрації, необхідно ретельно продумати, які малюнки належить вставити у звіт. Потрібно водночас подбати про захист даних і прав на недоторканність приватного життя інших осіб (див. Конвенцію Ради Європи 1908 року про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних). Малюнок нижче можна розглядати як гарний приклад збалансованого використання тексту, діаграм та ілюстрацій.

Мал. 9. Процес голосування

Джерело: www.isfed.ge

6. Висновки (заяви про попередні результати й висновки, підсумкові звіти)

Висновки – це не результати, але вони ґрунтуються на результатах

Висновки зазвичай подають в основні частини звітів, публікованих після дня виборів (попередня заява, підсумковий звіт). Висновки – це не просто повторення результатів вашої роботи, про які ви доповідали в проміжних звітах. Вони є узагальненням цих результатів у ширшому контексті, із вказівкою на подальші наслідки, до яких можуть призвести такі результати. Висновки – це не компіляція результатів; вони мають логічно випливати з результатів спостереження та виявляти тенденції й закономірності у зібраних даних.

Нижче наведено кілька прикладів того, як перетворити результати у висновки.

Належна практика №1: висновки на основі аналізу результатів

Результати роботи

■ Спостерігачі були присутні на всіх засіданнях ЦВК, які проводилися на високому професійному рівні, із публікацією протоколів на її веб-сайті не пізніше ніж протягом 48 годин, як того вимагає закон. Однак засідання ЦВК, де ухвалювали рішення щодо запитів від сторони X і сторони Y, були напружені, і члени ЦВК майже завжди голосували згідно з партійною лінією.

Висновок

■ Центральна виборча комісія регулярно проводила засідання, але залишалася розділена за партійною ознакою щодо всіх суперечливих питань.

Належна практика №2: висновки на основі аналізу результатів

Результати роботи

■ Президентська виборча кампанія офіційно почалася 24 березня. Ще до цієї дати три кандидати розпочали проводити зустрічі з громадянами під час своїх регулярних візитів країною. До середини березня президент відвідав 70 міст і сіл. 23 березня він представив свою передвиборчу програму. Крім того, президент публічно заохочував висвітлення досягнень своєї партії. 16 березня кандидат у президенти X провів у столиці зустріч, на якій було присутньо 50 осіб. 21 березня партія Y провела в сусідньому місті мітинг за участю 350 осіб із метою презентації своїх досягнень із часу попередніх виборів і заклику до етнічних меншин голосувати за кандидата в президенти Z. Всі чотири кандидати в президенти та політичні партії, із якими вони пов'язані, 24 березня провели мітинги з нагоди офіційного відкриття кампанії.

Висновок

Кампанія була активною, з великою кількістю мітингів і зустрічей із виборцями. Однак, окрім кандидата B, три інші кандидати почали свою діяльність ще до встановленого законом офіційного початку кампанії.

Належна практика №3: висновок на основі аналізу результатів

Результати роботи

■ Упродовж звітного періоду, згідно з офіційною інформацією, до ЦВК надійшло 78 скарг, 10 із яких подали в день виборів. ЦВК винесла 38 рішень за цими скаргами (шість було прийнято, сім – частково прийнято, 24 було відхилено як необґрунтовані або несвоєчасно подані, а в одному випадку було встановлено, що предмет скарги вичерпаний), 12 скарг було повернуто, оскільки зазначені в них факти не підлягали оскарженню, 21 скаргу було скеровано на розгляд компетентним органам із метою встановлення складу злочинів, 6 скарг відкликали автори, 1 скаргу не розглядали, оскільки її подали разом із позовом до суду.

Висновок

■ ЦВК розглядала скарги з дотриманням принципу змагальності. У цей спосіб як сторона, що подала скаргу, так і сторона, проти якої подали скаргу, мали змогу наводити посилення та докази. Організація Promo-LEX зазначила, що довірені особи кандидатів на виборах – це здебільшого досвідчені юристи, а це допомагає підвищити якість дебатів. З іншого боку, передбачені законом обмежені терміни подання та розгляду цих скарг не дозволяють членам ЦВК належним чином вивчити та розглянути деякі скарги.

Належна практика №4: висновки на основі аналізу результатів

Результати роботи

■ Спостерігачі ISFED повідомили про три випадки присутності сторонніх осіб на виборчих дільницях, а також про незначні технічні недоліки. Варто звернути увагу на певну тенденцію: 140 виборців на 73 виборчих дільницях у 19 районах виявили, прийшовши до своїх дільниць, що їх не внесли до списків виборців. Із цих 140 виборців 53 заявили, що проголосували в першому турі виборів 15 червня 2014 року. Якщо порівняти з першим туром виборів, то помітне значне зменшення недоліків у підсумкових протоколах під час другого туру виборів.

Висновок

■ На основі аналізу інформації, отриманої з використанням методології ППГ, ISFED вважає, що процеси голосування та підрахунку голосів проходили спокійно. Більшість порушень, про які повідомляли спостерігачі ISFED, були незначні, мали процедурний характер і не могли вплинути на остаточний результат виборів.

Уникайте згадувань про окремі випадки

У звіті потрібно посилатися на окремі випадки лише за виняткових обставин.

Належна практика: окремий винятковий випадок

■ Після дня виборів пан Х піддав сумніву попередні результати, організував протестні мітинги в столиці та відвідав ще декілька міст. Він вимагав розслідувати всі порушення на виборах і провести другий тур президентських виборів або, як варіант, відправити уряд у відставку й провести дострокові парламентські вибори. Основні медіа мовники, включно з державним телебаченням, продемонстрували вибірковий підхід до висвітлення подій, що відбулися після виборів, із помітною тенденцією до обмеження критичних поглядів на проведення виборів. Часто їхні матеріали становили лише загальне висвітлення акцій протесту, подекуди – з увагою до несуттєвих деталей.

Посилання на міжнародні стандарти

Коли увагу зосереджено на певному аспекті виборів, який суперечить міжнародним стандартам або належній практиці, його завжди потрібно описувати конкретно.

Належна практика: посилання на міжнародні стандарти

Виборче середовище

■ Випадки постійного розмивання меж між державними установами та партійними інтересами суперечать пункту 5.4 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 року та пункту I. 2.3 Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії. Звинувачення (які заслуговують на довіру) щодо підкупу виборців та тиску на працівників державного сектору, у тому числі стосовно примусу до участі в мітингах під загрозою звільнення, негативно вплинули на виборче середовище.

7. Рекомендації (підсумковий звіт)

Зазвичай підсумкові звіти – на відміну від проміжних – містять розділ рекомендацій. Це останній розділ підсумкового звіту, його розташовують після основної частини й перед додатками, що можуть охоплювати результати виборів або діаграми моніторингу ЗМІ. За допомогою рекомендацій спостерігачі мають можливість висловлювати власні думки та пропонувати напрямок подальших дій. Рекомендації містять пропозиції щодо того, як покращити процес загалом або його окремі складові. Це тільки пропозиції, вони не накладають жодних правових зобов'язань на тих, кому адресовані. Якщо вони не будуть втілені, жодних правових наслідків не виникатиме.

Рекомендації пропонують, аби покращити процес проведення виборів у країні та привести їх у повну відповідність із Кодексом належної практики Венеціанської комісії, зобов'язаннями в рамках ОБСЄ та іншими міжнародними стандартами демократичних виборів.

Характер рекомендацій

Рекомендації ґрунтуються на національній нормативній базі та чинних міжнародних і регіональних зобов'язаннях, принципах і належній практиці. Їх розробляють із метою сприяти змінам і удосконаленням у виборчому законодавстві та в окремих аспектах виборчого процесу. Вони мають бути сформульовані чітко, точно та недвозначно.

Нумерація рекомендацій

Якщо запропоновано декілька рекомендацій, бажано їх пронумерувати, щоб читачам було легко на них посылатися.

Належна практика: послідовність рекомендацій

- 1. Владі було б доцільно розглянути питання про проведення перевірки списків виборців, включно з детальним зіставленням записів у реєстрах виборців та вихідної інформації, що міститься в реєстрах міністерства внутрішніх справ.
- 2. Виборче законодавство має бути змінено так, щоб включати конкретні положення, що чітко регулюють роль ЗМІ протягом президентської кампанії.
- 3. ...

Підзаголовки

У рекомендаціях слід зробити підзаголовки, які стосуються окремих частин виборчого процесу (звісно, відповідні аналітики основної групи готують рекомендації згідно зі своєю спеціалізацією), аби читачам було легко зрозуміти, про що йдеться в рекомендаціях. Окрім того, можна також створити категорію першочергових рекомендацій і розмістити їх на початку, після яких навести конкретні рекомендації за відповідними напрямками. Це можна зробити таким чином.

Належна практика: підзаголовки

Пріоритетні рекомендації

- 1. Як постійний орган, відповідальний за загальне проведення виборів, ЦВК могла б якомога раніше у виборчому процесі передбачати й ефективніше долати двозначності й прогалини в законодавстві.

Нормативна база

- 2. Варто розглянути можливість усунення неоднозначного тлумачення у законі про вибори.

Виборча адміністрація

- 3. Із метою подальшого підвищення прозорості роботи та підзвітності виборчої адміністрації, ЦВК може розглянути...

Реєстрація виборців

■ 4. Щоб забезпечити реальну можливість для отримання правової допомоги та гарантувати послідовне застосування, слід внести зміни до закону про реєстр виборців.

Фінансування виборчої кампанії

■ 5. Із метою підвищити прозорість та точність звітності про фінансування виборчої кампанії до закону можна було б внести поправки, щоб запровадити дієві механізми моніторингу та контролю, а також ефективні, співрозмірні й стримувальні санкції за можливі порушення.

Використання умовного способу

Оскільки рекомендації містять поради й пропозиції, їх варто формулювати в граматичному умовному способі. Аналогічно, у мові звітів належить віддавати перевагу не імперативному формулюванню «слід», а конструкції «можна було б», яка має характер поради. На практиці це виглядає таким чином:

Належна практика: умовний спосіб

- Рекомендується, щоб...
- Можна було б розглянути можливість того, щоб...
- Владі можна було б розглянути...
- Прозорість роботи Конституційного суду можна було б підвищити...
- Положення закону про вибори щодо підкупу виборців можна було б переглянути / змінити...

Результати й висновки як основа для рекомендацій

Рекомендації ґрунтуються на результатах і висновках, які ви включили до основної частини свого підсумкового звіту. Наприклад, якщо ви дійшли висновку, що «наявна нормативна база для фінансування партій і кампаній має недоліки, неоднозначні твердження та неспівмірні санкції», і перелічили ці недоліки в основній частині вашого підсумкового звіту, то ви можете також сформулювати рекомендацію про те, що «до закону можна було б внести зміни з метою забезпечити вичерпний перелік порушень і застосовних санкцій, які мають співмірний, ефективний і стримувальний характер». Щоб наочно продемонструвати зв'язок між проблемою і рекомендацією, конкретні рекомендації можна також викласти після того фрагменту звітнього тексту, де згадується ця проблема (на додаток до окремого розділу наприкінці звіту).

Рекомендації як конкретні поради щодо вдосконалення виборчого процесу

Рекомендації можна формулювати в дуже загальному вигляді; однак рекомендується включити до них дуже конкретні й чіткі пропозиції щодо подальшого вдосконалення

виборчого процесу. Рекомендації можуть містити пропозиції, пов'язані зі змінами до виборчого законодавства, вдосконаленням практики виборчих органів або діяльністю інших зацікавлених сторін. У них навіть можуть пропонуватися конкретні проекти з надання допомоги в проведенні виборів.

Речення нижче є не найкращим прикладом.

■ Членам ДВК варто переглянути своє вороже ставлення до спостерігачів під час розгляду скарг.

Як варіант, рекомендацію можна сформулювати таким чином.

■ Існує потреба в подальшому навчанні членів ДВК із особливим акцентом на положеннях кодексу поведінки.

Одержувачі рекомендацій

Рекомендації слід формулювати для виборчих органів, політичних партій, громадянського суспільства та міжнародної спільноти.

■ 1. **Місцеві громадські організації** могли б реалізовувати широкомасштабні програми з роз'яснювальної роботи серед виборців серед груп етнічних меншин.

■ 2. **Освітні установи** могли б включити елементи роз'яснювальної роботи серед виборців до навчальних програм середніх шкіл.

■ 3. **Виборчій адміністрації** слід продовжити навчання членів ДВК – представників етнічних меншин.

■ 4. **Політичні партії** могли б прагнути політичного діалогу з представниками меншин на місцевому рівні.

Візуалізація рекомендацій

Рекомендації можна ілюструвати інфографікою, оскільки вона привертає увагу та робить текст зрозумілішим для читача.

Мал 10. Пріоритетні рекомендації ОБСЄ/БДІПЛ

 <p>5-річний ценз осілості</p>	<p>1. Гармонізувати законодавство та зняти обмеження на висунення кандидатів</p> <p>Можливості з висунення кандидатів на участь у виборах обмежені через надмірний п'ятирічний ценз осілості, а також через обмеження на свободу мандата. Обмеження на створення виборчих блоків варто скасувати.</p>
 <p>3,771 скарга та інцидент</p>	<p>2. Розслідувати випадки порушень</p> <p>Міністерство внутрішніх справ зафіксувало 3711 пов'язаних із виборами скарг та інцидентів у період між 25 серпня і 25 жовтня. БДІПЛ здійснювало спостереження за 83 мітингами, де кандидатам іноді не давали змоги вільно вести агітацію.</p>
 <p>2/3 членів ОВК</p>	<p>3. Гарантувати незалежність від політичного втручання</p> <p>Дві третини членів окружних виборчих комісій були замінені здебільшого тими партіями, що їх призначали. Така висока плінність, як вважають, частково спричинена широкомасштабною корупцією серед суб'єктів виборчого процесу з метою встановити контроль над виборчими комісіями.</p>

Джерело: www.isfed.ge

Інформація про вашу організацію

Наприкінці кожного звіту варто навести короткі відомості про організацію. Вони мають розкривати таку інформацію:

- ▶ Повна назва вашої організації
- ▶ Ваше бачення / програмна заява
- ▶ Заснування / розвиток організації після її заснування
- ▶ Попередня діяльність зі спостереження за виборами (із зазначенням основного обсягу)
- ▶ Ваші найважливіші проекти зі сприяння виборам
- ▶ Напрями діяльності зі спостереження
- ▶ Джерела фінансування
- ▶ Посилання на ваш веб-сайт
- ▶ Контактні дані та контактні особи

Далі наведено приклад інформаційного розділу про організацію, що здійснює спостереження за виборами.

Мал. 11. Приклад інформації про спостереження за виборами

<p>ПРО ОБСЄ/БДІПЛ Повна назва організації</p> <p>Бюро демократичних інститутів та прав людини (ОБСЄ/БДІПЛ) є головною інституцією ОБСЄ для допомоги державам-учасницям ОБСЄ «забезпечувати повну повагу до прав людини та основних свобод, керуватися принципом верховенства права, розбудовувати принципи демократії та... розбудовувати, зміцнювати й захищати демократичні інститути, а також пропагувати принципи толерантності в масштабах усього суспільства» (Гельсінський документ 1992 р.). Це називають людським виміром ОБСЄ.</p> <p>Заява Місії</p> <p>Історія організації</p> <p>ОБСЄ/БДІПЛ, штаб-квартира якої знаходиться у Варшаві (Польща), було створено як «Бюро з вільних виборів» у 1990 році на Паризькому саміті й розпочало свою діяльність у травні 1991 року. Через рік назву Бюро було змінено для віддзеркалення його розширеного мандату, що вже включав питання захисту прав людини та демократизації. Сьогодні в ньому працює понад 130 працівників.</p> <p>Участь у виборах</p> <p>ОБСЄ/БДІПЛ є провідною агенцією в Європі у сфері спостереження за виборами. Щороку воно координує та організовує роботу тисяч спостерігачів для оцінки того, наскільки вибори в регіоні ОБСЄ відповідають прийнятим у рамках ОБСЄ зобов'язанням, іншим міжнародним угодам і стандартам проведення демократичних виборів, а також національному законодавству. Завдяки унікальній методології спостереження забезпечується проникнення в усі елементи виборчого процесу. Через свої проекти допомоги ОБСЄ/БДІПЛ також сприяє вдосконаленню виборчої нормативної бази в державах-учасниках.</p> <p>Інші сфери діяльності</p> <p>Діяльність Бюро у сфері демократизації передбачає такі тематичні напрями: верховенство права, підтримка законодавчої влади, демократичне врядування, міграція та свобода пересування, гендерна рівність. Щороку ОБСЄ/БДІПЛ реалізовує низку цільових програм допомоги, спрямованих на розвиток демократичних структур.</p> <p>Всю свою роботу БДІПЛ проводить у тісній співпраці та координуванні з державами-учасницями ОБСЄ, органами та регіональними місіями ОБСЄ, а також з іншими міжнародними організаціями.</p> <p>Додаткова інформація доступна на веб-сайті БДІПЛ (www.osce.org/odhr). Посилання на веб-сайт організації</p>

4.3. ПОРАДИ ЩОДО СКЛАДАННЯ ЗВІТНОСТІ

Мова, що використовується в документах, пов'язаних із виборами, такими як звіти про спостереження, має велике значення. Основній групі належить ретельно зважувати кожне слово. Як тільки звіти опублікують, їх вже неможливо відкликати. У наступному розділі наведені поради щодо того, як писати звіти в зрозумілій, легкій для читання манері. Він містить підказки про те, що саме становить чітку, просту, зрозумілу мову, як уникнути суб'єктивних висловлювань та викладати факти й цифри.

Проста мова

Переконайтеся в тому, що звіт написано чітко й зрозуміло для людей, які не є фахівцями з питань виборів. Читачі повинні мати змогу легко зрозуміти зміст звіту відразу з першим його прочитанням. Використовуйте у своїх звітах просту мову.

Проста мова – це чіткі, прямі вислови із використанням лише необхідної кількості слів. Вона уникає жаргону, рідко вживаних слів і понять та використовує відповідну, легко зрозумілу термінологію. Проста мова ставить за мету донести основну думку, а не відволікати читача складними висловами. Вона оминає зайві фрази та переобтяжені мовні конструкції, ухиляється від пишномовних зворотів; вона інформативна, стисла й конкретна.

Короткі речення та абзаци

Звіт буде зрозумілішим, якщо речення, абзаци та розділи будуть короткі. Було би ідеально, якби аналітикам вдалося вкластися в середню довжину речення в 12 слів, до того ж жодне речення не має перевищувати 25 слів. Кожен абзац повинен

охоплювати лише одне питання, а його обсяг має бути менший за 10-12 рядків. Розділи не потрібно розтягувати – достатньо підготувати дві-три сторінки на кожний розділ (у підсумковому звіті). Тоді читач зможе легко зрозуміти вашу ідею.

Намагайтесь уникати конструкцій, на кшталт наведеного нижче речення.

■ Це положення вводить обмеження з метою заборонити розміщення агітаційних матеріалів на будинках і установах, які за законом зобов'язані дотримуватися принципу політичної неупередженості і які мають сприйматися громадськістю як політично нейтральні. (30 слів)

Цю ідею краще передати у такий спосіб.

■ Стаття 9 Закону про вибори забороняє розміщувати виборчі плакати на будівлях державних установ. (7 слів)

■ Державні установи «зобов'язані дотримуватися принципу політичної неупередженості». (7 слів)

■ Так громадськість сприйматиме їх як політично нейтральні. (7 слів)

Основне повідомлення

Аналітикам потрібно уникати або зводити до мінімуму фрази, що не несуть додаткового сенсу в реченні. Намагайтесь ухилятися від таких висловів, як «Слід зауважити, що...»/ «Варто зазначити, що...»/ «Слід підкреслити, що...» Усі ці фрази відволікають читача від головної ідеї.

Уникайте такої структури речення.

■ **Варто зазначити, що** за день до інциденту в селі Тхілісцкаро «Грузинська мрія» провела масовий мітинг у Телаві.

Речення буде звучати вагоміше, якщо сформулювати його так.

■ За день до інциденту в селі Тхілісцкаро «Грузинська мрія» провела масовий мітинг у Телаві.

Уникайте пасивного стану

Якщо вживати конструкції в пасивному стані, у читача не буде чіткого уявлення про те, хто саме є автором чи джерелом, унаслідок чого низка важливих фактів залишиться поза увагою читача.

Уникайте таких формулювань.

■ Були запроваджені важливі законодавчі зміни, спрямовані на розвиток плюралізму в ЗМІ, що отримало позитивну оцінку.

Такі речення викликають у читача безліч питань: хто вніс зміни до законодавства? Хто дав їм позитивну оцінку? Чи йдеться тут про ту ж саму особу?

Запропонована нижче побудова речення робить зміст зрозумілішим.

■ Парламент ухвалив законодавчі зміни, спрямовані на розвиток плюралізму ЗМІ, які позитивно оцінили спостерігачі за виборами.

Уникайте розривів між підметом, присудком і додатком

Аналітикам треба так будувати свої речення, щоб вони звучали логічно, послідовно та зрозуміло. Варто відразу переходити до суті, а не ховати суть за складним синтаксисом чи заплутаними конструкціями.

Оминайте вживання такої конструкції.

■ Закон про вибори передбачає **можливість дострокового припинення повноважень членів виборчих комісій**, але лише у випадках, прямо передбачених законом.

Побудова речення, запропонована нижче, робить його зрозумілішим.

■ Закон про вибори дозволяє припинити повноваження членів виборчої комісії достроково.

Однорідні члени речення

Якщо йдеться про те ж саме явище, аналітикам радять використовувати аналогічну граматичну форму. Використання однорідних членів речення впорядковує думки та полегшує розуміння документа читачем.

■ Центральна виборча комісія працювала професійно і, попри обмежені ресурси, дотрималася встановлених законом термінів.

■ Влада доклала значних зусиль і внесла потрібні зміни до списків виборців.

■ Результати цих виборів оскаржили два кандидати, чинний президент і лідер опозиції.

Факти й цифри

Як політично нейтральному спостерігачеві, аналітикові бажано утримуватися від висловлювання симпатій чи антипатій до будь-якого кандидата, політичної

партії, групи, руху чи інших об'єднань, що претендують на державні посади. Аналітики повинні просто констатувати факти – нейтрально, чітко й лаконічно.

Зайві визначники

Надмірні або ускладнені слова (наприклад, зовсім, повністю) зазвичай послаблюють текст. У разі їхнього використання складається враження, що автор упереджений у своїх судженнях.

Уникайте такої конструкції речень.

■ Їхня претензія була **абсолютно** нереалістична. Вона була **зовсім** безглузда.

Речення краще сформулювати так.

■ Їхня претензія не була обґрунтована. Їй бракувало основних фактів.

Деперсоналізація звіту

Складаючи звіти про спостереження, аналітики мають уникати посилань на себе; доцільно посилатися на організацію в третій особі. «Організація зі спостереження за виборами розглядає/ вважає/ впевнена...» замість «Я/ми розглядаю(-ємо)/ вважаю(-ємо)/ впевнений(-і)...».

Уникайте емоційних висловів

Аналітикам бажано утримуватися від використання слів, які могли б створити враження упередженості на користь однієї організації, установи, політичної партії чи кандидата.

Такі слова, як «на жаль», належить вилучати. Однак щоб підкреслити наявність проблеми, не потрібно уникати оцінювальних суджень.

Уникайте речень, на кшталт такого.

■ **На жаль**, окружні виборчі комісії та члени ЦВК у процесі розгляду скарг часто демонстрували вороже ставлення до представників моніторингових організацій.

Уникайте суб'єктивних заяв

Аналітикам не бажано висловлювати свої особисті почуття, ставлення чи думки щодо виборчого процесу. Рекомендується викладати лише факти та оцінювати їх у світлі національних правових норм і міжнародних стандартів.

Спробуйте не вдаватися до такого конструювання речень.

■ Державна рахункова палата (ДРП) **сумнозвісна** своїми **несправедливими** рішеннями, винесеними безпосередньо до початку передвиборчого періоду.

Правильно оцінити роботу Державної рахункової палати можна таким чином.

■ Новому регуляторному органу – Державній рахунковій палаті (ДРП) – було доручено забезпечити дотримання закону про фінансування партій і виборчих кампаній. ДРП користувалася широкими повноваженнями, але загалом їй не вдалося застосувати закон у прозорий, незалежний, неупереджений і послідовний спосіб через використання його здебільшого проти опозиції.

Належна термінологія

Неупередженість аналітиків можна переконливо продемонструвати, використовуючи міжнародно визнану виборчу термінологію (див. також Додаток 2 «Терміни та визначення») та водночас пишучи чітким, лаконічним і простим для розуміння стилем.

Уникайте таких формулювань.

■ У більшості випадків **упередженого** та **неналежного** використання правових ресурсів простежується причетність органів виконавчої влади. Державна рахункова палата з цього приводу знову підтвердила свою **сумнозвісну** репутацію. У деяких випадках Міжвідомча робоча група, що працює під егідою Ради національної безпеки, також була **далека від безсторонності**.

Натомість побудуйте текст так.

■ ДРП користувалася широкими повноваженнями, але загалом їй не вдалося застосувати закон у прозорий, незалежний, неупереджений і послідовний спосіб через використання його здебільшого проти опозиції. Міжвідомча робоча група іноді перевищувала свої повноваження й порушувала принцип поділу влади.

Нейтральні заголовки

Звітуючи про вибори, аналітики не повинні демонструвати будь-яку упередженість чи прихильність щодо органів влади, партій, кандидатів або будь-якого іншого учасника виборів.

Аналітики мають уникати емоційних конотацій у заголовках, на кшталт наведених нижче.

- 1. **Неправомірні** рішення та дії органів виконавчої влади
- 2. **Непослідовний** підхід Державної рахункової палати
- 3. **Необґрунтоване** накладення штрафів
- 4. **Вибіркова** реакція на правопорушення
- 5. **Ігнорування** фактів незаконного фінансування

Запропонований далі спосіб є правильний, оскільки демонструє вашу об'єктивність.

- 1. Перевірку реєстраційних документів здійснювали територіальні виборчі комісії (ТВК) на закритих засіданнях. Правила перевірки підписів нечіткі й розходяться з міжнародною практикою, що дозволяє ТВК виносити свавільні рішення, які не підлягають оскарженню.
- ...

Перед публікацією звітів

Читання тексту вголос

Читаючи мовчки, люди схильні пропускати слова, й навіть більше саме тоді, коли це їхній твір і вони вважають, нібито знають, про що в ньому написано. Читання вголос змушує звертати увагу на кожне слово. Це допомагає визначити, наскільки легко сприйняти й зрозуміти текст.

Аналітикам потрібно звертати увагу на пунктуацію. Їм слід зауважувати, у якому саме місці речення належить розбити та чи потрібне додаткове редагування певних фрагментів тексту.

Програми перевірки орфографії та граматики

Перед тим, як вносити зміни, аналітики повинні особисто перевірити кожен запропоновану зміну.

Редагування й вичитування

Матеріали до звіту можуть надавати різні люди із дуже індивідуальними стилями письма. Аналітики (чи здебільшого заступник голови місії) повинні прагнути до узгодження між собою окремих текстів. У цьому разі, як правило, необхідно вирішити такі питання: чи всі автори підготували свої матеріали за єдиною структурою? чи виклали вони всі обставини в однаковий спосіб, наводячи найважливіші факти, посилаючись на порушення правових норм і зазначаючи джерела інформації (наприклад, порушення спостерігала безпосередньо сама місія)?

Наочні засоби

Для унаочнення звітів про вибори можна використовувати фотографії, графіки, діаграми, інфографіку та мапи відповідної місцевості. Наочні засоби дозволяють підтримувати в читачів інтерес і поглиблювати їхнє розуміння матеріалів. Під час відбору та включення графічних матеріалів до звітів аналітикам варто зважати декілька важливих аспектів, таких як цільова аудиторія, обсяг звіту, використовувана мова, термінологія тощо.

- ▶ Не переобтяжуйте звіти надмірною кількістю фотографій, діаграм, інфографіки.
- ▶ Уникайте розміщення схожих фотографій, що зображують однакові дії, тих самих людей, групи осіб.
- ▶ Якщо назбиралося багато фотографій, просто відберіть найцікавіші та найважливіші. Графіки та інфографіка завжди мають супроводжуватися пояснювальними текстами.

Мал. 12. Діаграма належної практики

Джерело: www.isfed.ge

Підбір відповідних фотографій і графіки

- ▶ Додайте фотографії, що зображують вашу навчальну діяльність, спостерігачів за роботою на місцях, фахівців зі збору даних, прес-конференції та зустрічі із зацікавленими сторонами.
- ▶ Знайдіть належне місце в тексті, щоб вставити графічний матеріал.
- ▶ Розмістіть окремі фотографії над заголовками глав.

4.4. ТЕМИ ЗВІТІВ І ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ПИТАНЬ

Цей розділ покликаний всебічно охопити ті аспекти в оцінюванні виборчого процесу, спостереження за якими та звітування про які зазвичай здійснює національна місія зі спостереження за виборами. Ці аспекти, зокрема, охоплюють політичний контекст, нормативну базу (включно з виборчою системою), органи управління виборчим процесом, відомості про виборців, списки та реєстрацію виборців, реєстрацію учасників виборів (партій та (або) кандидатів), виборчу кампанію, висвітлення виборів у ЗМІ, день виборів (голосування та підрахунок голосів), підбиття підсумків та оприлюднення результатів, скарги та апеляції, а також розвиток подій після виборів.

Окрім того, посібник містить контрольний перелік питань за кожним напрямом оцінювання в звітності, прагнучи надати практичний і зручний інструмент для підготовки якісної звітності національними спостережними місіями.

А. Політичний контекст

Розпочинаючи національне спостереження за виборами, громадські організації мають зважати на більш загальний контекст, у якому проходять вибори. Можна проаналізувати та включити до звітів і ті аспекти, що не мають явного, прямого зв'язку з виборами, наприклад процес демократизації в країні та поточні геополітичні наслідки. Крім того, бажано вивчити політичний устрій країни та стан дотримання прав людини й основоположних свобод, включно з правами жінок, становищем національних і релігійних меншин, а також осіб із обмеженими можливостями або інших особливо вразливих чи соціально незахищених груп.

Так само доцільно розглянути та проаналізувати більш загальні проблеми виборчого циклу, зокрема втілення попередніх рекомендацій, проведення виборчої реформи, функціонування демократичних інститутів на центральному та місцевому рівнях (із погляду прозорості та підзвітності), можливості, що надають чинне законодавство та влада у веденні діалогу та залученні громадянського суспільства до державних справ, а також вплив атмосфери, в якій відбуватимуться вибори.

Звітуючи про політичний контекст, можна звернути увагу на такі питання.

Політичний процес

- ▶ Які основні питання найчастіше виникають у сфері суспільного життя?
- ▶ Яка позиція основних зацікавлених сторін щодо дотримання прав людини й основоположних свобод?
- ▶ Чи уможливорює політична система участь громадськості в демократичних процесах, у тому числі у виборах? Якщо ні, то які можуть бути причини: брак довіри до процесу чи демократичних інституцій, брак довіри до політичних партій?
- ▶ Як ухвалюють законодавство та наскільки широким є коло осіб, яке залучають до підготовки нового законодавства?

Політичні чинники, важливі для виборів

- ▶ Чи є політичні та демократичні чинники, зазвичай не пов'язані з виборами, але які можуть відігравати роль у здійсненні виборчого процесу (наприклад, армія)?
- ▶ Чи є якісь обставини, зумовлені більш загальним середовищем, які ускладнюють діяльність кандидатів чи політичних партій?
- ▶ Чи уособлюють наявні кандидати або політичні партії широкий спектр думок, забезпечуючи для виборців реальний вибір?
- ▶ Яким чином юридичні вимоги, що висувають до акредитації, наприклад, заборона на іноземне фінансування або потреба передбачити спостереження за виборами в статуті, впливають на діяльність зі спостереження?
- ▶ Наскільки жорсткими є процедури подання заяви та отримання акредитації як спостерігача?
- ▶ Якою є позиція різних зацікавлених сторін щодо питань, піднятих міжнародними й національними організаціями у попередніх звітах зі спостереження за виборами, і чи відповідальні органи вжили заходів із метою усунення цих проблем?

Становище жінок у суспільстві

- ▶ Якою мірою держава виконує свої міжнародні зобов'язання у сфері прав людини та гендерної рівності?
- ▶ Чи наданий жінкам рівний доступ до освіти та зайнятості?
- ▶ Чи перебувають жінки з певних груп (меншини, ВПО, сільські мешканці, жертви насильства та (або) торгівлі людьми) в особливо несприятливому становищі?

Жінки в політиці

- ▶ Як представлені жінки в останньому та попередніх складах парламенту або в місцевих і регіональних асамблеях?
- ▶ Яку частку посад міністрів в уряді, мерів або голів місцевих чи регіональних асамблей обіймають жінки?
- ▶ Яка кількість і частка жінок у виборчих органах на різних рівнях?

Участь національних меншин і груп з особливими потребами

- ▶ Яку частку посад у кабінеті міністрів, інших високих державних посад та посад в законодавчих органах обіймають самопроголошені представники національних меншин?
- ▶ Яка частка представників національних меншин у місцевих радах?
- ▶ Яка частка самопроголошених кандидатів від національних меншин у списках політичних партій?
- ▶ Як представлені ВПО, біженці або кочові громади в списках політичних партій (чи ці групи створюють власні політичні партії або ж їх обирають за списками інших політичних партій)?
- ▶ Які кількість і частка представників національних меншин у виборчих органах різного рівня?

В. Нормативна база

Національне спостереження за виборами, здійснюване громадськими організаціями, може сприяти вдосконаленню нормативної бази для виборів. На ГО, де це можливо, належить покласти обов'язок із пропагування мирних виборчих і політичних процесів, наприклад удосконалення нормативної бази для проведення виборів та діяльності органів управління виборчим процесом. Спостереження за змістом нормативної бази та її застосування – це наріжний камінь контролю за виборами, особливо для ГО, що мають багаторічну практику спостереження та аналізу, яка охоплює весь виборчий цикл.

ГО слід починати свою діяльність із виявлення всіх інструментів, що складають національну нормативну базу для проведення виборів. Зазвичай це – Конституція (а саме: положення, що стосуються вільних виборів), ухвалені парламентом законодавчі акти (наприклад, виборчий кодекс або закон про вибори), а також нормативні акти, що вносяться урядом або органом виборчої адміністрації (наприклад, постанови та рішення).

На додаток до положень, що стосуються виключно питань проведення виборів, норми щодо захисту прав людини та основоположних свобод (таких як свобода зібрань, вираження поглядів тощо) та інших відповідних аспектів (як-от: громадянство, ЗМІ тощо) також становлять частину правової бази в проведенні виборів. Ратифіковані відповідною країною міжнародні угоди, що регламентують право на вільні вибори й суміжні права (наприклад МПГПП і ЄКПЛ), або інші угоди у сфері прав людини, які містять положення про виборчі права окремих груп населення (Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і Конвенція про політичні права жінок (CPRW) – стосовно жінок; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ICERD) і Рамкова конвенція про захист національних меншин (FCNM) – стосовно меншин; Конвенція про права інвалідів (CRPD) – стосовно осіб з обмеженими можливостями) становлять частину відповідної національної нормативної бази. Крім того, необхідно зважати на остаточні судові рішення з питань виборів, винесені національними судами, а також на рішення Європейського суду з прав людини, винесені проти окремих країн.

Поряд із тим важливо виявляти невирішені питання, що пов'язані з покращенням нормативної бази та ґрунтуються на політичних зобов'язаннях, узятих на себе країною. Міжнародні органи у своїй діяльності з моніторингу зазвичай виявляють такі проблеми, зокрема, КПЛ ООН – у своїх прикінцевих зауваженнях, ОБСЄ/БДІПЛ – у своїх звітах зі спостереження за виборами, Венеціанська комісія – у своїх дослідженнях і висновках із питань виборчого законодавства відповідної країни. ГО рекомендується розглянути питання про те, чи створені для громадян дієві можливості реалізувати свої виборчі права. Пропозиції щодо належної структури викладено нижче.

Такі питання можна розглядати під час спостереження та підготовки звітності стосовно нормативної бази.

Нормативна база виборів

- ▶ Які документи та положення становлять національну нормативну базу для проведення виборів (включно з судовими рішеннями)? Яка структура виборчого законодавства?
- ▶ Чи виборче законодавство чітко визначає ієрархію правових норм, що регламентують вибори (чи в ньому зазначено, що конституційні та законодавчі положення мають пріоритет над будь-якими вказівками)?
- ▶ До яких необхідних покращень вже була виявлена потреба у нормативній базі (див., наприклад, рекомендації, що містяться у висновках Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДІПЛ та в попередніх звітах ОБСЄ/БДІПЛ за результатами спостереження)? Чи вони вже втілені? Як позначилося втілення рекомендацій на виборчому процесі? Якого прогресу було досягнуто з того часу?
- ▶ Чи нормативна база для проведення виборів достатньо стабільна, щоб забезпечувати визначеність (передбачуваність) виборчого процесу для зацікавлених сторін під час виборів? Чи зміни вносили за результатом консультацій із широким колом осіб? Чи внесені виконавчою владою (урядом) зміни відповідають фактичній компетенції виконавчого органу в цій галузі? Чи зміни вносили згідно з правовими нормами, що регламентують оприлюднення законів?
- ▶ Якою мірою дотримуються нормативної бази для проведення виборів під час нинішніх виборів?
- ▶ Чи норми виборчого права мають хоча б статус законодавчого акта, ухваленого парламентом (зокрема, чітко визначені процедури демократичних виборів і виборчої системи в цілому повинні мати статус закону; норми стосовно технічних питань і деталей можуть включатися до нормативно-правових актів, ухвалених виконавчою владою)?
- ▶ Чи нормативна база для проведення виборів чітко прописана, послідовна та відкрита для доступу (опублікована та загальнодоступна для громадян, не має суперечностей і прогалін; не занадто ускладнена)?
- ▶ Чи виборче законодавство набуло чинності відповідно до застосовних правових норм, що регламентують порядок оприлюднення законів (тобто поправки, внесені всупереч таким положенням, можуть бути скасовані судами)?

Однак повноваження органів управління виборчим процесом (ОУВП) регламентувати певні нагальні питання власними нормативними актами мають здійснюватися згідно з принципом законодавчого (парламентського) контролю за виборчим законодавством. Таким чином, можна розглядати питання нижче.

Роль органів управління виборчим процесом

- ▶ Чи повноваження органів управління виборчим процесом на всіх рівнях встановлені законом, включно із зобов'язаннями організувати виборчий процес справедливо, неупереджено та згідно із законодавством?

- ▶ Чи виборче законодавство чітко окреслює та визначає обсяг і межі повноважень ОУВП видавати вказівки?
- ▶ Чи відносини між національними та місцевими органами влади, а також між виборчими органами та іншими державними органами чітко окреслені й визначені (із метою запобігти конфліктам або частковому накладанню повноважень з іншими органами державної влади)?
- ▶ Чи закон чітко встановлює, що вказівки не можуть суперечити або не відповідати виборчому законодавству?
- ▶ Чи виборче законодавство передбачає процес подання кандидатами та виборцями скарг і апеляцій щодо ухвалення та виконання таких вказівок ОУВП? Чи дозволяє воно також подавати скарги й апеляції щодо порушення виборчого законодавства виборчими органами?
- ▶ Чи забезпечує виборче законодавство чітко визначені правила видачі виборчою адміністрацією вказівок у надзвичайних ситуаціях або в день виборів, а також пов'язані з цим процедури?
- ▶ Чи скасовували або обмежували суттєві засадничі права, такі як таємниця голосування, через інструкцію чи правила ОУВП?

Нормативна база для проведення виборів (участь жінок)

- ▶ Чи гарантує конституція рівні права для жінок?
- ▶ Чи містить вона певні права для жінок балотуватися на державні посади та обіймати їх?
- ▶ Чи є в конституції положення, що ставлять жінок у несприятливі умови?

Виборча система (участь жінок)

- ▶ Чи впливає виборча система на участь жінок як кандидатів?
- ▶ Чи дозволяє закон позитивні дії з метою збільшення числа жінок, яких обирають? Що це за дії (наприклад, закріплення місць за жінками, жінки на виграшних – верхніх 10 – місцях у списку кандидатів)? Що члени виборчих комісій роблять зі списками, які не відповідають позитивним діям (квотам)?
- ▶ Якщо запроваджені будь-які позитивні дії, наскільки вони були успішні щодо збільшення кількості жінок-кандидатів і обраних жінок?
- ▶ Використовують відкриті чи закриті списки? Якщо використовують відкриті списки, чи призвело це до збільшення або зменшення кількості жінок-кандидатів? Як заповнюють вакансії в разі, якщо жінка відкличе свою кандидатуру?
- ▶ Чи видно з результатів, що виборча система сприяє жінкам або ж ставить їх у несприятливі умови?

Участь національних меншин і груп з особливими потребами

- ▶ Чи гарантує конституція загальне виборче право без необґрунтованих обмежень?
- ▶ Як виборча система забезпечує представництво національних меншин?
- ▶ Чи існують у виборчому законодавстві конкретні положення щодо участі представників національних меншин як кандидатів та виборців?

- ▶ Чи є обмеження на створення політичних партій на підставі належності до якоїсь спільноти? Чи можна вказати на якісь адміністративні обмеження, що унеможливають фактичну участь кандидатів або партій – представників національних меншин?
- ▶ Чи виборче законодавство передбачає спеціальні заходи для представництва національних меншин, ВПО, біженців і кочових громад?

С. Органи управління виборчим процесом

Робота ОУВП життєво важлива для демократичного виборчого процесу. Те, як вони працюють, створює умови для здійснення виборцями й кандидатами своїх засадничих свобод і політичних прав повною мірою. Виборча адміністрація має працювати професійно, ефективно й прозоро, наскільки це можливо – під пильним контролем громадськості, але водночас повинна бути в змозі виконувати свою роботу без політичного втручання або залякування. Її роль полягає в тому, щоб забезпечувати суворе, належне та неупереджене дотримання і здійснення всіх етапів виборчого процесу своєчасно і в такий спосіб, щоб усі зацікавлені сторони на виборах, а особливо виборці, були впевнені в чесності такого процесу.

ЦВК, відповідальна за винесення рішень і нагляд за всім процесом, зазвичай очолює ОУВП та, як правило, є постійним органом. Майже завжди структура ОУВП складається з різних рівнів нижчих виборчих комісій, які відповідають різним рівням місцевого самоврядування (наприклад, обласні, територіальні, районні та міські). Усі рівні можуть діяти на постійній основі або тимчасово, починаючи роботу лише в період виборів. Звичайно є потреба в чіткому розмежуванні ролей між різними гілками та рівнями ОУВП. Склад, порядок заміщення та функції кожного рівня виборчої адміністрації мають чітко визначитися в законі, оскільки це впливає на їхню незалежність і якість роботи.

Що стосується складу, то ОУВП може складатися з різних учасників і призначатися різними методами. Позапартійна незалежна комісія охоплює членів, яких призначають на основі професійного досвіду або відбирають з-поміж авторитетних, нейтральних і досвідчених осіб, включно з працівниками судових органів. Партійна незалежна комісія складається з осіб, призначених політичними партіями чи кандидатами. Роль партійної виборчої адміністрації значно посилюється, коли її склад віддзеркалює політичний спектр, особливо кандидатів на виборах, і коли її члени діють колегіально, узгоджено та конструктивно, а не ухвалюють рішень з огляду на партійну лінію.

Можна звернути увагу на такі питання.

Діяльність органів управління виборчим процесом

- ▶ Чи довіряє громадськість роботі органів управління виборчим процесом?
- ▶ Які питання найчастіше ставить громадськість у зв'язку з роботою таких органів?
- ▶ Чи діє виборча адміністрація самостійно, чесно й неупереджено?
- ▶ Чи забезпечує вона репрезентативну картину політичного спектра (або учасників виборів)?

- ▶ Чи регулярно відбувається процедура вибору членів ОУВП? Чи узгоджені загалом правила для цієї процедури?
- ▶ Чи має ОУВП змогу працювати вільно, без втручання або залякування?
- ▶ Чи має ОУВП достатні фінансові та інші ресурси?
- ▶ Чи працює ОУВП відповідно до закону й регламенту?
- ▶ Чи дотримується ОУВП встановлених законом термінів? Чи має Центральна виборча комісія дієвий план, який передбачав би задоволення всіх прогнозованих потреб у належні терміни?
- ▶ Чи діє ОУВП колегіально, узгоджено й конструктивно? Чи всі члени виборчих органів були в змозі приступити до роботи? Чи всі члени мають рівний доступ до інформації?
- ▶ Чи ОУВП діє прозоро? Чи забезпечує він доступ акредитованим представникам, спостерігачам і ЗМІ для вивчення своєї роботи?
- ▶ Чи інформує ОУВП належним чином зацікавлені сторони на виборах та громадськість про свою діяльність?
- ▶ Чи є чіткий поділ функцій між різними рівнями ОУВП?
- ▶ Чи ухвалюють відповідні рішення або вказівки і належним чином та своєчасно доводять до відома на більш низьких рівнях?
- ▶ Чи забезпечує ЦВК належне й своєчасне навчання для всіх рівнів ОУВП?
- ▶ Чи виробляють виборчі матеріали закритого характеру у спосіб, що гарантує їхню цілісність?

Участь жінок, національних меншин і груп з особливими потребами

- ▶ Чи обіймають жінки керівні посади в ОУВП? Чи мають вони реальний вплив?
- ▶ Чи виборчі комісії обізнані з проблемами, що можуть впливати на жінок? Наприклад, сімейне голосування? Чи вживали вони заходів, щоб подолати ці проблеми?
- ▶ Чи достатньо різноманітний склад органів виборчої адміністрації та чи відбиває він якоюсь мірою етнічний склад на загальнонаціональному й місцевому рівнях?
- ▶ Чи обізнані посадовці в органах зі спостереження за виборами із питаннями, з якими зіштовхуються представники національних меншин, ВПО, біженці й кочові громади? Чи готові вони результативно вирішувати ці питання?

D. Роз'яснювальна робота серед виборців

Звітування про роз'яснювальну роботу та інформування виборців має починатися з чіткого визначення цих двох понять та вирішення того, які саме аспекти будуть піддані моніторингу. Таке рішення ґрунтується на тому, який обсяг встановлений для спостереження за відповідним виборчим циклом. Громадські організації зазвичай оцінюють масштаби та ефективність інформування виборців і роз'яснювальних програм, здійснюваних різними зацікавленими сторонами, такими як ОУВП, політичні партії або інші громадські організації. Можна встановити взаємозв'язок між роз'яснювальними програмами та ступенем участі різних груп у виборах (жінки, молодь і етнічні групи).

Програми інформування виборців, як правило, надають базові відомості про процедуру голосування, вимоги до реєстрації, терміни, а також загальну інформацію про вибори. Вони також забезпечують відомості та використовують методи, спрямовані на заохочення громадян до участі у виборах, сповіщають про право участі в загальному демократичному процесі, проводячи зв'язки між виборами та більш широкими аспектами, такими як права людини, – наприклад, участь виборців, які голосують уперше, жінок, меншин, осіб з обмеженими можливостями та літніх людей.

Громадські організації можуть вирішити зосередитися на одному з цих аспектів або на кількох із них. Можна вивчати такі питання.

Стратегія

- ▶ Чи зобов'язаний ОУВП за законом інформувати виборців про всі аспекти виборчого процесу?
- ▶ Чи є у виборчої адміністрації стратегія роз'яснювальної роботи серед виборців?
- ▶ Хто залучений до роз'яснювальної роботи чи інформування виборців (ОУВП, політичні партії, центральні органи виконавчої влади, засоби масової інформації, громадські організації)?
- ▶ Чи співпрацюють якимось чином ОУВП та громадянське суспільство в інформуванні чи роз'яснювальній роботі серед виборців або в більш широких громадянських роз'яснювальних програмах?
- ▶ Чи є в ОУВП методи, щоб оцінити ефективність інформаційних програм та роз'яснювальної роботи серед виборців (чи виборці обізнані з виборчим процесом та володіють інформацією про кандидатів, партії, вимоги до реєстрації та участі в голосуванні)?

Своєчасність

- ▶ Чи інформацію своєчасно надають усім особам, що мають право голосу?
- ▶ Чи інформацію про порядок, терміни та місцезнаходження також надано до початку реєстрації виборців?
- ▶ Чи роз'яснюють виборцям зміни до виборчого законодавства або процедур завчасно, щоб вони могли їх зрозуміти?

Зміст

- ▶ Чи роз'яснювальні програми для виборців надають інформацію про роль та обов'язки громадян у демократичному суспільстві? Чи є більш широкі громадянські роз'яснювальні програми? Хто їх реалізує?
- ▶ Чи інформацію для виборців чітко представлено? Чи інформацію подано в неупереджений і належний спосіб (наприклад, в бюлетенях не позначені імена окремих кандидатів)?
- ▶ Чи достатньо інформації про права та обов'язки виборців?
- ▶ Чи достатньо інформації про терміни та процедури (процедури голосування – де, коли, як)?

- ▶ Чи інформація про процедури реєстрації виборців достатньо чітка: де, коли, як? Чи можуть виборці перевірити свої імена в списку виборців?

Цільова аудиторія

- ▶ Які канали комунікацій використовуються (традиційні або онлайн ЗМІ та соціальні мережі)?
- ▶ Чи використовують належні канали комунікації або інформаційні технології для відповідної аудиторії (наприклад, чи використовують соціальні медіа в роботі з молодими виборцями? коли і як використовують друковані або аудіоматеріали тощо)?

Інформація для виборців, орієнтована на жінок

- ▶ Чи є якась інформація, окремо спрямована на аудиторію жінок?
- ▶ Чи інформація про голосування доступна жінкам (наприклад, чи приділяли увагу рівню грамотності та наявності різних мов)?
- ▶ Чи інформація про реєстрацію виборців доступна всім жінкам?
- ▶ Чи влада, політичні партії, ЗМІ та НУО беруть участь в орієнтованій на жінок інформаційно-роз'яснювальній діяльності з питань реєстрації виборців?
- ▶ Чи є якісь фактори, що обмежують доступ жінок до інформації про вибори?

Інформація для виборців, орієнтована на національні меншини

- ▶ Чи запланували ОУВП інформаційно-роз'яснювальні заходи для меншин, що живуть у країні? Чи інформація про реєстрацію та голосування доступна їхніми мовами?
- ▶ Чи роз'яснювальні програми для виборців, що транслюються ЗМІ, охоплюють усі регіони країни, зокрема, райони, які населяють національні меншини?
- ▶ Чи поінформовані можливі кандидати, що представляють національні меншини, належним чином про процедури висунування та реєстрації?
- ▶ Чи здійснюють НУО інформаційно-роз'яснювальні програми для виборців з орієнтацією на меншини? Чи є активні НУО, що представляють групи меншин і ведуть діяльність з інформування виборців?

Інформація для виборців, орієнтована на групи з особливими потребами

- ▶ Чи проводиться роз'яснювальна робота серед виборців для певних груп населення з традиційно низькою явкою на виборах?
- ▶ Чи здійснюються такі заходи з роз'яснювальної роботи серед виборців, що орієнтовані на тих, хто голосує вперше, на літніх або неписьменних виборців?
- ▶ Чи інформаційні матеріали про вибори доступні для громадян, що мешкають за межами країни, біженців або ВПО?
- ▶ Чи мають ВПО, біженці, кочові громади або особи, що мешкають у віддалених районах, доступ до роз'яснювальних матеріалів для громадян?
- ▶ Чи велика кількість недійсних бюлетенів, що могло б вказувати на незрозуміння виборцями процедури голосування? Чи недійсні бюлетені найчастіше

трапляються в якомусь окремому районі або ж вони пов'язані з якоюсь конкретною спільнотою?

Е. Списки та реєстрація виборців

Аби в цілому оцінити процес реєстрації виборців, варто розглянути питання, пов'язані із законодавством, що регламентує цей процес, спосіб, у який застосовують це законодавство, та якість списків виборців.

Вирішуючи питання про те, за чим належить спостерігати під час реєстрації виборців, громадські організації можуть зосередитися на одному з вказаних нижче аспектів або на всіх одночасно, виходячи з обсягу свого проекту зі спостереження:

- ▶ якість самого списку виборців (з огляду на те, що абсолютно точних списків виборців не існує);
- ▶ загальний процес реєстрації виборців;
- ▶ публічна інформаційна кампанія, орієнтована на інформування виборців про процедуру та терміни реєстрації.

Зазначені нижче питання, які можна розглядати з метою складання звіту про процес реєстрації виборців, також стосуються якості списку виборців.

Законодавство

- ▶ Чи встановлює закон чіткі вимоги, що регламентують процес реєстрації виборців, і за якими критеріями визначається право голосу?
- ▶ Чи законодавчі норми про реєстрацію виборців призводили до суперечностей у минулому та які основні питання з огляду на це поставали?
- ▶ Чи критерії, за якими визначається право голосу, відповідають вимогам національного законодавства та чинним міжнародним стандартам і належній практиці (громадянство, вік, місце проживання)?
- ▶ Чи заборона голосувати або обмеження права голосу обґрунтовані та відповідають чинному законодавству?
- ▶ Чи надавали національні й міжнародні спостерігачі будь-які важливі рекомендації з метою покращити процедуру реєстрації та як відбувається їхнє виконання?
- ▶ Чи процес перегляду законодавства, що регламентує реєстрацію виборців, прозорий для громадськості?

Списки та реєстрація виборців перед виборами

- ▶ Чи критерії, за якими визначається право голосу, відповідають вимогам національного законодавства та чинним міжнародним стандартам?
- ▶ Коли список виборців останнього разу оновлювався відповідальними установами? Чи відповідальні установи звітують про свою діяльність з оновлення списку виборців?

- ▶ Чи списки виборців складають і оновлюють відповідно до положень чинного законодавства? Чи оновлення списку виборців потребує перегляду будь-яких чинних законів?
- ▶ Які основні питання найчастіше виникали в минулому щодо якості списків виборців? Чи ці питання пов'язані з певною групою виборців або географічним регіоном?
- ▶ Які поточні проблеми викликають занепокоєння в зацікавлених сторін? Чи прозора процедура підготовки списків?
- ▶ Чи мають виборці змогу перевірити свої імена в списках і точність поданої інформації? Як саме вони можуть це зробити?
- ▶ Чи є в списку виборців імена, що не мають там бути з різних причин?
- ▶ Чи достатньо можливостей у громадян, щоб подати скаргу й просити внести виправлення до списку виборців?
- ▶ Чи надають виборцям, учасникам і громадським організаціям доступ, щоб перевірити, як розглядають скарги на списки виборців?
- ▶ Чи всі громадяни можуть зареєструватися для голосування без будь-якої дискримінації? Чи існують бар'єри для реєстрації певних груп населення (наприклад, меншин)?
- ▶ Чи є чіткі процедури, що забезпечували би внесення до списків усіх виборців, які мають право голосу, можливість голосувати тільки тим, хто має таке право, і запобігали би багаторазовій реєстрації?
- ▶ Чи є спеціальні положення (якщо так, то наскільки докладні), що регламентують альтернативні процедури реєстрації (відкріпні посвідчення, картки виборця)? Якщо є, то чи здійснюють їх належним чином?
- ▶ Чи організовано центри реєстрації виборців відповідно до чинного законодавства, чи оприлюднена інформація про їхнє розташування?
- ▶ Чи громадські організації та кандидати мають достатньо можливостей, щоб перевірити точність списків виборців (наприклад, чи надають їм кілька примірників списку виборців)? Чи ці організації та особи мають змогу подавати скарги й просити внести виправлення до списку виборців?
- ▶ Чи громадським організаціям дозволено контролювати всі етапи формування списків виборців і чи потрібна їм для цього додаткова акредитація?
- ▶ Чи проводить влада інформаційну кампанію, закликаючи громадян до реєстрації або перевірки точності інформації про себе в списках? Як оцінюють вплив таких інформаційних кампаній?
- ▶ Чи беруть організації громадянського суспільства участь в інформаційних кампаніях із реєстрації виборців і як вони оцінюють вплив своїх кампаній? Чи такі організації працюють в коаліції з метою проведення таких інформаційних кампаній?
- ▶ Чи примірники списків виборців розміщують на виборчих дільницях так само, як і офіційний остаточний список кандидатів?
- ▶ Чи є чіткі правила щодо опублікування даних про кількість виборців у списках за кожним адміністративним округом та кожною виборчою дільницею заздалегідь до виборів? Чи дотримуються цих правил?

Списки виборців у день виборів

- ▶ Які проблеми виникли у день виборів, пов'язані зі списками виборців, і як їх вирішували?
- ▶ Чи відповідають положення про додаткові списки виборців національним правилам реєстрації та чинним міжнародним стандартам?

Участь жінок

- ▶ Чи існують перешкоди для жінок, які мають намір зареєструватися для голосування?
- ▶ Чи ведуть точний облік змін прізвища, наприклад, після шлюбу?
- ▶ Чи дільниці зручно розташовані та відкриті в часи, коли жінки зможуть відвідувати їх із метою реєстрації?
- ▶ Чи можуть жінки реєструватися індивідуально або ж їх реєструють у складі сім'ї чи домогосподарства?

Участь національних меншин і груп з особливими потребами

- ▶ Чи забезпечено подання реєстраційних форм різними мовами?
- ▶ Чи доступна допомога тим, у кого є проблеми з грамотністю?
- ▶ Як чинна система реєстрації передбачає можливість реєстрації та участі у виборах національних меншин?
- ▶ Чи є громади національних меншин, які зіштовхуються з проблемами реєстрації як виборці або із отриманням громадянства? Який характер мають ці проблеми? Вони технічні чи політичні? Чи варто через них змінювати законодавство?
- ▶ Які документи, що засвідчують особу, потрібно мати, щоб зареєструватися для голосування? Чи в таких документах зазначено етнічну або релігійну належність їхніх власників?
- ▶ Чи в громад національних меншин достатньо наявної інформації про процес реєстрації виборців? Чи така інформація доступна мовами меншин?
- ▶ Як наявна система реєстрації дозволяє залучити виборців з обмеженими можливостями? Чи є альтернативні способи, що дозволяють людям з обмеженими можливостями зареєструватися без додаткових витрат або практичних труднощів?
- ▶ Чи органи управління виборчим процесом створюють спеціальні інформаційні матеріали або механізми, що полегшують реєстрацію виборцям з обмеженими можливостями?
- ▶ Чи реєстрація постійного місця проживання або адреси становить вимогу для реєстрації виборців? Як це впливає на ВПО та кочові громади?

F. Реєстрація кандидатів на виборах

Для того щоб оцінити процес реєстрації учасників (політичних партій, кандидатів), варто звернути увагу на питання, пов'язані із законодавством, що регламентує такий процес, і спосіб, у який застосовують це законодавство. Аби процес виборів

був справжній, треба створити, спираючись на законодавство та запровадження належної практики, відкрити та всеосяжну процедуру реєстрації політичних партій і кандидатів. Нормативна база повинна забезпечувати рівні умови для участі та реєстрації політичних партій і кандидатів, незалежно від ідеології.

Національним спостерігачам за виборами потрібно вивчити процедури реєстрації та оцінити, наскільки вони є чіткими та наскільки послідовно застосовуються. Доцільно ретельно проаналізувати види тих обмежень, які накладають на кандидатів. Попри те, що обмеження часто бувають закріплені в законодавстві, вони повинні бути обґрунтовані та недискримінаційні (на відміну від вимог надмірної кількості підписів на підтримку кандидата або необґрунтованих вимог щодо грошових внесків).

Окрім того, так само потрібно розглянути терміни, встановлені для реєстрації партій і кандидатів. Нормативна база має забезпечувати достатні проміжки часу для подання кандидатами своїх реєстраційних документів. Водночас для кандидатів, чиї заяви було відхилено через неналежно оформлені документи, треба забезпечувати можливість завчасно подати їх знову, щоб взяти участь у виборчій кампанії. Національним спостерігачам за виборами варто доповідати про процедуру недопущення кандидатів до виборів і стежити за процесом розгляду скарг, щоб бути в змозі оцінювати, як ці спори були вирішені. Особливу увагу належить приділити випадкам зняття кандидатів і повідомляти про епізоди, які б свідчили про тиск або залякування.

Доповідаючи про реєстрацію учасників, варто розглядати такі питання.

Реєстрація кандидатів на виборах

- ▶ Чи є чітким і прозорим порядок реєстрації та функціонування політичних партій?
- ▶ Чи чітко врегульоване законодавством право балотуватися на виборах і чи забезпечує воно рівні можливості для всіх учасників з найрізноманітнішими політичними переконаннями?
- ▶ Чи кандидати висловлювали в минулому занепокоєння процесом реєстрації? Які були основні проблеми й чи зауважили їх також національні та міжнародні спостерігачі?
- ▶ Чи процедури реєстрації учасників відкриті та недискримінаційні?
- ▶ Чи процедури застосовують послідовно й неупереджено?
- ▶ Чи обмеження на право балотуватися обґрунтовані в рамках закону? Як їх застосовують?
- ▶ Чи мають учасники право скаржитися в разі відмови в реєстрації? Чи достатньо можливостей для отримання правового захисту і чи виділено на це достатньо часу до виборів, щоб учасники були в змозі вести кампанію?
- ▶ Як було ухвалене рішення про відхилення запропонованої кандидатури?
- ▶ Чи вимоги до грошових внесків обґрунтовані та недискримінаційні?
- ▶ Чи вимоги до підписних листів обґрунтовані та недискримінаційні?
- ▶ Чи є чіткі правила перевірки підписів на підтримку кожного кандидата? Чи ці правила застосовують послідовно?

- ▶ Чи є групи, які зіштовхуються з додатковими перешкодами (наприклад, жінки, меншини) під час реєстрації кандидатів?
- ▶ У разі помилок у пакеті документів для реєстрації чи мають кандидати змогу їх виправити та знову подати заяву?
- ▶ Чи багато було кандидатів, які зняли свою кандидатуру з виборчих перегонів після своєї реєстрації? Якщо так, то чи були підстави для цього обґрунтовані та виправдані (наприклад, чи зазнавали кандидати тиску або залякування)?
- ▶ Чи спостерігали в процесі зняття кандидатур будь-які закономірності (певна політична належність, розподіл за регіонами)?

Політичні партії (участь жінок)

- ▶ Скільки жінок обіймає керівні посади в політичних партіях?
- ▶ Як складають списки кандидатів? Чи є для жінок будь-які спеціальні умови, наприклад, списки, до яких вносять лише жінок?
- ▶ Чи запроваджено будь-які конкретні заходи, щоб заохотити жінок до балотування на виборах?
- ▶ Чи беруть до уваги потреби жінок в політичних платформах?
- ▶ Чи вживають будь-яких конкретних заходів, щоб заручитися підтримкою жінок-виборців?

Реєстрація кандидатів (участь жінок)

- ▶ Чи передбачено для складання списків кандидатів особливі правила, що сприяють жінкам – наприклад, наявність квот, чергування жінок та чоловіків, або місця, призначені лише для жінок?
- ▶ Чи кількість підписів, потрібних для висунення, або сума грошового внеску стримують жінок від висунення у кандидати?
- ▶ Яких заходів вживають посадовці щодо списків кандидатів, що не відповідають вимогам позитивних дій?

Участь національних меншин

- ▶ Чи ставлять до кандидатів будь-які вимоги щодо вільного володіння мовою? Якщо так, то як ці вимоги впливають на участь національних меншин у виборчому процесі?
- ▶ Як складають партійні списки? Чи є вимоги щодо включення до них представників меншин?

Г. Виборча кампанія

Кампанія

Щоб вибори були вільні та справедливі, потрібно надати всім учасникам (партіям, кандидатам) та їхнім прихильникам можливість вільно доносити свої політичні ідеї до виборців, аби останні могли здійснити поінформований вибір. Кампанії мають ґрунтуватися на вільній й безперешкодній реалізації права на свободу зібрань і вираження поглядів.

Зокрема, нормативна база повинна гарантувати, що кожній політичній партії та кожному кандидату на справедливій і рівній основі надано доступ до електорату й можливості донести до нього свою політику, пропагувати свою придатність для обрання на виборну посаду, проводити мітинги та здійснювати візити по всій країні. Гарантії рівних можливостей так само можуть додатково регламентуватися адміністративними органами, наприклад, Центральною виборчою комісією, яка зобов'язана стежити за правильним веденням виборчих кампаній. Владі слід запроваджувати правила ведення кампаній та забезпечувати їхнє дотримання у послідовний та неупереджений спосіб.

Такі правила також мають гарантувати рівний доступ до державних ресурсів і запобігати свавільним адміністративним діям. Особливо важливо, щоб кампанія велася в атмосфері, вільній від насильства, тиску чи залякування. Громадяни не мають боятися покарань, таких як звільнення з роботи, за свою передвиборчу діяльність. Усі особи повинні бути захищені від примусу з боку влади; особливу увагу з огляду на це можна звернути на такі групи, як студенти, військовослужбовці, працівники державного сектору або місцеві лідери. Крім того, служба безпеки зобов'язана утримуватися від залякування та запобігати залякуванню з боку інших осіб.

У цьому контексті можна звернути увагу на такі питання.

Оцінка кампанії

- ▶ Чи забезпечено свободу здійснювати політичну агітацію (чи гарантовано законом свободу вираження поглядів, зібрань, об'єднань та пересування без дискримінації)? Чи обмеження цих прав «необхідні в демократичному суспільстві»?
- ▶ Чи забезпечено для всіх політичних партій і кандидатів рівність перед законом? Як саме нормативна база створює рівні умови для всіх учасників?
- ▶ Чи регламентує закон поведінку політичних партій і кандидатів під час виборчих кампаній та забезпечує проведення активної та відкритої агітації без втручання з боку держави?
- ▶ Чи обмежують, прямо або непрямо, можливості жінок-кандидатів та їхніх прихильників вести агітацію? Чи обмежують, прямо або непрямо, можливості кандидатів від національних меншин і їхніх прихильників вести агітацію?
- ▶ Чи запроваджують правила ведення кампаній та забезпечують їхнє дотримання у послідовний, неупереджений і дієвий спосіб?
- ▶ Чи є підтвержені випадки насильства, залякування чи переслідування, або пропаганди насильства, ненависті та розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі? Чи жінки-кандидати зіштовхувалися із випадками перешкоджання або залякування під час своєї кампанії? Чи із такими випадками також зіштовхувалися чоловіки? Чи такі інциденти розглядають невідкладно, послідовно та результативно?
- ▶ Чи правоохоронні та інші регуляторні органи (наприклад, податкові адміністрації) під час виборчої кампанії діють неупереджено, стримано, професійно та належним чином?

Фінансування виборчої кампанії та зловживання адміністративним ресурсом

Щоб змагатися на виборах, політичні партії та кандидати мають потребу в грошах та інших ресурсах, які можуть бути отримані з приватних чи державних джерел. Перші зазвичай являють собою пожертви чи внески, тоді як останні становлять законні внески з боку держави (наприклад, субсидії) або менш законне використання державних ресурсів, таких як персонал, приміщення та обладнання. Останнє за певних умов варто розглядати як приховану форму фінансування виборчої кампанії. Воно може відрізнятися від примусового використання адміністративного ресурсу, згаданого в попередньому переліку контрольних питань. Із кінця 1990-х років розробляють та застосовують на практиці методології моніторингу за фінансуванням виборчих кампаній та зловживанням державними чи адміністративними ресурсами.

Наведений далі список може бути орієнтиром для спостерігачів, що звітують про фінансування кампаній.

Фінансування виборчої кампанії

- ▶ Чи надавали державне фінансування партіям або кандидатам (де це застосовно) на справедливій основі?
- ▶ Чи розкривали учасники свої доходи та витрати, як того вимагає закон? Чи було таке розголошення достатньо чітким, докладним і своєчасним, аби забезпечити ефективне вивчення джерел фінансування?
- ▶ Чи заявлені учасниками джерела доходів відповідали інформації про джерела доходів, отриманій через спостереження?
- ▶ Чи виявлені витрати (або загальна оцінна сума витрат, отримана екстраполяцією вибірок) відповідали обсягам витрат, заявленим учасниками?
- ▶ Чи відповідальні за нагляд установи виконували свою функцію належним чином і (або) оцінювали достатність самої нормативної бази?
- ▶ Які аспекти фінансування виборчої кампанії контролювалися і як саме: доходи (пожертвування, внески з боку держави тощо), витрати чи обидва аспекти?
- ▶ Які були конкретні цілі моніторингу в кожному конкретному випадку: наприклад, у разі моніторингу доходів та витрат учасників, чи ставили завдання порівняти заявлені доходи або витрати з іншими джерелами інформації (наприклад, розкриття інформації спонсорами, видимі внески у натуральній формі на користь сторін, виявлені під час спостереження витрати), проаналізувати декларації про розголошення, аби визначити малоймовірних спонсорів чи взаємопов'язані пожертвування, або ідентифікувати пожертвування, що корелюють із надходженнями, отриманими від донорів (наприклад, державні контракти)?
- ▶ Чи надавали учасникам державну допомогу (наприклад, субсидії, агітаційні ресурси, простір, ефірний час тощо) відповідно до вимог законодавства, у справедливий і недискримінаційний спосіб?
- ▶ Чи подавали скарги на порушення правил фінансування виборчої кампанії? Якщо так, то чи розглядали їх своєчасно й неупереджено?

Наведений далі список може слугувати орієнтиром в підготовці звітів про зловживання адміністративним ресурсом.

Зловживання адміністративним ресурсом

- ▶ Чи передбачено санкції за зловживання адміністративними ресурсами (державні чи громадські приміщення, інфраструктура, транспортні засоби та працівники) із метою ведення передвиборчої агітації? Якщо так, то чи законодавство чітко й достатньою мірою обмежує або забороняє такі зловживання?
- ▶ Чи використовують державні ресурси з метою примусу або переслідування одного чи кількох політичних конкурентів?
- ▶ Які типи використання адміністративного ресурсу спостерігалися? Ресурси ведення кампанії можуть бути організаційні (офісні приміщення, персонал, обладнання, транспорт тощо), бюджетні (пряме використання державного бюджету) або пов'язані із засобами масової інформації (використання державних чи громадських організацій ЗМІ).
- ▶ Чи використовувалися приміщення, інфраструктура або транспортні засоби державних установ для цілей виборчої кампанії окремих політичних партій чи кандидатів у спосіб, не передбачений правовими нормами державної допомоги?
- ▶ Чи державні службовці брали участь в агітаційних заходах або відвідували їх у робочий час?
- ▶ Якщо адміністративним ресурсом справді зловживали, яка оцінна фінансова вигода від цих ресурсів для партій або кандидатів?

Участь жінок

- ▶ Чи зіштовхувався будь-хто з кандидатів із перешкоджанням або залякуванням за гендерною ознакою під час своєї кампанії?
- ▶ Чи мають жінки такий же доступ до ресурсів, що й чоловіки, у веденні кампанії?

Участь національних меншин і груп з особливими потребами

- ▶ Чи органи влади захищають свободу пересування та зібрання в районах, які населяють національні меншини?
- ▶ Чи можуть виборці вільно відвідувати передвиборчі заходи без будь-яких перешкод, залякування або страху перед репресіями?
- ▶ Чи кандидати, включно з представниками партій національних меншин, мають змогу вільно подорожувати та організовувати передвиборчі заходи? Чи кандидати, об'єднання та партії національних меншин мають можливість на справедливій основі користуватися громадськими будівлями та спорудами під час кампанії?
- ▶ Чи національні меншини можуть друкувати й виставляти передвиборчі плакати та інші агітаційні матеріали? Чи можуть вони їх видавати мовами меншин?
- ▶ Чи можуть кандидати та представники партій виступати на передвиборчих заходах мовами меншин?

- ▶ Чи здійснювалась під час виборів якась агітація проти меншин або їхнє залякування з боку будь-якої партії, особи, груп чи органів влади? Чи були випадки використання мови ворожнечі під час кампанії?
- ▶ Як кандидати, партії чи об'єднання у своїх передвиборчих кампаніях ставляться до питань, пов'язаних із національними меншинами?
- ▶ Чи місця проведення мітингів, приміщення виборчих штабів і комісій, відкриті на час виборчої кампанії, доступні для людей з обмеженими можливостями?
- ▶ Чи агітаційні матеріали або веб-сайти політичних партій доступні для людей з обмеженими можливостями, ВПО, біженців або кочових громад?

Н. Висвітлення виборів у ЗМІ

ЗМІ відіграють важливу роль у виборах, оскільки надають кандидатам платформу для поширення повідомлень своєї кампанії серед виборців, аналізують хід кампаній, інформують про погляди різних політичних груп і без перешкод повідомляють про тих, хто перебуває при владі й знову прагне її отримати. Водночас ЗМІ мають дотримуватися принципів добросовісного висвітлення. Вільний і справедливий виборчий процес вимагає від журналістів ставитися до всіх учасників виважено й намагатися подавати своєчасну, потрібну та об'єктивну інформацію про всі основні події в політиці та під час виборів.

У рамках спостережної діяльності моніторинг ЗМІ ставить за мету оцінити, спираючись на сувору методологію, об'єктивність ЗМІ під час виборчого процесу та відповідність міжнародним стандартам і національному законодавству. Здійснюється аналіз надання кандидатам доступу до ЗМІ з метою донести свої ідеї до виборців і доступність в ЗМІ достатньої інформації для того, щоб виборці могли зробити добре поінформований вибір під час голосування. Основою для аналізу стають статистичні дані про кількість часу, виділеного кандидатам, у якому світлі було подано в ЗМІ інформацію про кандидатів та інших основних політичних фігур, вивчення упередженості, обсягу та якості кампаній з роз'яснювальної роботи серед виборців, а також актуальності інформації про вибори.

Однак моніторингу ЗМІ як такому має передувати аналіз відповідних законів і нормативно-правових актів, що регламентують діяльність ЗМІ. Водночас треба бути обізнаним із роллю й функціями регуляторних органів, що здійснюють нагляд за передвиборчою кампанією в ЗМІ. До того ж аналіз має містити дані про розгляд скарг на ЗМІ упродовж виборчого процесу.

Список, поданий нижче, може стати орієнтиром в підготовці звітів про висвітлення виборів у ЗМІ.

Медійне середовище

- ▶ Чи нормативна база гарантує свободу ЗМІ? Якщо так, то чи цієї свободи дотримуються на практиці? Чи мають ЗМІ можливість працювати вільно й без попередньої цензури (самоцензури), залякування, перешкод або втручання?
- ▶ Чи існує плюралістичне й різноманітне медійне середовище, що забезпечує доступ до широкого спектра політичних думок? Чи державні ЗМІ працюють

незалежно від уряду? Чи перебувають приватні ЗМІ у власності кандидатів або політичних партій? Чи володіють приватними засобами масової інформації декілька осіб так, що це може спричинити упереджене або необ'єктивне висвітлення виборів?

- ▶ Чи були випадки насильства проти журналістів? Якщо так, то чи були такі випадки пов'язані з виборами?
- ▶ Чи були ЗМІ об'єктом здійснення правових чи адміністративних заходів або переслідування (судові позови, податкові перевірки, зупинення чи скасування ліцензії, закриття)? Якщо так, то чи виглядає це політично мотивованим?

Висвітлення виборів

- ▶ Чи забезпечили ЗМІ неупереджене, об'єктивне та безстороннє висвітлення виборів у своїх новинних програмах (особливо громадські та державні ЗМІ)?
- ▶ Чи були випадки висвітлення, які можна розглядати як застосування мови ворожнечі? Чи є випадки здійснення наклепів на кандидатів?
- ▶ Чи мали повідомлення в ЗМІ риси дискримінації за расовою, етнічною, гендерною чи релігійною ознаками?
- ▶ Чи було дотримано положення про надання безкоштовного ефірного часу?
- ▶ Чи положення щодо платної реклами були однакові, прийнятні та не встановлювали обмежень для всіх учасників (щодо ціни, обсягу, ефірного часу, часу трансляції)? Чи платну політичну рекламу чітко означували як таку?
- ▶ Чи надавали ЗМІ достатньо цікавої інформації для того, щоб виборці, ознайомившись із новинами, аналізом і дискусіями, мали змогу зробити поінформований вибір серед кандидатів?
- ▶ Чи ЗМІ надавали об'єктивну інформацію про органи управління виборчим процесом і виступали з ініціативами щодо роз'яснювальної роботи серед виборців?
- ▶ Чи регуляторний орган, що здійснює нагляд за проведенням виборів або роботою ЗМІ, діяв незалежно, неупереджено, прозоро й професійно? Чи мав він змогу працювати без неприйнятного втручання? Чи здійснював він незалежний моніторинг висвітлення виборів у ЗМІ? Чи розглядав він своєчасно й ефективно скарги на засоби масової інформації?

Участь жінок

- ▶ Як загалом ЗМІ висвітлювали жінок-кандидатів під час передвиборчої кампанії?
- ▶ Чи мали жінки-кандидати рівноправний доступ до ЗМІ?
- ▶ Чи використовували ЗМІ під час кампанії сексистські зауваження або стереотипи щодо жінок-кандидатів або лідерів?
- ▶ Чи була якась політична реклама або певне висвітлення подій, що були спрямовані безпосередньо на жінок-виборців?

Участь національних меншин

- ▶ Чи партії або кандидати, що представляють національні меншини, мають безперешкодний доступ до ЗМІ, щоб висловити свої погляди?

- ▶ Як ЗМІ доступні в районах, населених національними меншинами?
- ▶ Чи національний або регіональний медійний ландшафт поляризовано за етнічною ознакою?
- ▶ Чи інформацію про передвиборчу кампанію та вибори надають мовами меншин?
- ▶ Чи є випадки використання мови ворожнечі, що можуть негативно вплинути на кандидатів, партії або громади національних меншин?

Участь людей з обмеженими можливостями

- ▶ Як ЗМІ інформують про кандидатів з обмеженими можливостями, які претендують на державні посади? Чи ЗМІ використовують стереотипи або ставляться упереджено в інший спосіб до кандидатів або виборців з обмеженими можливостями?
- ▶ Чи траплялися випадки використання мови ворожнечі в ЗМІ щодо таких кандидатів або виборців? Яка реакція влади?
- ▶ Чи надано кандидатам з обмеженими можливостями такий же доступ до ЗМІ, як й іншим кандидатам?
- ▶ Чи повідомляють ЗМІ про випадки дискримінації кандидатів або виборців з обмеженими можливостями?
- ▶ Чи мають особи з обмеженими можливостями доступ до своїх власних спеціалізованих ЗМІ, що висвітлюють вибори? Чи органи управління виборчим процесом задовольняють їхні потреби через спеціальні програми в ЗМІ з огляду на характер їхніх обмежених можливостей?

Участь внутрішньо переміщених осіб

- ▶ Як висвітлюють і (або) повідомляють про кандидатів на державні посади чи виборців серед ВПО, біженців і осіб, що належать до кочових громад? Чи використовують ЗМІ стереотипи? Чи демонструють в інший спосіб упередженість до таких кандидатів на державні посади або виборців?
- ▶ Чи траплялися випадки використання мови ворожнечі стосовно ВПО, біженців або представників кочових громад, які балотуються на державні посади, або виборців, які належать до таких громад? Яка реакція влади?
- ▶ Чи надано кандидатам, які представляють ці громади, такий же доступ до ЗМІ, як й іншим кандидатам?
- ▶ Чи ЗМІ об'єктивно доповідають про випадки дискримінації кандидатів на державні посади чи виборців, які представляють ВПО, біженців і осіб, що належать до кочових груп?

I. День виборів

Спостереження у день виборів здебільшого зосереджено на оцінці того, чи всі основні етапи останнього дня виборчого процесу – голосування, підрахунок голосів і підбиття підсумків – проходять організовано та, що є основним, згідно з національним законодавством і міжнародними стандартами.

З огляду на це, спостереження в день виборів потребує дуже серйозної підготовки, зважаючи на його всеосяжність, й особливо враховуючи те, що день виборів повинен бути кульмінацією всього виборчого процесу. Відтак потрібно забезпечити спостереження за різними аспектами та їхній аналіз, як кількісний (на основі статистичних даних із форм спостереження, які заповнюють короткострокові спостерігачі), так і якісний (на основі супутніх і додаткових коментарів), щоб складність процедур була належним чином проаналізована у звіті про спостереження.

Попередній досвід спостереження за голосуванням і підрахунком голосів у поєднанні з аналізом процедур у день виборів мають дати групі національних спостерігачів змогу визначити, які аспекти процесів голосування та підрахунку голосів потребують особливої уваги.

У звіті може бути висвітлено такі основні моменти.

Загальні процедури

- ▶ Можливість для виборців, що мають право голосувати, здійснити своє право голосу.
- ▶ Право на таємне голосування.
- ▶ Робота працівників виборчих комісій.
- ▶ Аналіз того, чи голосування та підрахунок голосів проходять спокійно та організовано, щоб виборці мали можливість вільно зробити свій вибір без жодних перешкод, погроз або насильства.
- ▶ Здійснення прав ЗМІ та спостерігачів за виборами (від партії чи кандидата, національних позапартійних, міжнародних) без втручання ззовні.
- ▶ Публікація докладних результатів, підготовлених якісно та своєчасно, з якомога детальнішою розбивкою.
- ▶ Збір даних та підбиття підсумків на більш високих рівнях органів управління виборчим процесом мають здійснюватися точно, прозоро і своєчасно.

Спостереження за підбиттям підсумків є особливо важливим, оскільки помилки чи порушення можуть набагато сильніше вплинути на результати виборів, ніж проблеми на окремих виборчих дільницях.

Процедури відкриття дільниць

- ▶ Дотримання часових рамок
- ▶ Робота працівників виборчих комісій (дотримання процедур)
- ▶ Бюлетені
- ▶ Урна для бюлетенів

Процедури голосування

- ▶ Списки виборців
- ▶ Бюлетені
- ▶ Скринька для бюлетенів

- ▶ Таємниця голосування (традиційне голосування, голосування за відкріпними талонами, електронне голосування)
- ▶ Робота працівників виборчих комісій (дотримання процедур)
- ▶ Спеціальні процедури голосування
- ▶ Атмосфера на виборчій дільниці (присутність інших осіб)
- ▶ Участь інших соціальних груп (жінки, національні меншини, особи з обмеженими можливостями, ув'язнені)
- ▶ Проблеми з сімейним голосуванням, «каруселі», голосування за допомогою сторонніх осіб, голосування за дорученням, відкрите, багаторазове голосування, участь у виборах неповнолітніх, видавання себе за іншу особу, викидання бюлетенів

Процедури підрахунку голосів

- ▶ Дотримання часових рамок
- ▶ Робота працівників виборчих комісій (дотримання процедур)
- ▶ Атмосфера під час підрахунку голосів (присутність інших осіб)
- ▶ Звірення й підрахунок
- ▶ Розбіжності
- ▶ Результати
- ▶ Проблеми (вкинута бюлетені)
- ▶ Скарги

Водночас звітність і аналіз результатів дня голосування можна оформлювати тематично, а не в хронологічному порядку, як зазначено вище. У цьому разі варто зважати на такі питання:

- ▶ Умови на виборчій дільниці
- ▶ Представники органів управління виборчим процесом (члени виборчих комісій)
- ▶ Матеріали для голосування
- ▶ Списки виборців
- ▶ Процедури голосування (включно зі спеціальними процедурами голосування)
- ▶ Процедури підрахунку голосів
- ▶ Підбиття результатів
- ▶ Транспортування.

Окрім того, в деяких випадках групи національного спостереження проводять паралельний підрахунок голосів (ППГ), тобто забезпечують для зацікавлених сторін на виборах (політичні партії, кандидати, виборчі органи), а також для громадськості вірогідну інформацію, яка дозволяє їм оцінити легітимність результатів. Тоді буде дуже важливо, щоб посадовці органів управління виборчим процесом виступили з порівнянням цих результатів із попередніми підсумками голосування.

Участь жінок

- ▶ Чи жінки й чоловіки однаково представлені в дільничних виборчих комісіях? Чи очолюють жінки ці комісії?
- ▶ Чи існують факти сімейного голосування або голосування за дорученням?
- ▶ Чи мали жінки змогу брати участь у виборах нарівні з чоловіками?

Участь осіб з обмеженими можливостями

- ▶ Чи вживають органи управління виборчим процесом спеціальних заходів, щоб забезпечити право голосу для осіб з обмеженими можливостями (наприклад, надруковані шрифтом Брайля інструкції для сліпих виборців, що дають їм можливість голосувати самостійно і зберігати результат свого голосування в таємниці)?
- ▶ Чи виборчі дільниці та кабінки для голосування доступні для людей з обмеженими можливостями?
- ▶ Чи використовуються технічні засоби, щоб сприяти здійсненню права голосу людьми з обмеженими можливостями?
- ▶ Чи можуть люди з обмеженими можливостями скористатися допомогою довіреної третьої особи, щоб віддати свої голоси? Як організована та здійснюється на практиці така процедура? Чи викликає така процедура будь-яке занепокоєння?

Участь національних меншин і груп з особливими потребами

- ▶ Чи вживають органи управління виборчим процесом спеціальних заходів, щоб забезпечити право голосу для національних меншин (наприклад, на виборчих дільницях доступна інформація про порядок реєстрації та голосування, включно з бюлетенями, виготовленими мовами національних меншин)?
- ▶ Чи вживає виборча адміністрація спеціальних заходів, щоб забезпечити право голосу для ВПО, біженців та представників кочових громад (наприклад, чи легко їм дістатися до виборчих дільниць, розташованих поблизу їхніх поселень)?

Ж. Встановлення підсумків голосування та оголошення результатів

Встановлення підсумків голосування – це процес, під час якого органи виборчого процесу збирають результати підрахунку голосів та об'єднують їх для того, щоб отримати загальну кількість голосів, отриманих кандидатом або партією у виборчому окрузі/країні. Встановлення підсумків голосування може включати в себе збирання та складання результатів на кількох рівнях і є одним із найбільш вразливих місць виборчого процесу.

Питання, які наведено нижче, можуть бути орієнтиром для роз'яснення того, як звітувати про найбільш важливі принципи встановлення підсумків голосування.

Цілісність

- ▶ Яких заходів вживали органи управління виборчим процесом для того, щоб захистити результати голосування на етапі встановлення підсумків голосування?
- ▶ Як відбувається процес встановлення підсумків голосування?
- ▶ Чи врегульовано належним чином процедуру встановлення підсумків голосування нормативно-правовою базою?
- ▶ Чи передбачено терміни та методи передачі результатів?
- ▶ Чи дотримано відповідних процедур, чи цілісність процесу було порушено?

Прозорість

- ▶ Чи передбачає нормативно-правова база доступ спостерігачів до виборчого процесу?
- ▶ У скількох випадках спостерігачі не отримали необхідного доступу?
- ▶ Якими були методи отримання результатів?
- ▶ Чи містили форми/протоколи підрахунку голосів достатню інформацію, зокрема, інформацію про невикористані та використані бюлетені, кількість недійсних та зіпсованих бюлетенів, кількість виборців, що проголосували, результати кожної партії, окремі результати кожного окремого методу голосування тощо?

Оприлюднення

- ▶ Чи належним чином врегульовано процес оголошення результатів нормативно-правовою базою?
- ▶ Чи існує чітке розмежування між офіційними, неофіційними, попередніми та остаточними результатами голосування?
- ▶ Як структуровані оголошені результати – чи оголошені вони окремо за кожною виборчою дільницею або ж лише як об'єднані результати?
- ▶ Наскільки повними є результати голосування – чи містять вони результати голосування за усіх кандидатів та щодо усіх виборців (кількість зареєстрованих у виборчих списках, кількість виборців, що проголосували)?
- ▶ Яку додаткову інформацію оприлюднюють під час оголошення результатів голосування (стать, національні меншини тощо)?
- ▶ Чи доступні результати онлайн? Оприлюднення відбувається поступово чи лише після завершення процесу підрахунку голосів?
- ▶ Наскільки доступними є оприлюднені результати – їх для всіх оприлюднюють на виборчих дільницях чи лише на центральному рівні?

Участь жінок та представників національних меншин

- ▶ Якою є кількість та відсоток жінок і представників національних меншин – кандидатів на виборах (відсоток жінок та представників національних меншин, що були обрані на виборні посади)? Якою є тенденція порівняно з попередніми виборами?

К. Скарги і звернення

У разі якщо національна місія спостереження за виборами зосереджує свою роботу на питанні скарг і звернень, вона повинна проаналізувати правову базу щодо скарг і звернень та ретельно розглянути будь-які скарги і звернення, що стосуються виборчого процесу (у тому числі під час періоду спостереження або хоча б офіційної виборчої кампанії, враховуючи день виборів та післявиборчий період). Якщо ГО або її члени вирішать подати звернення щодо свого спостереження за виборчим процесом, у звіті на це потрібно вказати в окремому розділі.

Під час складання звітів за скаргами і зверненнями можна взяти до уваги питання, наведені нижче. Виявлені потенційні проблеми та подальші висновки і рекомендації можуть надалі стосуватися нормативно-правової бази у питанні звернень і скарг чи його практичного застосування, а також містити пропозиції щодо такої бази.

Ефективний засіб правового захисту

- ▶ Чи забезпечують внутрішні правила та/або їхнє застосування наявність процесуальних гарантій ефективної системи оскарження?
- ▶ Чи всі виборці, кандидати та партії мають право на оскарження?
- ▶ Чи мають вони інші процесуальні права, наприклад, право надавати докази на підтвердження своїх тверджень, право на розгляд справи незалежним і безстороннім судом, що буде розглядати цю справу неупереджено і прозоро, право на ефективний і оперативний засіб правового захисту, особливо у разі рішень щодо реєстрів виборців, а також їхніх прав, право балотуватися у кандидати на виборах і чинність кандидатури, право доступу до медіа тощо?
- ▶ Чи мають вони право на оскарження в апеляційному суді у разі, якщо в отриманні правового захисту їм відмовив суд першої інстанції (і хоча апеляційною установою першої інстанції може бути суд або інший орган, наприклад виборча комісія, останньою інстанцією повинен бути суд)?
- ▶ Чи є процедура оскарження чіткою, прозорою та зрозумілою (для цього повинні бути передбачені чіткі правові положення, які унеможливають інакше трактування; крім того, члени апеляційних органів повинні мати достатні знання)?
- ▶ Чи є процедура оскарження простою? Чи можна ініціювати її, уникаючи формальностей?
- ▶ Чи було дотримано термінів (термін оскарження є невеликим, як правило він становить 3-5 днів, проте повинен також існувати термін і для апеляційного органу, упродовж якого суд зобов'язаний ухвалити рішення, особливо це стосується рішень, які потрібно прийняти до виборів – щодо виборчих прав, права балотуватися, доступу до медіа тощо; а суди вищого рівня можуть мати трохи більше часу для ухвалення власних рішень)?
- ▶ Чи були чітко та однозначно визначені у законодавстві процедури оскарження, а також повноваження і відповідальність залучених органів (зокрема, повноваження визнавати результати голосування на виборах недійсними у виборчому окрузі або в цілому, якщо порушення можуть вплинути на розподіл місць)? Чи застосовують їх належним чином?

- ▶ Чи були відображені в національному законодавстві та на практиці судові рішення та інші міжнародні рекомендації щодо процедур скарг і звернень (наприклад, остаточні рішення Європейського суду з прав людини або національних судів, рекомендації ОБСЄ/БДІПЛ, що містяться в попередніх звітах зі спостереження за виборами)?

Участь жінок

- ▶ Чи мали жінки рівний доступ до механізмів скарг/звернень?
- ▶ Чи були органи, які розглядали скарги, збалансовані за гендерною ознакою?
- ▶ Чи включена гендерна проблематика в навчальні курси для представників виборчих і апеляційних органів?
- ▶ Який відсоток скарг зареєстрували чоловіки/жінки? Який відсоток із них було задоволено?

Участь представників національних меншин, а також груп із особливими потребами

- ▶ Чи мають представники національних меншин, груп внутрішньо переміщених осіб або біженців, а також представники кочових громад рівний доступ до механізмів скарг і звернень?
- ▶ Якими є особливі питання, яких торкаються такі представники у власних скаргах і зверненнях?

L. Події у післявиборчий період

Виборча діяльність, що відбувається після голосування, залежить від виборчої системи, конкретного політичного середовища в країні та, що найголовніше, від результатів виборів – чи сприймають їх усі зацікавлені сторони. На цьому етапі необхідно спостерігати за можливими наслідками в політичній та судовій сферах (процес скарг і звернень), що стосуватимуться виборчого процесу. Крім цього, під час такого етапу місія спостереження за виборами повинна ретельно розглядати скарги і заяви, подані в день виборів.

Якщо організація вирішує продовжити термін спостереження за післявиборчим періодом, вона може розглянути питання нижче для написання звітів.

Офіційне звітування

- ▶ Чи оприлюднювали органи управління виборчим процесом (або в деяких випадках – генеральний аудитор) власні оцінні звіти після проведення виборів? Вони можуть набувати форми:
  - огляду цілей стратегічного плану, досягнутих під час виборчого процесу;
  - оцінки недоліків правової бази;
  - пропозицій щодо проблемних сфер та отриманого досвіду, у тому числі рекомендацій та конкретних покрокових планів, спрямованих на їхнє вирішення.
- ▶ Чи викладено в такому звіті інформацію про певні оперативні труднощі та чи підтверджено їхнє існування? Чи містить звіт рекомендації для законодавців щодо реформ?

Перерахунок голосів

- ▶ Чи передбачає нормативно-правова база можливість перерахунку результатів голосування, які було оскаржено?
- ▶ Чи врегульовано цю процедуру перерахунку таким чином, щоб унеможливити застосування методу перерахунку голосів з політичною метою і перешкоджання виборчому процесу?
- ▶ Чи були випадки непроведення перерахунку голосів навіть тоді, коли існували всі підстави здійснити його (зокрема, перемога з невеликим відривом у кількості голосів)?
- ▶ Чи виникали будь-які випадки дискримінації учасників із політичних або інших підстав (національність, релігія або стать)?

Скасування результатів голосування

- ▶ За яких умов і правових підстав та упродовж якого терміну результати голосування можуть бути скасовані або визнані недійсними?
- ▶ Чи передбачає закон достатні запобіжні заходи для попередження свавільних рішень, спрямованих на скасування результатів виборів?
- ▶ Чи передбачено в нормативно-правовій базі термін проведення повторного голосування?

Призначення на посади кандидатів, обраних за результатами виборів

- ▶ Чи були кандидати, обрані за результатами виборів, призначені на посади в законодавчо обґрунтований термін?
- ▶ Чи були випадки затримок із призначенням у зв'язку із процедурами подання скарг і звернень?

Подальші події

- ▶ Чи відбувалося систематичне розслідування виборчих порушень? Чи було притягнуто винних до відповідальності?

4.5. ЗОВНІШНЯ КОМУНІКАЦІЯ ЗВІТУ

Інструменти і засоби

Під час розробки звітів необхідно спланувати методи розповсюдження інформації. Не всі групи з числа цільових аудиторій можуть прочитати звіт повністю. Організація повинна знайти доцільні та ефективні шляхи надання ключової інформації.

У плані зовнішньої комунікації команді слід визначити інструменти розповсюдження висновків і засоби охоплення різних цільових груп. Нижче наведено деякі типові інструменти.

▶ Прес-реліз

Коротка заява, що містить ключові висновки; спрямована в основному на медіа.

► **Інфографіка**

Містить статистичні дані висновків щодо порушень, явки виборців або результатів виборів.

Мал. 13. Представлення статистики

Джерело: www.isfed.ge

► **Презентація PowerPoint (PPT)**

Формат для об'єднання та презентації ключових висновків. Така презентація не повинна складатися з більше ніж 20-25 слайдів. На слайдах не варто розміщувати багато тексту і зображень.

► **Електронна розсилка**

Складання списку електронних адрес зацікавлених сторін, серед яких – донори, міжнародна спільнота, ГО, медіа, органи управління виборчим процесом, уряд і політичні партії.

► **Карта подій**

Інформація у візуальному форматі, що відображає порушення, про які повідомили спостерігачі і громадяни; такі порушення розподілені за категорією і районами (www.electionportal.ge/geo/map).

► **Витяги**

Витяги з глав/частин глав, що можуть бути окремо продемонстровані різним цільовим групам.

► **Брошура для громадян**

Скорочена та спрощена версія звіту, що містить інфографіку та інформацію для широкого загалу.

Існують такі стандартні засоби для представлення звітів суспільству.

► **Прес-конференція**

Захід, який найчастіше відвідують журналісти та на якому висвітлюють ключові висновки спостереження.

► **Презентація**

Зустріч, яку проводять для представлення і обговорення звітів із представниками політичних партій, уряду, органів управління виборчим

процесом, медіа, донорів і ГО. Для того щоб надавати інформацію під час зустрічі, можна використати презентацію PowerPoint.

► **Інтернет**

Один із найбільш популярних методів охоплення великої аудиторії.

► **Електронна пошта**

Засоби розсилки інформації зацікавленим сторонам за допомогою електронних листів.

► **Веб-сайт**

Простір для завантаження усіх матеріалів та інформації про процес спостереження за виборами.

► **Соціальні мережі (Facebook, ВКонтакте, Twitter)**

Місце для обміну короткими витягами з ключових висновків для широкого загалу. Їх можуть поширити друзі та підписники, і таким чином інформація буде поширюватись.

► **Вебінари**

Один із типів прес-конференції онлайн, у якому можливою є дистанційна комунікація – за умови попередньої авторизації.

► **Робочі групи, круглі столи**

Ефективні форуми для обговорення ключових питань та подальших покращень із представниками уряду, посольств та інших зацікавлених сторін.

► **Розповсюдження звітів, брошур, витягів “від дверей до дверей”**

Метод доставки друкованих версій вашого звіту відповідним цільовим групам. Особливу увагу варто приділити селам та територіям з обмеженим доступом до Інтернету та телебачення, а також територіям, що населені національними меншинами.

Наполегливо рекомендуємо, щоб усі матеріали (у тому числі звіти, витяги і прес-релізи), що розповсюджуються у мережі Інтернет, були конвертовані у формат PDF-файлів.

Встановлення контакту із журналістами

Розпочати можна з переліку найбільш важливих національних медіа-компаній, телеканалів, радіостанцій, газетних видань і онлайн-сервісів. Фрілансери, блогери або групи в соціальних мережах можуть бути як цільовою аудиторією, так і джерелом.

Привернути увагу міжнародних медіа трохи складніше. Допомогти з адресами або контактами можуть партнери у Глобальній мережі спостерігачів за національними виборами (Global Network of Domestic Election Monitors, GNDEM, www.gndem.org), а також партнери в регіональних мережах, на кшталт Європейської мережі організацій зі спостереження за виборами (ENEMO, www.enemo.eu) або Європейської платформи за демократичні вибори (EPDE, www.epde.org).

Медіа без особистих контактів не дуже корисні. Із метою пошуку відповідальних кореспондентів варто звертатися до всіх медіа, що стежать за політикою – ТБ,

радіо, друковані та онлайн медіа. Велика кількість міжнародних медіа висвітлюють події у Східній Європі та Центральній Азії за допомогою власних офісів у Москві. У країнах, де відбувається конфлікт або міжнародна криза, журналістів можна зустріти задовго до виборів – на суспільних заходах, прес-конференціях із політиками або іншими ГО.

У списку медіа повинна міститись щонайменше така інформація: ім'я кореспондента або відповідального редактора в країні відповідної ГО, їхня функція, номер телефону редакції, мобільний номер (у найкращому випадку – номер у країні, де працює кореспондент, і номер у країні, куди його було відряджено), адреса електронної пошти та назва облікового запису (акаунт) у мережі Twitter.

Після складання такого переліку організація може створити одну або декілька груп розсилки. Враховуючи те, що журналісти – досить зайняті особи, вони зацікавлені у прес-релізах і прес-конференціях, а для аналітиків, інших експертів та науковців більш прийнятні довші версії звітів та обговорень після презентації. Відтак корисно послуговуватися різними групами розсилок.

Маючи перелік медіа, можна створити електронну базу даних. Дуже важливо, щоб кожна ГО протестувала і забезпечила простий доступ до бази даних, яка допоможе швидко розповсюдити термінові документи. Ще більше уваги організація повинна приділяти постійним оновленням переліку і бази даних медіа. Неприпустимо надсилати електронні листи людині, що вийшла на пенсію, або вдові журналіста, який загинув декілька місяців тому.

Для того щоб провести коротке обговорення національного спостереження за виборами, варто спершу зв'язатися по телефону. На практиці національні ГО, що проводять місії спостереження за виборами, є найкращим джерелом інформації у день виборів, оскільки глобальні міжнародні місії спостереження зазвичай не надають коментарів щодо окремих частин виборчого процесу і оприлюднюють власні повноцінні заяви і оцінки лише після дня виборів.

У таких випадках рекомендуємо інформувати медіа про план оприлюднення заяв у день виборів (розклад прес-конференцій, оновлення інформації в онлайн) для того, щоб журналісти були готові заздалегідь, а не захоплені зненацька: часто буває так, що журналісти одночасно отримують сотні повідомлень електронною поштою.

Створення та розповсюдження прес-релізу

Заголовок має бути якомога коротшим та цікавішим. Він повинен чітко відображати головне повідомлення прес-релізу.

Це загальноприйнятий формат: текст повинен бути якомога коротшим, однак довгим настільки, наскільки це потрібно. Найкращим варіантом є текст на одну сторінку, що складається з 25 рядків, кожен із яких містить не більше ніж 60 друкованих знаків. Для того щоб сказати все необхідне, вистачає 250 слів. Якщо потрібно додати конкретні деталі – додайте посилання. Потрібно використовувати звичайні шрифти, на кшталт Arial або Calibri (чи стандартний Times New Roman), не варто послуговуватися екзотичними шрифтами – вони не повинні відвертати увагу. Кегль шрифту не може бути меншим за 11 пт, інтервал між рядками має бути не меншим ніж 1. Можна додати логотип організації, проте він може спричинити проблеми з обсягом інформації в електронному листі.

Структура прес-релізу майже завжди відповідає шаблону. Текст не повинен охоплювати більше ніж 5 абзаців; краще, щоб їх було менше. У кожному абзаці зазначають лише один аспект.

■ **Абзац 1** – Новина, що привертає увагу журналістів. Перше речення має бути зрозумілим і коротким.

■ **Абзац 2** – Короткий висновок щодо повідомлення та відповіді на стандартні питання журналістики: хто, що, коли, де, як, чому, а також – яке джерело?

■ **Абзац 3** – Саме повідомлення. Це може бути цитата, яка, наприклад, містить оцінку, що її надав голова або заступник НУО, із вказівкою коректно названого імені та посади цієї людини. Людина, яку зацитували, повинна бути доступна для інтерв'ю. Вона не має повторювати у своїй цитаті факти та цифри, наведені в абзаці вище.

■ **Абзац 4** – Додаткові важливі факти, наприклад про місію, кількість спостерігачів.

Контактні дані варто розмістити наприкінці сторінки. Вони можуть виглядати так: «Для отримання додаткової інформації зверніться до...», після чого повинні міститися імена, номери телефонів, електронні адреси, адреси в мережі Facebook чи Twitter, а також посилання на веб-сайт ГО. Для того щоб відповідати на будь-які запити, потрібно призначити контактну особу чи відповідального за взаємодію з медіа.

Перед тим, як надсилати електронний лист, обміркуйте кількість інформації, що міститься в ньому. Не варто надсилати листи з кількома додатками. Вставте посилання на файл із зображенням. Ніколи не надсилайте ZIP-файли; зображення можуть повністю заповнити вхідну папку журналіста.

Організація прес-конференції або презентації

Дата і час проведення заходу ГО не повинні збігатися з іншими «новинними» подіями, що відбуватимуться в той же день або в той же час. Особливо це стосується прес-конференцій, які організують у день, що йде за днем виборів. Ми рекомендуємо досить завчасно запланувати проведення таких заходів або перевіряти інформацію про події, організовані для преси іншими зацікавленими сторонами (ЦВК, учасники виборчих перегонів, міжнародні місії спостереження за виборчим процесом тощо).

Місце проведення має бути відомим, розташовуватись у центрі, бути невеликим, проте із достатньою кількістю стільців та простором для телекамер позаду цих стільців. Розмістіть великі зображення, наприклад логотипи або банери. На вході до будівлі має стояти член або працівник організації, який буде вітати журналістів чи запрошених гостей та просити їх розписатися у переліку запрошених. Якщо на подію запрошені міжнародні гості, усі промови необхідно перекладати синхронно (або хоча б послідовно).

Запрошуючи журналістів на прес-конференцію, особливу увагу варто приділяти найбільш впливовим національним та міжнародним медіа, особисті дані яких містяться у базі даних. Запрошення (яке ще інколи називають «інформацією для засобів масової інформації») потрібно надсилати в письмовому вигляді – текст має бути коротким, простим і сповіщати про такі факти:

- ▶ Хто? Що? Коли? Де? Чому?
- ▶ Ім'я, мобільний номер та електронна адреса контактної особи.

Після першого «запрошувального» письмового повідомлення, яке надсилають за три-п'ять днів до заходу (у разі заходів, не пов'язаних із виборчим процесом, період між першим повідомленням та проведенням події повинен бути більшим – від 7 до 10 днів), найбільш важливим журналістам варто зателефонувати і нагадати про захід за один день до його проведення (або навіть вранці того ж дня).

Доповідачі ГО повинні бути готові до виступу: їм слід коротко та чітко донести головне повідомлення, а також відповісти на ключові запитання. Кожен доповідач має торкатися різних тез, однак не більше ніж 1-2. Бажано уникати спеціалізованої лексики та скорочень. Доцільно зважати на те, щоб кількість доповідачів чоловічої та жіночої статі була збалансована.

На початку заходу модератор представляє доповідачів, а згодом керує питаннями з місця. Тривалість виступу кожного доповідача не повинна перевищувати 10 хвилин. Ідеальним є виступ тривалістю 3-5 хвилин. Тривалість прес-конференції також не має перевищувати 30-45 хвилин, а уся презентація (у тому числі обговорення) повинна тривати менше ніж дві години. Незважаючи на такі орієнтири, ми рекомендуємо підлаштовувати тривалість заходу зважаючи на ступінь зацікавленості аудиторії, яка бере участь у ньому, зокрема, це стосується журналістів.

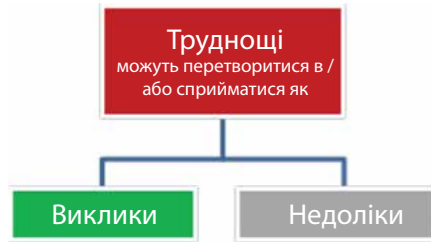
4.6. МОЖЛИВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРЕШКОДИ

Метою спостереження за виборами є подання зовнішніх звітів. Вважається, що якщо звіт підготовлено, ніщо не може завадити його презентації суспільству. Але насправді останні етапи перед загальною презентацією звіту, власне презентація і певний період після такого оприлюднення можуть бути ще важливішими. Низка труднощів (як зовнішніх, так і внутрішніх) може завадити презентації публічних звітів, тим самим негативно вплинувши на імідж місії та довіру до неї.

Під час планування місії спостереження за виборами основна група повинна передбачити можливі виклики та розробити стратегії, застосування яких перетворить такі перепони на здоланні проблеми, не допускаючи загострення ситуації. Основними викликами для подання зовнішньої звітності є:

- ▶ обмежений час на обробку інформації;
- ▶ обмежена або неточна інформація;
- ▶ обмежений доступ для медіа;
- ▶ загальна відкритість місії та ризик залякування/тиску.

Мал. 14. Труднощі

Нижче наведено можливі шляхи подолання таких труднощів.

Обмежений час на обробку інформації

Упродовж періоду виборчої кампанії національні спостерігачі за виборами зазвичай оприлюднюють проміжні звіти кожні два-три тижні, заяви про попередні висновки і результати – у день, що йде за днем виборів, або протягом декількох наступних днів, а остаточний звіт – приблизно через два місяці після проведення виборів. Окрім того, у день (дні) виборів ці місії роблять декілька (від трьох до чотирьох) публічних заяв, у яких вони описують хід виборчого процесу на виборчих дільницях. Публічні звіти і заяви ґрунтуються на великій кількості даних, які необхідно опрацювати за короткий проміжок часу (це не стосується фінальних звітів). І хоча аналітики відповідають за підбір інформації (головне та вирішальне значення в цьому процесі належить заступникові голови місії – докладніша інформація міститься у Розділі 3.2), інші члени основної групи повинні надавати їм усіляку підтримку в процесі формування звітів (голова місії, координатори мережі/довгострокових спостерігачів (ДСС), відповідальний за взаємодію з медіа). Нижче подано декілька пропозицій щодо того, як можна подолати ці перешкоди.

- ▶ Чітко розподіляти завдання та виписати портфоліо аналітиків з основної групи.
- ▶ Розпочинати написання звітів задовго до оприлюднення (це не стосується заяв, щодо дня виборів).
- ▶ Гарантувати повний спокій для аналітиків, щоб ніщо не відволікало та ніхто не відволікав їх у процесі написання звітів.
- ▶ Виділяти необхідний час на перевірку, редагування та коректуру звітів.
- ▶ Виділяти необхідний час на переклад звітів перед оприлюдненням.
- ▶ Уникати внесення до звітів даних, що були отримані незадовго до оприлюднення звітів: такі дані можуть потребувати додаткової перевірки (найкраще додати цю інформацію в наступному звіті, додатково перевіривши її правдивість).

Обмежена або неточна інформація

Інколи інформація, отримана для публічних звітів або заяв, може бути неповною або дещо неточною. У таких випадках варто зрозуміти причину цього, для того

щоб вжити належних заходів із метою покращення ситуації. Основна група повинна встановити, у чому полягає проблема – у кількості інформації, яку зібрали довгострокові/короткострокові спостерігачі, у її якості або в обох факторах.

Для подолання таких недоліків можна застосувати наведені нижче заходи:

- ▶ Попросіть довгострокових спостерігачів надати додаткову інформацію чи подробиці щодо справ, про які вони повідомляли. Запропонуйте довгостроковим спостерігачам додатковий тренінг та керівництво щодо проведення інтерв'ю, збору коментарів свідків і пошуку додаткових документів (протоколи, витяги зі списків виборців, журнал ДВК, бюлетені, обладнання тощо) різних відповідних органів (виборчі органи, суди, поліція, лікарні тощо).
- ▶ Аналітики повинні провести ретельний аналіз записів/документів/доказів щодо окремих справ із метою отримати інформацію, що могла бути втрачена або викривлена на початковому етапі аналізу.
- ▶ Деяка інформація, яку надали довгострокові/короткострокові спостерігачі, може бути не підкріплена подробицями або свідченнями. Тому потрібно уточнити таку інформацію та сформулювати її відповідним чином або ж вилучити зі звіту (див. приклад нижче).

Приклад належної практики: як сформулювати висновок за відсутності доказів

■ «Серед численних скарг, які проаналізували спостерігачі, кілька було чітко визнано достовірними. Серед них – низка перевірених випадків тиску з боку місцевих посадовців із *** виборчого округу на прихильників опозиції, зокрема вчителів, із метою перешкодити їм агітувати за *** або підтримувати ***».

- ▶ Забезпечте точність інформації, зазначаючи, чи спостерігачі отримали інформацію особисто, чи їх повідомили про неї інші.

Приклад належної практики: як відрізнити особисті спостереження від інших звітів

■ «Цей випадок широко обговорювався в ЗМІ і став предметом розслідувань поліції».

- ▶ Якщо можливо, надайте збалансоване повідомлення, оприлюднивши встановлені позитивні і негативні факти, що чітко відображають ситуацію.

Приклад належної практики: як збалансовано подати інформацію

■ «ЦВК проводила регулярні засідання, що були відкритими для спостерігачів, представників політичних партій і медіа та загалом працювала прозоро. Водночас ЦВК діяла із порушенням принципу колегіальності».

Обмежений доступ для медіа

Обмежений доступ до медіа є значною перешкодою для національної місії спостереження за виборами. Така ситуація виникає внаслідок формування неякісних та нецікавих звітів, які склали недосвідчені та упереджені спостерігачі, окрім того, вона також може бути зумовлена заполітизованістю та поляризованістю медіа. Основна група повинна стежити за причинами та намагатися вирішити цю проблему. Нижче наведено можливі рішення або методи подолання такої перешкоди.

- ▶ Ухвалюйте/переглядайте комунікаційну стратегію для того, щоб краще орієнтуватися на медіа.
- ▶ Створіть/зміцніть комунікаційну команду з членів основної групи для спостереження за публічними виступами місії.
- ▶ Визначте редакційну політику медіа-видань стосовно виборчих та інших політичних заходів.
- ▶ Збалансуйте інформацію, яку оприлюднюєте, таким чином, щоб навіть заполітизовані медіа були зацікавлені та вмотивовані перепублікувати її.
- ▶ Урізноманітніть засоби медіа, використовуйте соціальні мережі (Twitter, Facebook, ВКонтакте, інші соціальні мережі тощо) та Інтернет-портали для того, щоб інформувати широкий загал та медіа щодо результатів місії.

Загальна відкритість місії та ризик залякування/тиску

Презентація зовнішніх звітів зумовлює публічну відкритість та увагу різних зацікавлених сторін. І хоча звіти місії можуть бути неупередженими, незалежними та ґрунтуватися на фактах, деякі зацікавлені сторони виборчого процесу все ж не сприйматимуть оприлюднених висновків і результатів. Як наслідок – довгострокові і короткострокові спостерігачі та члени основної групи можуть стати об'єктами критики і тиску. Для зниження рівня таких ризиків та захисту місії від насильства під час виборів доцільно вжити таких заходів.

- ▶ Для того щоб захистити свій авторитет, залишайтеся нейтральними, незалежними та цілковито неупередженими.
- ▶ Зіштовхуючись із критикою на адресу зовнішніх звітів, будьте конструктивні та оперуйте фактами.
- ▶ Пояснюйте зацікавленим сторонам виборчого процесу методологію спостереження, а також структуру та зміст звітів.
- ▶ Переконайте усіх зацікавлених сторін виборчого процесу, що результати, висновки та рекомендації місії ґрунтуються на безпосередньому спостереженні, фактах і підтверджених доказах.
- ▶ Оприлюднюючи висновки та рекомендації місії, посилайтеся на міжнародні виборчі стандарти і міжнародні зобов'язання країни, які вона на себе взяла.
- ▶ Проінструкуйте спостерігачів, щоб вони негайно повідомляли основну групу про факти залякування. Якщо такі випадки пов'язані із реальними загрозами, потрібно додатково повідомляти про них поліцію чи інші правоохоронні органи.
- ▶ У надзвичайних ситуаціях переводьте спостерігачів, що зазнають залякування під час виборчого процесу, до інших регіонів.

4.7. АДВОКАЦІЯ/ВІДСТЕЖЕННЯ ВИКОНАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ

Рівень залучення громадських організацій до післявиборчих заходів є високим. Усе більше організацій беруть участь в обговоренні покращення виборчого процесу. Високий рівень професіоналізму громадських організацій та ступінь довіри до них надає національним спостерігачам нові можливості для залученості на період усього виборчого циклу. Нові типи заходів, що виходять поза межі звичайного оприлюднення заяви одразу після дня виборів, є не тільки можливими з боку громадських організацій, що спостерігають за виборчим процесом, але й затребувані суспільством.

У Декларації глобальних принципів незалежного спостереження та моніторингу виборів чітко зазначено, що організації, залучені до процесу спостереження за виборами, «повинні надавати рекомендації, спрямовані на покращення виборчих і політичних процесів». Рекомендації в підсумкових звітах можуть бути основою для ініціювання післявиборчої адвокації, спрямованої на сприяння відповідності вимогам національного законодавства, міжнародним стандартам і зобов'язанням, що взяли на себе різні держави. Окрім того, якщо національні спостерігачі беруть на себе зобов'язання стежити за тим, як відбувається виконання рекомендацій міжнародних організацій національними урядами, вони виконують роль «наглядача» упродовж усього демократичного процесу.

Громадські організації мають багато можливостей стежити за виконанням своїх рекомендацій і рекомендацій міжнародних організацій, а також брати участь у післявиборчих заходах, пов'язаних з адвокацією.

Гарною практикою для ГО стало проведення післявиборчих круглих столів з усіма зацікавленими сторонами з метою обговорення рекомендацій щодо покращення виборчого процесу. Такі рекомендації повинні бути конструктивними, а презентувати їх належить так, щоб зрештою ініціювати ефективний діалог та сприяти виконанню цих рекомендацій. Обговорення під час круглих столів мали б скоординувати подальші адвокаційні зусилля громадянського суспільства.

Суспільство може виконувати три функції у міжвиборчий період:

1. Сприяти просуванню власних пропозицій щодо реформи виборчої системи (проекти законів або інші пропозиції щодо політики).
2. Стежити за виконанням рекомендацій.
3. Проводити (дослідницьку) діяльність, мета якої – надати органам влади інформацію щодо плану реформи.

Іншою формою зовнішнього звіту є участь ГО в процесі створення звітів щодо дотримання політичних прав та свобод, закріплених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та іншими міжнародними угодами, зокрема, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Моніторинг виконання МПГПП покладено на Комітет ООН з прав людини. Усі держави, що є сторонами пакту, зобов'язані регулярно надавати комітету звіти щодо стану дотримання цих прав. Комітет вивчає кожен звіт і висловлює власні застереження та рекомендації державі у вигляді «підсумкових зауважень». Надважлива роль НУО полягає у тому, що вони є зовнішніми спостерігачами

і оглядачами моніторингу виконання підсумкових зауважень, виступаючи як за державні, так і власні заходи спостереження, у тому числі створення звітів.

ГО можуть взяти участь у формуванні загального базового документа (ЗБД), створення якого є завданням уряду, що звітує про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Якщо вони вважають, що цей звіт не відображає їхніх застережень, вони можуть подати власний тінювий загальний базовий документ і презентувати його моніторинговому комітету. Крім того, ще однією їхньою функцією є подання звітів щодо будь-якого спостереження.

Для того щоб виконувати її успішно, ГО повинні враховувати таке.

- ▶ Розширювати знання щодо етапів і документів МПГПП та інших міжнародних конвенцій, що стосуються процесу подання звітів. Відповідно до МПГПП цей процес передбачає такі кроки: держава повідомляє – Комітет ООН з прав людини ухвалює перелік питань – держава відповідає на цей перелік питань – Комітет ООН з прав людини проводить огляд – Комітет ООН з прав людини створює підсумкові зауваження – держава проводить виконання та створює подальший звіт.
- ▶ Розширювати знання щодо своїх можливих функцій на різних етапах процесу надання звітів: передвиборча діяльність, лобювання під час виборів та роль у процедурі спостереження.
- ▶ Підвищувати обізнаність щодо підсумкових зауважень за допомогою оприлюднення прес-релізів та організації прес-конференцій, перекладу підсумкових зауважень державною мовою; закликати до виконання таких зауважень та надавати звіти Комітету ООН з прав людини та іншим моніторинговим комітетам.

1. Підтримка реформи виборчого законодавства

Задля сприяння реформам виборчої системи упродовж міжвиборчого періоду громадські організації можуть проводити комплексні адвокаційні кампанії, усі складові яких чітко визначені та узгоджені на внутрішньому рівні. Важливо, щоб ГО встановлювали реалістичні та досяжні цілі для своїх кампаній, враховуючи наявні ресурси організації, можливості для збільшення обсягів цих ресурсів (джерела цього збільшення можуть бути національними, а також належати міжнародним донорам), політичне середовище та готовність органів влади до діалогу та запровадження реформ, можливостей для спільної роботи з іншими організаціями тощо.

Громадські організації мають можливість долучитися до численних заходів спостереження, продовживши видавати рекомендації та встановлювати адвокаційні цілі. Після проведення післявиборчих круглих столів варто реалізувати заходи меншого масштабу або робочі сесії, участь у яких беруть один або декілька зацікавлених сторін виборчого процесу; завдяки таким ініціативам ГО зможуть обговорити реформи і заручитися підтримкою. Як результат, ці організації можуть самостійно готувати законодавчі пропозиції.

Інший формат обговорення питань, що стосуються реформи виборчого законодавства, передбачає роботу робочих груп, до складу яких входять законотворці та інші зацікавлені сторони виборчого процесу. У деяких випадках

ці групи, що складались із місцевих та міжнародних представників, працювали протягом декількох виборчих циклів поспіль.

Приклад належної практики: діалог із політичними зацікавленими сторонами

■ Для того щоб спостерігати за дотриманням рекомендацій щодо виборчого законодавства, у Грузії ОБСЄ створила такі робочі групи.

- ▶ Технічна робоча група (ТРГ) – зустрічі представників міжнародних організацій, що працюють безпосередньо над питаннями виборчого процесу, із представниками зацікавлених посольств; такі зустрічі проводяться з метою обміну інформацією щодо підтримки в проведенні виборів та підготовки до них.
- ▶ Робоча група на рівні послів (РГРП) – зустрічі на рівні послів, проведення брифінгів із ТРГ щодо питань, які викликають занепокоєння; заходи спрямовані на визначення кроків, яких необхідно вжити на політичному рівні, а також для обговорення питань щодо виборчого законодавства з представниками грузинських органів влади та опозиції.
- ▶ Робоча група щодо виборчого законодавства (РГВЗ) – зустрічі з представниками політичних партій, ГО, ЦВК та Міністерства юстиції з метою приведення виборчого законодавства до більшої відповідності звітам та правовим оглядам/висновкам БДІПЛ, Венеціанської комісії та іншим міжнародним стандартам; а також із метою збереження послідовності і єдності виборчого законодавства.

■ Після завершення у квітні 2014 року Місії ОБСЄ в Грузії першу робочу групу (Технічна робоча група) перетворили на робочу групу ЄС/ПРООН, а другу (Робоча група на рівні послів) на робочу групу ПРООН/Ради Європи (обидві співголовують у новій групі). Останню групу (Робоча група щодо виборчого законодавства) було реформовано у зв'язку із тим, що парламент створив власну Робочу групу з виборчих питань. Громадські організації і політичні партії, не представлені в парламенті, мали власні робочі групи, що надавали пропозиції щодо реформи виборчого законодавства.

■ У 2014 році (перед достроковими виборами Президента України) громадська організація «ОПОРА» виступала за прийняття змін до Кримінального кодексу України у частині посилення кримінального покарання за порушення, що стосуються виборчого процесу, зокрема, випадки підкупу виборців або махінації з виборчими документами.

2. Моніторинг виконання рекомендацій

У Декларації глобальних принципів непартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями вказано на роль громадянського суспільства під час виборчого циклу, яка полягає в моніторингу «розробки змін до виборчого законодавства, правил, положень та адміністративних процедур, що застосовуються до передвиборчого та післявиборчого періоду».

Це довгострокові зусилля, які лише виграють від співпраці з іншими групами громадянського суспільства і медіаорганізаціями. Вони потребують постійного

діалогу та застосування методик для спостереження за різними урядовими органами.

Громадські організації повинні визначити сфери моніторингу відповідно до довгострокових стратегій виборчого циклу. Як варіант, зосередитися можна на використанні адміністративного ресурсу під час виборів або на фінансуванні політичних партій. Водночас організації мають координувати власні зусилля з ініціативами міжнародних організацій, що беруть участь у післявиборчій діяльності в країні. Для організацій, на кшталт ОБСЄ або Ради Європи, стандартною практикою стало проведення післявиборчих заходів, під час яких обговорюють підсумкові звіти. Групи національних спостерігачів повинні використовувати ці заходи для того, щоб висвітлювати власні питання. У свою чергу міжнародні донори можуть прийняти рішення про підтримку зусиль національних представників, що спрямовані на реформу виборчого законодавства.

Приклад належної практики: реформування процесу відбору членів ДВК

Після завершення місцевих виборів 2010 року в Грузії Міжнародне товариство за справедливі вибори і демократію (ISFED) рекомендувало органу управління виборчим процесом провести реформу відбору членів ДВК. Пропозиція ISFED полягала у недопущенні на наступних виборах осіб, що раніше мали дисциплінарні покарання, до складу дільничних виборчих комісій. У період між 1 серпня та 31 жовтня 2012 року ISFED спільно з іншою місцевою НУО під назвою «GYLA» перевірили членів дільничних виборчих комісій, провівши статистичне вивчення 396 випадково відібраних та відповідно представлених дільниць. За результатами перевірки встановлено, що 75 осіб, які раніше мали дисциплінарні покарання, отримані під час муніципальних виборів 2010 року, були повторно обрані окружними виборчими комісіями як члени ДВК під час парламентських виборів 2012 року. Відповідні органи влади не вжили будь-яких заходів щодо цього питання. На думку ISFED, проведення постійних моніторингових заходів може сприяти обізнаності виборчих комісій, а відтак призведе зрештою до запобігання таким випадкам.

3. Наукові та порівняльні дослідження

Громадські організації можуть проводити наукові та порівняльні дослідження для того, щоб надавати інформацію, яка може бути використана органами влади для реформування виборчої системи. До того ж вони мають можливість долучитись до практичних заходів, спрямованих на оцінку роботи органів влади у процесі імплементації реформ. Перевірки списків виборців, які здійснюють ГО, є цінним джерелом інформації для органів влади, що долучені до процесу покращення якості списків та подолання недоліків у загальній системі реєстрації виборців.

Приклад належної практики: покращення якості списків виборців

■ Між 2008 і 2012 роками ЦВК докладала значних зусиль для покращення якості списків виборців. Із метою оцінки виконаної роботи та визначення поточної якості списків виборців ISFED підписало Меморандум про порозуміння (МПП) із ЦВК. МПП надав ISFED можливість попрацювати з повним переліком виборців, у тому числі і з їхніми персональними номерами.

■ Перевірку списків виборців проводили на основі національної репрезентативної вибірки, що становила 8800 виборців. ISFED регулярно здійснювало перевірку списків виборців на всіх 75 виборчих округах Грузії, застосовуючи два методи перевірки списку виборців: «особи за списком» та «внесенням особи до списку».

■ У результаті перевірки списків виборців було визначено рівень точності цих списків та відсоток помилок у них. Окрім того, було оцінено роботу органу управління виборчим процесом, що займається виборчими списками, які перевіряли. Результати були передані Центральній виборчій комісії; обидві організації вирішили продовжити роботу над:

- ▶ покращенням нормативно-правової бази;
- ▶ гармонізацією наявних контентних і програмних баз даних у Грузії;
- ▶ виправленням помилок, які досі трапляються у списках виборців.

Додатки

Додаток 1 – Скорочення

БДІПЛ	Бюро з демократичних інститутів і прав людини
ВД	Виборча дільниця
ВПО	Внутрішньо переміщені особи
ГМ	Голова місії
ГМСНВ	Глобальна мережа спостерігачів за національними виборами
ГО	Громадська організація (організації)
ДВК	Дільничні виборчі комісії
ДСС	Довгостроковий спостерігач
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЗБД	Загальний базовий документ
ЗГ	Зв'язки з громадськістю
ЗГМ	Заступник голови місії
ЗДПЛ	Загальна декларація прав людини
ІКТ	Інформаційно-комунікаційні технології
КПК	Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції
КПЛ	Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини
КСС	Короткостроковий спостерігач
МІДСВ	Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
МСВ	Місія спостереження за виборами
МСВЕС	Місія спостереження за виборами Європейського Союзу
НВ	Навчання викладачів
НМСВ	Національна місія спостереження за виборами
НУО	Неурядові організації
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОВК	Окружна виборча комісія
ОГ	Основна група

ОУВП (ОУ)	Орган управління виборчим процесом
ППГ	Паралельний підрахунок голосів
ПРООН	Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
РРБ ООН	Резолюція Ради Безпеки ООН
ЦВК	Центральна виборча комісія
ЧП	Члени парламенту (депутати)
CEDAW	Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок
CRPD	Конвенція про права осіб з інвалідністю
FCNM	Рамкова конвенція про захист національних меншин
ICERD	Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
ISFED	Міжнародне товариство за справедливі вибори і демократію

Додаток 2 – Визначення

Вивчення справ

Тип навчальної діяльності, яка ґрунтується на порівняльному аналізі. Вивчаючи певну сторонню справу, у якій йдеться про схожі проблеми, можна уникнути повторення чужих помилок. Аналіз справ і подальше продуктивне практикування призводять до зростання загального рівня знань, а складні ситуації починають вирішуватися більш ефективно.

Міждисциплінарність

Загальний стандартний підхід, що враховує різні дисципліни та точки зору, відображені в цілому виборчому процесі.

Моделювання

Навчальна вправа, мета якої полягає у відтворенні реальних ситуацій задля того, щоб учасники знали, як можна вчинити у кожному випадку. Можна віртуально удосконалити різні навички, у результаті чого підготовка до виборів стане кращою. Пробні вибори і рольова гра – це стратегії моделювання, що зазвичай використовуються для навчання щодо виборчого процесу.

Пробні вибори

Тип навчального моделювання, що полягає у відтворенні усього виборчого процесу.

Розбудова спроможності

Ініціативи, спрямовані на посилення інституційних навичок і здатностей певного органу.

Рольова гра

Тип навчального моделювання, що полягає у передачі завдань однієї особи іншій. Кожен учасник здобуде ширші знання і практичні навички, оскільки він отримає можливість зрозуміти зобов'язання та обов'язки інших.

Сталість

Здатність ГО проводити заходи і розпочинати нові проекти, належним чином оцінюючи власні засоби і ресурси.

Додаток 3 – Форми звіту (приклади)

ДОВГОСТРОКОВЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Форми звіту довгострокового спостереження: передвиборчий етап

Імена спостерігачів	
Команда №	
Зона відповідальності	
Звітний період	

ПЛАН-ГРАФІК

- ▶ Перелік подій та зустрічей, які ви відвідали
- ▶ Перелік відвіданих територій

ПОЛІТИЧНЕ ТА ВИБОРЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ

- ▶ Яке ставлення до виборів?
- ▶ Як виглядають дебати між політичними партіями?
- ▶ Як виборчі процеси впливають на врядування?

ВИБОРЦІ

- ▶ Спостереження за процесом реєстрації виборців
- ▶ Застереження політичних партій, НУО та виборців
- ▶ Стан списків виборців

ОРГАН УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ (ОУ)

- ▶ Огляд діяльності ОУ
- ▶ Дотримання ОУ нормативно-правової бази
- ▶ Прозорість роботи ОУ

РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ

- ▶ Спостереження за процесами реєстрації кандидатів і політичних партій
- ▶ Скарги кандидатів/партій
- ▶ Дії ОУ

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ

- ▶ Прояви насильства під час виборчої кампанії
- ▶ Характер публічних мітингів
- ▶ Спостереження за мовою ворожнечі
- ▶ Інтенсивність виборчої кампанії

ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ

- ▶ Чи були випадки насильства?
- ▶ Чи були випадки погроз на адресу виборців, політичних партій, органів управління виборчим процесом чи спостерігачів?

ДОДАТОК – КОНТАКТИ

- ▶ Додайте контактну інформацію вашого співрозмовника

Форма звіту про мітинг

Імена спостерігачів	
Команда №	
Зона відповідальності	
Дата і час проведення мітингу	
Місце проведення мітингу	

Ім'я чи назва сторони, що організувала мітинг (політична партія, кандидат):

Ім'я (якщо можливо дізнатися) і стать ораторів:

Приблизна кількість учасників:

Приблизний відсоток гендерного розподілення:

Загальна суть (основні тези) політичних повідомлень:

Атмосфера та реакція учасників:

Чи було використано мову, що розпалює ворожнечу?

Якщо так, наведіть конкретні приклади (у тому числі зазначаючи ораторів):

Чи помітили ви певні інциденти або моменти, які варто згадати?

Чи була присутня на місці проведення мітингу поліція або інші служби безпеки?

Якщо так, якою була їхня поведінка?

Примітка. Заповнюючи звіт, чітко вказуйте, якщо ви посилаєтеся на спостереження, погляди і оцінки, що були зроблені вашими співрозмовниками або іншими людьми.

Форма звіту про інцидент

Імена спостерігачів	
Команда №	
Зона відповідальності	
Дата і час інциденту	
Місце інциденту	

Інцидент (будь ласка, опишіть його якомога точніше і повніше):

Чи були ви присутні під час цього інциденту?

Чи спостерігали ви його особисто?

Чи відомо вам про будь-які вжиті формальні дії (поліцією або іншими правоохоронними органами, у тому числі затримання, подання формальних скарг тощо)?

Які подальші дії вашої команди?

Чи може основна група допомогти вам?

Як ви загалом оцінюєте інцидент?

Як він вплинув на виборчий процес?

Що може трапитись далі?

Примітка. Заповнюючи звіт, чітко вказуйте, якщо ви посилаєтеся на спостереження, погляди і оцінки, що були зроблені вашими співрозмовниками або іншими людьми.

Форми звіту довгострокового спостереження: післявиборчий етап

Імена спостерігачів	
Команда №	
Зона відповідальності	
Звітний період	

ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ

- ▶ Отримані дані результатів виборчих дільниць
- ▶ Прозорість процесу підрахунку голосів
- ▶ Присутність медіа, незалежних та інших спостерігачів

ПРОЦЕДУРА ОСКАРЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

- ▶ Кількість та характер оскаржень
- ▶ Наявність процедур оскарження
- ▶ Відхилені скарги
- ▶ Результат розгляду скарг

ЗАСВІДЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ

- ▶ Остаточні результати від голів комісій

КОРОТКОСТРОКОВЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Форми, що подають короткострокові спостерігачі, є основним джерелом інформації про день виборів. Таким чином основна група може збирати кількісні і якісні дані, об'єднавши їх у вигляді висновків і результатів про день виборів. Зміст форм залежить від особливостей кожної країни і від національної структури організації та методології спостереження.

Заява/скарга (підкресліть необхідне)

- а) Якщо заяву/скаргу подано до дільниці, потрібно вказати назву дільниці і району, їхній номер та ім'я посадової особи (що прийняла документ).
- б) Якщо заяву/скаргу подано до виборчого округу, потрібно вказати назву і номер виборчого району та ім'я посадової особи (що прийняла документ).

Заявник/скаржник _____

Ім'я, прізвище, адреса за місцем реєстрації, номер телефону

Установа, адреса, контактні дані, контактні особи _____

Порушення: Процедура голосування Процедура підрахунку/
встановлення результатів
процедури голосування

Час: _____ (годин) _____ (хвилин)

Місце: « _____ » « _____ » виборча дільниця

Суть порушення

Свідки (якщо є)

Ім'я, прізвище, адреса за місцем реєстрації

У разі встановлення особи порушника – його/її особисті дані, які ви здатні встановити

Заява/пояснення порушника (якщо є)

Інша додаткова інформація

Відповідно до викладеного вище, прошу розглянути мою заяву/скаргу та надати належну відповідь.

«день» «місяць» «рік» Заявник/скаржник: _____

прізвище, ім'я

Час подання заяви/скарги _____ **(годин, хвилин)**

_____

Підпис

Контрольна картка: день виборів на виборчій дільниці

Ім'я та прізвище
спостерігача

Час початку
спостереження

--	--

1. Дільниця № _____

2. Люди на візках мають доступ до дільниці (підлога, рампа, широкі двері тощо)?

---

3. Будь ласка, опишіть облаштування кабіни для голосування, виборчих скриньок та столів для видавання бюлетенів.

---

4. У кабіні для голосування передбачено достатньо місця для того, щоб забезпечити нормальний процес голосування і діяльність осіб, що мають право залишатись у приміщенні для голосування (пункт 2 статті 55)?

Так

Ні

Якщо ні, опишіть, будь ласка:

---

5. На виборчій дільниці наявні зразки бюлетенів?

Так

Ні

6. Кількість членів виборчої комісії:

7. Члени виборчої комісії виконували свої повноваження?

Так

Ні

8. На бюлетенях містяться печатка та підписи трьох членів комісії?

Так

Ні

---

9. Представники яких кандидатів присутні? _____

---

10. Чи присутні спостерігачі від інших організацій?

Так Ні

Якщо так, назвіть ці організації:

---

11. Чи були проблеми з відкриттям виборчої дільниці або до цього?

Так Ні

Якщо так, опишіть їх, будь ласка:

---

12. Чи були проблеми зі списками виборців (наявність підписів осіб, що не голосували, відсутність імені виборця в списку, наявність даних особи, що померла тощо)?

Так Ні

---

13. Під час голосування було використано одні й ті ж самі письмові ручки?

Так Ні

14. Чи були випадки багаторазового голосування певними особами?

Так Ні

15. Чи були випадки одночасного перебування у кабіні для голосування декількох осіб?

Так Ні

16. Чи були випадки, коли виборці ставили відмітки на виборчих бюлетенях, перебуваючи поза кабінами для голосування?

Так Ні

17. Чи були випадки, коли виборці повідомляли членів виборчої комісії чи представників про свій вибір або просто гучно оголошували його?

Так Ні

Якщо так, будь ласка, опишіть, як це відбувалося:

---

18. Чи були інші перешкоди для таємниці голосування?

Так Ні

Якщо так, опишіть їх:

---

19. Чи перебувають у приміщенні для голосування особи, що не мають права там бути?

Так Ні

Якщо так, ви їх знаєте?

---

20. Хто допомагає особам, що потребують такої допомоги? (Обведіть відповідь)

- ▶ різні незнайомці
- ▶ особи, що не уповноважені на допомогу таким людям (особи, що раніше допомагали таким людям, члени виборчої комісії, представники, інші особи, що не мають права перебувати на території виборчої дільниці)
- ▶ під час спостереження таких випадків не зауважили

21. До реєстру вносили дані про осіб, що допомагали проголосувати іншим особам, які були не здатні проголосувати самостійно?

Так Ні Не завжди

22. Якою є дисципліна у приміщенні для голосування? Як часто у приміщенні збиралося понад 15 виборців одночасно і як таку ситуацію контролювала місцева виборча комісія?

---

23. На території дільниці містилися агітаційні матеріали чи проводилися агітаційні заходи?

Так Ні

Якщо так, опишіть їх, будь ласка:

---

24. У реєстрі фіксували порушення?

Так Ні Не завжди

25. Чи були скарги на процес голосування на дільниці?

Так

Ні

Якщо так, опишіть їх, будь ласка:

---

26. До яких кроків вдається комісія для того, щоб усунути порушення?

---

27. Як ви оціните роботу членів комісії? (Оцініть за шкалою, що розташована нижче, обведіть вашу відповідь та запишіть причини саме такого вашого оцінювання; 1 – «дуже добре», 10 – «дуже погано»).

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

---

28. Чи існує дискримінаційне ставлення до представників, журналістів або спостерігачів?

Так

Ні

---

29. Кількість виборців за реєстром, які не здатні проголосувати самостійно (дізнайтеся перед закриттям виборчої дільниці): _____

30. Додаткові спостереження:

Час завершення спостереження

--	--

Моніторингова картка: день виборів навколо виборчої дільниці

Ім'я та прізвище
спостерігача _____

Час початку
спостереження

--	--

1. Дільниця № _____

2. Чи були в радіусі 50 метрів від дільниці якісь предмети або групи осіб?

▶ Агітаційні матеріал/постери/календарі із зображенням партії кандидата тощо:

Так Ні

Якщо так, то на користь якого кандидата?

▶ Групи осіб:

Так Ні

Якщо так, надайте власну думку щодо причин присутності цієї групи: ви їх знаєте?

---

3. Чи помітили ви будь-які випадки:

▶ тиску, погроз або примусу:

Так Ні

Якщо так, опишіть такі випадки:

▶ збирання підписів:

Так Ні

Якщо так, то за яких кандидатів?

▶ підкупу виборців

Так Ні

Якщо так, будь ласка, опишіть, де і як це відбувалося:

- підвезення груп осіб до виборчих дільниць?

Так

Ні

Якщо так, то на користь якого кандидата?

Як часто? _____

Якими транспортними засобами (обведіть відповідь)?

– Автомобілі

• Номери автомобілів:

• Марка (марки): _____

– Мініавтобуси

• Які мініавтобуси? _____

• Номери автомобілів:

Будь ласка, сфотографуйте транспортні засоби, що підвозять групи виборців до дільниці

4. Додаткові спостереження:

Час завершення спостереження

--	--

Моніторингова картка: підрахунок голосів

Ім'я та прізвище
спостерігача _____

Час початку
спостереження

--	--

1. Дільниця № _____

2. Час закриття виборчої дільниці

--	--

3. Кількість:

- ▶ членів комісії _____
- ▶ спостерігачів _____
- ▶ представників _____
- ▶ осіб, що не мають права бути присутніми під час зведення підрахунку голосів _____

4. Кількість виборців, що проголосували, відповідно до інформації паспортного управління: _____

5. Загальна кількість виборців: _____

6. Процес підрахунку голосів розпочався одразу після завершення голосування?

Так

Ні

Якщо ні, то коли він почався і у чому полягала причина затримки?

---

7. Підрахунок бюлетенів відбувався відповідно до встановленої процедури?

Так

Ні

Якщо ні, будь ласка, опишіть, як це відбувалося.

---

8. Кількість порожніх конвертів у скриньці для голосування: _____

9. Чи були випадки упередженого ставлення до визнання бюлетенів із позначками дійсними або недійсними (будь ласка, сфотографуйте бюлетені, що були визнані недійсними)?

Так

Ні

Якщо так, то як це виглядало і на користь якого кандидата це було?

---

10. Учасники підрахунку голосів мали вільний доступ до спостереження за усім процесом підрахунку голосів?

Так

Ні

Якщо ні, опишіть чому.

---

11. Додаткові спостереження:

Будь ласка, переконайтесь, що ви отримали протокол про результати виборів.

Час завершення спостереження

--	--

Додаток 4 – Список літератури

Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДІПЛ) і Венеціанська комісія (2009), «Керівництво з медіа аналізу в ході місій зі спостереження за виборами», CDL-AD(2009)031, [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)031-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)031-e).

Венеціанська комісія (2002), «Кодекс належної практики у виборчих справах», CDL-AD(2002)023rev, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2002\)023rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2002)023rev-e).

Венеціанська комісія (2003), «Керівництво для оцінки виборів», CDL-EL(2003)001rev, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2003\)001rev2-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2003)001rev2-e).

Венеціанська комісія (2005), «Інтерпретативна декларація про стабільність виборчого законодавства», CDL-AD(2005)043-e, www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282005%29043-e.

Венеціанська комісія (2006), «Декларація про участь жінок у виборах», CDL-AD(2006)002, [www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD\(2006\)020.aspx](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD(2006)020.aspx).

Венеціанська комісія (2006), «Доповідь про виборче законодавство та виборчу адміністрацію в Європі», CDL-AD(2006)018, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2006\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2006)018-e).

Венеціанська комісія (2008), «Виборче право», www.book.coe.int/eur/en/constitutional-law/4025-electoral-law.html.

Венеціанська комісія (2009), «Керівництво про міжнародно визнаний статус спостерігачів на виборах», CDL-AD(2009)059, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)059-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)059-e).

Венеціанська комісія (2011), «Переглянута інтерпретаційна декларація до Кодексу належної практики у виборчих справах щодо участі у виборах людей з обмеженими можливостями», [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)045-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)045-e).

Венеціанська комісія (2012), «Декларація глобальних принципів непартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями» та «Кодекс поведінки непартійних та неурядових спостерігачів», [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)018-e).

Венеціанська комісія і ОБСЄ/БДІПЛ (2005), «Форма для спостереження за виборами», CDL-AD(2005)013, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)013-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)013-e).

Венеціанська комісія і ОБСЄ/БДІПЛ (2010), «Керівництво щодо правового регулювання діяльності політичних партій», www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282010%29024-e.

Відділ сприяння виборам ООН (UNEAD), Національний демократичний інститут міжнародних відносин (НДІ) і Центр Картера (2005), «Декларація принципів міжнародного спостереження на виборах»; «Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів на виборах», «Зобов'язання щодо супроводження Кодексу поведінки міжнародних спостерігачів на виборах», [www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2005\)036-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2005)036-e).

Глобальна мережа спостерігачів за національними виборами (ГМСНВ), www.gndem.org.

ГМСНВ, «Ресурси для відбору та навчання», www.gndem.org/resources_search/results/taxonomy%3A43?page=1.

Довідник Національного демократичного інституту (НДІ) (1995): «Здійснення національними організаціями спостереження за виборами: від А до Я», www.ndi.org/node/15090.

Європейський Союз (2007): «Збірка міжнародних стандартів із питань виборів», видання 2-ге, www.eueom.eu/files/dmfile/compendium-of-int-standards-for-elections_en.pdf.

Європейський Союз (2008), «Посібник для спостереження за виборами в ЄС», видання 2-ге, http://eeas.europa.eu/eueom/pdf/handbook-eueom-en-2nd-edition_en.pdf.

Європейський суд з прав людини (2012), рішення у справі «*Державна реформатська партія проти Нідерландів*» (Staatkundig Gereformeerde Partij v. the Netherlands), заява № 58369/10, рішення від 10 липня 2012 року.

Ініціатива справедливості Відкритого суспільства (2004), «Моніторинг фінансування передвиборчої кампанії: посібник для громадських організацій», www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/Handbook_in_full.pdf.

Комісія Ради Європи з питань рівноправ'я жінок та чоловіків (2015), «Керівництво щодо імплементації Рекомендації CM/Rec(2013)1 державам-членам щодо гендерної рівності та медіа», <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680590558>.

Комітет Міністрів Ради Європи (2003), Рекомендація Rec (2003)3 державам-членам про збалансоване представництво жінок і чоловіків в процесі прийняття політичних і суспільних рішень, [wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec\(2003\)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383](http://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=Rec(2003)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383).

Комітет Міністрів Ради Європи (2003), Рекомендація Rec (2003)4 країнам-членам про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній, www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/general/Rec%282003%294_EN.pdf.

Комітет Міністрів Ради Європи (2007), Рекомендація CM/Rec (2007)17 державам-членам щодо стандартів та механізмів гендерної рівності, wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1215219.

Комітет Міністрів Ради Європи (2013), Рекомендація CM/Rec(2013)1 державам-членам щодо гендерної рівності та медіа, wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2087343.

Мережа поглибленої підтримки виборів та демократії Європейської Комісії (EODS), www.eods.eu.

НДІ (2008), «Пошук та навчання спостерігачів. Посібник для груп спостереження за виборами», www.ndi.org/node/14853.

ОБСЄ (1990), «Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ», www.osce.org/odihr/elections/14304.

ОБСЄ (1991), «Документ Московської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ», www.osce.org/odihr/elections/14310.

ОБСЄ/БДІПЛ (2003), «Посібник для національних спостерігачів на виборах», www.osce.org/odihr/elections/70289.

ОБСЄ/БДІПЛ (2003), «Чинні зобов'язання держав-членів у сфері демократичних виборів», www.osce.org/odihr/elections/13957.

ОБСЄ/БДІПЛ (2010), «Посібник зі спостереження за виборами», видання 6-те, www.osce.org/odihr/elections/68439.

ОБСЄ/БДІПЛ (2013), «Огляд виборчого законодавства і практики держав-учасників ОБСЄ», www.osce.org/odihr/elections/107073.

ОБСЄ/БДІПЛ (2013), «Рекомендації по аналізу законодавчої бази виборів», видання 2-е, www.osce.org/odihr/elections/104573.

ОБСЄ/БДІПЛ, «Електронний курс для короткострокових спостерігачів», www.osce.org/odihr/92974.

Організація Американських Держав (ОАД), «Курс для спостерігачів за виборами в ОАД», www.oas.org/es/sap/deco/pubs/OEA_ELEC0_curso.pdf.

Організація Об'єднаних Націй (1953), Конвенція про політичні права жінок, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1954/07/19540707%2000-40%20AM/Ch_XVI_1p.pdf.

Організація Об'єднаних Націй (1966), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>.

Організація Об'єднаних Націй (1979), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm.

Парламентська асамблея Ради Європи (2010), Рекомендація № 1899 (2010) про збільшення представленості жінок у політиці через виборчу систему, www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=12595&lang=en.

Парламентська асамблея Ради Європи (2010), Рекомендація № 1945 (2010) про міжнародно визнаний статус спостерігачів на виборах, www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17937&lang=en.

Проект ACE, Мережа відомостей про вибори, www.aceproject.org.

Рада Європи (1950), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЕКПЛ) та протоколи до неї, www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

Рада Європи (1981), Конвенція про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, <https://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=108&CL=ENG>.

Рада Європи (2003), «Фінансування політичних партій і виборчих кампаній – Керівництво», www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round3/Financing_Political_Parties_en.pdf.

Рада Європи (2009), «Паритетна демократія: далеко від реальності, Порівняльне дослідження результатів першого та другого раундів моніторингу Рекомендації Комітету Міністрів Rec(2003)3 про збалансовану участь жінок і чоловіків у процесі прийняття політичних і суспільних рішень», <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/sso/SSODisplayDCTMContent?documentId=0900001680592048&ticket=ST-358135-1vTXrenGJrvlBotDg61z-cas>.

Рада Європи, Стратегія гендерної рівності на 2014-2017 роки (2014), <http://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680590174>.

Розбудова ресурсів у сфері зміцнення демократії, врядування та виборів (проект «BRIDGE»), www.bridge-project.org.

Центр громадянських і політичних прав, участь у процесі подання звітів (2010), «Керівництво для неурядових організацій», www.cccprcentre.org/doc/CCPR/Handbook/CCPR_Guidelines%20for%20NGOs_en.pdf.

Transparency International Росія – Центр антикорупційних досліджень (2005), «Моніторинг зловживань адміністративним ресурсом протягом федеральної виборчої кампанії до Державної думи Російської Федерації у грудні 2003 року», www.transparency.org/news/feature/ti_russia_finds_systematic_misuse_of_state_resources_in_election_campaigns.

Агенти з продажу публікацій Ради Європи

БЕЛЬГІЯ

La Librairie Européenne -
The European Bookshop
Rue de l'Orme, 1
BE-1040 BRUXELLES
Телефон: +32 (0)2 231 04 35
Факс: +32 (0)2 735 08 60
E-mail: info@libeurop.eu
http://www.libeurop.be

Jean De Lannoy/DL Services

Avenue du Roi 202 Koningslaan
BE-1190 BRUXELLES
Телефон: +32 (0)2 538 43 08
Факс: +32 (0)2 538 08 41
E-mail: jean.de.lannoy@dl-servi.com
http://www.jean-de-lannoy.be

БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА

Robert's Plus d.o.o.
Marka Marulića 2/V
BA-71000 SARAJEVO
Телефон: + 387 33 640 818
Факс: + 387 33 640 818
E-mail: robertsplus@bih.net.ba

КАНАДА

Renouf Publishing Co. Ltd.
22-1010 Polytek Street
CDN-ОТТАВА, ONT K1J 9J1
Телефон: +1 613 745 2665
Факс: +1 613 745 7660
Безкоштовний телефон: (866) 767-6766
E-mail: order.dept@renoufbooks.com
http://www.renoufbooks.com

ХОРВАТІЯ

Robert's Plus d.o.o.
Marasovičeva 67
HR-21000 Split
Телефон: + 385 21 315 800, 801, 802, 803
Факс: + 385 21 315 804
E-mail: robertsplus@robertsplus.hr

ЧЕХІЯ

Suweco CZ, s.r.o.
Klecakova 347
CZ-180 21 PRAHA 9
Телефон: +420 2 424 59 204
Факс: +420 2 848 21 646
E-mail: import@suweco.cz
http://www.suweco.cz

ДАНІЯ

GAD
Vimmelskafte 32
DK-1161 KØBENHAVN K
Телефон: +45 77 66 60 00
Факс: +45 77 66 60 01
E-mail: reception@gad.dk
http://www.gad.dk

ФІНЛЯНДІЯ

Akateeminen Kirjakauppa
PO Box 128
Keskuskatu 1
FI-00100 Helsinki
Телефон: +358 (0)9 121 4430
Факс: +358 (0)9 121 4242
E-mail: akatilaus@akateeminen.com
http://www.akateeminen.com

ФРАНЦІЯ

Звертайтеся безпосередньо до
Council of Europe Publishing
FR-67075 STRASBOURG cedex
Телефон: +33 (0)3 88 41 25 81
Факс: +33 (0)3 88 41 39 10
E-mail: publishing@coe.int
http://book.coe.int

Librairie Kléber

1 rue des Francs-Bourgeois
FR-67000 STRASBOURG
Телефон: +33 (0)3 88 15 78 88
Факс: +33 (0)3 88 15 78 80
E-mail: librairie-kléber@coe.int
http://www.librairie-kléber.com

ГРЕЦІЯ

Librairie Kauffmann s.a.
Stadiou 28
GR-105 64 ATHINAİ
Телефон: +30 210 32 55 321
Факс: +30 210 32 30 320
E-mail: ord@otenet.gr
http://www.kauffmann.gr

УГОРЩИНА

Euro info Service
Pannónia u. 58.
PF. 1039
HU-1136 BUDAPEST
Телефон: +36 1 329 2170
Факс: +36 1 349 2053
E-mail: euroinfo@euroinfo.hu
http://www.euroinfo.hu

ІТАЛІЯ

Licosa SpA
Via Duca di Calabria, 1/1
IT-50125 FIRENZE
Телефон: +39 0556 483215
Факс: +39 0556 41257
E-mail: licosa@licosa.com
http://www.licosa.com

НОРВЕГІЯ

Akademika
Postboks 84 Blindern
NO-0314 OSLO
Телефон: +47 2 218 8100
Факс: +47 2 218 8103
E-mail: support@akademika.no
http://www.akademika.no

ПОЛЬЩА

Ars Polona JSC
25 Obroncow Street
PL-03-933 WARSZAWA
Телефон: +48 (0)22 509 86 00
Факс: +48 (0)22 509 86 10
E-mail: arspolona@arspolona.com.pl
http://www.arspolona.com.pl

ПОРТУГАЛІЯ

Marka Lda
Rua dos Correeiros 61-3
PT-1100-162 LISBOA
Телефон: 351 21 3224040
Факс: 351 21 3224044
Веб-сайт: www.marka.pt
E-mail: apoio.clientes@marka.pt

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

«Весь мір»
вулиця Бутлерова, буд. 17-Б - офіс 338
RU-117342 МОСКВА
Телефон: +7 495 739 0971
Факс: +7 495 739 0971
E-mail: orders@vesmirbooks.ru
http://www.vesmirbooks.ru

ШВЕЙЦАРІЯ

Planetis Sàrl
16 chemin des Pins
CH-1273 ARZIER
Телефон: +41 22 366 51 77
Факс: +41 22 366 51 78
E-mail: info@planetis.ch

ТАЙВАНЬ

Tycoon information inc.
5th Floor, No. 500, Chang-Chun Road
Taipei, Taiwan
Телефон: 886-2-8712 8886
Факс: 886-2-8712 4747, 8712 4777
E-mail: info@tycoon-info.com.tw
orders@tycoon-info.com.tw

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО

The Stationery Office Ltd
PO Box 29
GB-NORWICH NR3 1GN
Телефон: +44 (0)870 600 5522
Факс: +44 (0)870 600 5533
E-mail: book.enquiries@tso.co.uk
http://www.tsoshop.co.uk

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ І КАНАДА

Manhattan Publishing Co
670 White Plains Road
USA-10583 SCARSDALE, NY
Телефон: + 1 914 472 4650
Факс: +1 914 472 4316
E-mail: coe@manhattanpublishing.com
http://www.manhattanpublishing.com

Council of Europe Publishing
FR-67075 STRASBOURG Cedex

Телефон: +33 (0)3 88 41 25 81 Факс: +33 (0)3 88 41 39 10 – E-mail: publishing@coe.int – Веб-сайт: http://book.coe.int

Право на вільні вибори, закріплене статтею 3 Протоколу до Європейської конвенції з прав людини, є «основоположним принципом справді демократичного політичного режиму». Воно охоплює низку запобіжних заходів і процедур, що забезпечують дотримання поваги до активних та пасивних виборчих прав і проведення по-справжньому вільних і справедливих виборів. Громадянське суспільство покликане відігравати виняткову роль, оскільки воно спостерігає за виборчим процесом та робить свій внесок у розвиток національних виборчих процедур, надаючи консультації та рекомендації.

Мета посібника Ради Європи «Звітування про вибори» – допомогти спостерігачам підвищити ефективність своєї роботи та спонукати до створення результативної звітності, особливо коли йдеться про подання звітів членами основної групи. Водночас у посібнику висвітлено проблему подання звітів довгостроковими та короткостроковими спостерігачами. Загалом розглянуто остаточні звіти про вибори і звіти/заяви про попередні висновки, проміжні звіти та ідеї щодо спеціальних звітів та прес-релізів, а також поради, як звітувати про рекомендації.

У цьому посібнику міститься огляд планування заходів спостереження з точки зору подання звітів: сфера застосування спостереження за виборами, оцінювання спроможності організацій щодо подання звітів, основні принципи спостереження, а також те, на чому спостерігачі можуть зосередитися, як оцінити спроможності організацій щодо подання звітів і як проводити навчання щодо подання звітів.

УКР

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона включає в себе 47 держав-членів, 28 з яких є членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – угоду, спрямовану на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини контролює дотримання Конвенції у державах-членах.

www.coe.int

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

